

А.Саъдуллоев, В.Костетский

ТАЪРИХИ ДУНЁИ ҚАДИМ

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 6-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Наири панҷуми таҳрирӣтаву нуррагардида

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
тасдиқ намудааст*

«Yangiyoʻl Poligraf Servis»
ТОШКАНД – 2017

UO‘K: 94(100)=222.8(075.3)

КВК: 63.3(50‘)

S 15

Саъдуллоев, Анатолий Саъдуллоевич.

Таърихи дунёи қадим: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 6-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / А.С.Саъдуллоев, В.А.Костетский. – Нашри панҷуми таҳрирёттаву пуррагардида. Тошканд: «Yangiyo‘l Poligraf Servis», 2017. – 192 с.

ISBN 978-9943-382-92-3

UO‘K: 94(100)=222.8(075.3)

КВК: 63.3(50‘)ya72

Муқарризон:

Ю.Ф.Буряков – доктори илмҳои таърих, академик;

Қ.М.Мавлонов – доктори илмҳои таърих;

Н.Т.Полвонов – номзоди илмҳои таърих. Аълоҷии таълими халқи Ўзбекистон.

Маводи китоби дарсӣ дар асоси барномаи таълими андозавӣ оид ба фанни таърихи мактабҳои таълими миёнаи умумӣ таҳия гардид. Мувофиқи андозаҳои давлатии таълим муаллифон китобро дар асоси таҷрибаҳои қорӣи омӯзгорони фанни таърихи Ўзбекистон ва мамолики хориҷӣ офаридаанд.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика ба ичора чоп шудааст.

ISBN 978-9943-382-92-3

© «Yangiyo‘l Poligraf Servis», 2013, 2017

© А.Саъдуллоев, В. Костетский, 2013, 2017

МУНДАРИЧА

Сарсухан	5
----------------	---

ФАСЛИ I

Сохтори аз ҳама қадима

§ 1. Таърихи қадим — оғози тамаддун	8
§ 2. Зинаҳои инки шофи одамҳои аз ҳама қадима	13
§ 3. Ҷамоатҳои авлодӣ	18
§ 4. Давраи энеолит ва биринҷӣ	22
§ 5. Рушди Осиёи Миёна дар давраи гузариш ба асри оҳан ...	25

ФАСЛИ II

Шарқи қадим ва Осиёи Миёна

§ 6. Водии Нил ва аҳолии он	28
§ 7. Мисри қадим	32
§ 8. Дин дар Мисри қадим	35
§ 9. Аҳромҳо ва мақбараҳо	37
§ 10. Маданияти Мисри қадим	40
§ 11. Тамаддуни Месопотамия	43
§ 12. Шоҳигарии Бобул	49
§ 13. Давлатҳои Осиёи Пеш	53
§ 14. Давлати Аҳамониён	57
§ 15. Тамаддуни Ҳиндустони қадим	61
§ 16. Ҳиндустон дар аввали ҳазораи I пеш аз мелод	65
§ 17. Тамаддуни Чини қадим	68
§ 18. Чин дар асри III то мелод ва асри II мелодӣ	72
§ 19. Давлатҳои аввалини ҳудуди Ўзбекистон	75
§ 20. Зардуштӣ	80

ФАСЛИ III

Юнони қадим

§ 21. Оғози таърихи атика	84
§ 22. Равнақи Юнони қадим	86
§ 23. Колонияҳои Юнон	91
§ 24. Демократия дар Афина	93
§ 25. Набардҳои байни юнону форс	98

§ 26. Аз чониби Македония забт гардидани Юнон.....	102
§ 27. Тарбияи шахрванд.....	104
§ 28. Маданияти Юнони қадим.....	107
§ 29. Олимон ва мутафаккирони Юнони қадим.....	111
§ 30. Афсонаҳои Юнони қадим.....	115

ФАСЛИ IV

Осиёи Миёна дар асри VI пеш аз мелод ва асри III мелодӣ

§ 31. Ҳукмронии Аҳамониён дар Осиёи Миёна	118
§ 32. Муборизаи халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили истилогарони юнону македонӣ	123
§ 33. Давлати Салавкаён ва Шоҳигарии Юнон-Бохтар	129
§ 34. Хоразми қадим, давлатҳои Қанғ ва Даван	133
§ 35. Шоҳигарии Кушон	137
§ 36. Роҳи бузурги абрешим.....	142

ФАСЛИ V

Рими қадим

§ 37. Итолиёи қадим	145
§ 38. Республикаи Рим	148
§ 39. Ҳаёти Республикаи Рим.....	152
§ 40. Мубориза барои ҳукмронӣ дар баҳри Миёназамин.....	155
§ 41. Фуломон ва гладиаторон.....	160
§ 42. Сарнагуншавии Республикаи Рим	164
§ 43. Барбодшавии империяи Рим ва рӯоварӣ ба завола	168
§ 44. Маданияти Рими қадим	172
Хулоса	179
Луғати истилоҳоти таърихӣ.....	181
Такрори хотимавай	184
Истилоҳоти таърихӣ ва чуғрофӣ оид ба таърихи дунёи қадим	185
Номҳои таърихии дунёи қадим.....	186
Таърихи дунёи қадим дар тақвимҳо	187

САРСУХАН

Донишомӯзи гиромӣ! Дар синфи 5 бо «Ҳикояҳо аз таърих» шинос шуда будед. Шумоён акнун бо чӣ тавр чамъулмчамъ гардидани донишҳо дар хусуси гузаштаи дур ошно мегардед.

Дар синфи 6 саёхатамонро ба замони ниҳоят қадим давом медиҳем, бо таърихи давлату халқҳои аз ҳама қадима, маданият ва урфу одатҳои онҳо шинос мегардем.

Аз даврони пайдошавии шаҳру давлатҳо дар ҷаҳон чандин ҳазор солҳо сипарӣ гаштанд. Аммо аз бисёр ашёҳо, ки одамон дар замони қадим офаридаанд, имрӯзҳо ҳам дар зиндагонии рӯзмаррамон истифода мебарем. Онҳо олатҳои меҳнат, зарфҳои сафолин, чарх, кубурҳои обии сафолин, газворҳо, хат ва ҳоказо мебошанд. Асарҳои, ки муаллифони қадима иншо карда, аз худ боқӣ гузоштаанд, ҳоли ҳозир ҳам ба одамон дониш ва тарбия медиҳанд.

Олимони ба мақсади аз нав эҳё бахшидани воқеаҳо, ки дар рӯи Замин кайҳо рӯй додаанд, бисёр қувваву ғайрати хешро сарф менамоянд. Онҳо шахрҳои қадимаро дарёфта, ҳафриёт гузаронданд, навиштаҷоти сеҳронокро дар чармҳо, тахтачаҳои сафолӣ, папирус, сангҳо, ҳамчунин тангаҳо хонданд. Шумоён акнун бозёфтҳои ҳафриёти аз хусуси чиҳо нақл карданаширо медонед. Бо омӯзиши катибаҳои қадима фанҳои махсуси *эпиграфика*, тадқиқи тангаҳо бошад, *нумизматика* шуғл меварзанд.

Инсон аз сохтани олооти оддии меҳнат то дурдонаҳои хунармандӣ, аз сохтани истиқоматгоҳи оддӣ то бунёди шахрҳои роҳи дурударозро тай намуд. Давраи аз ҳама қадимаи ташкилӣ ва ривҷоибии шахрҳо навиштаҷот ва давлатҳои олимони тамаддуни аввалин ном мебаранд. Таърихи тамаддуни аввалин дар Шарқи Қадим, баъдтар дар ҷазираи Крити Юнон оғоз ёфтааст. Тамаддуни қадима дар бисёр

Намунаи хатти қадима

кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла, Осиёи Миёна ва ҳудуди Ўзбекистон ҳам ба вуҷуд омадаанд.

Аз пайдоиши одам то дар соли 476-уми мелодӣ вожгуншавии империяи Рими Фарбӣ сурат гирифтани воқеаҳо таърихи дунёи қадим номида мешавад. Таърихи мазкур ба воситаи манбаъҳои мухталифи ҳафриётӣ (археологӣ) ва хаттӣ омӯхта шудааст.

Таърихи дунёи қадим дар солномаҳои мухталифи (воқеаҳо сол ба сол қайд гардидаанд) ашрофони сарой ва подшоҳони Шарқи Қадим, Юнон ва Рим, маҷмӯи қонунҳо, тарҷимаи ҳол акс ёфтаанд. Дар онҳо дар хусуси юришҳо ва набардҳо, сохтмони ибодатхонаву саройҳо ва қалъаҳо, хунармандӣ ва деҳқонӣ, фанну санъати қадима хикоя гардидаанд.

Матнҳои қадимае, ки олимони онҳоро ҳонда тавонистаанд, масалан, «Матнҳои Пирамидаҳо» (Аҳромҳо) ва «Китоби Марҳумон» аз таърихи мисриён, «Ригведа» – ҳиндуён, «Авасто» бошад, таърихи халқҳои Осиёи Миёна нақл мекунад. Маҷмӯи аҳромҳои Мисри водии Нил, шаҳрҳои Бобул байни Дачла ва Фурот, Нохенҷодарои водии Ҳинд, Персеполи Эрон, ҳафриётҳои бисёр шаҳрҳои Юнон, Рим ва Осиёи Миёна дар саросари ҷаҳон машҳуранд.

Вале, дар бобати кушода додани таърихи дунёи қадим бисёр сирру асрор ошкор нагардидаанд. Шояд кушодани яке аз онҳо ба Шумо муяссар гардад. Таърих ба мо бисёр чизро меомӯзонад. Беҳуда онро «омӯзгори бузург» наномидаанд. Аз ин рӯ, бояд ҳар якеамон таърихи Ватанамонро хуб аз бар намоем ва ба таъриху фарҳанги халқи мамлакатҳои дигар бо ҳурмат муносибат кунем. Ҳангоми омӯзиши китоби дарсии мазкур ба бисёр калима, истилоҳот ва ибораҳои таърихӣ дараҷаи фаҳмишашон душвор дучор меояд.

Онҳоро аз ёд кардан ва дар хотир нигоҳ доштан лозим меояд.

Навиштаҷоти тангаҳо

Корбарӣ бо матни китоб

Маслиҳатҳои зеринамонро бо диққат гӯш андозед, онҳо дар бобати омӯзишу аз худ кардани мавзӯ аз наздик кӯмак мерасонанд.

Ҳангоми ҳаллу фасли супоришҳои хонагӣ ба инҳо риоя кунед:

1. Матни дар дарс навишта гирифтаатонро чандин маротиба хонед.

2. Пеш аз хондан ба сарлавҳаи мавзӯ диққат дода, дар дарс чиҳо таъкид ёфтанаширо ба хотир оваред.

3. Саволҳои дар охири ҳар як мавзӯ додашударо хонед. Дар он сурат шумоён ҳангоми хондани навиштаҷотатон ба чӣ аҳамият додан ва бо кадом тарз баён кардани маводи хондаатонро доништа мегиред.

4. Матнро ба қисмҳои тахминӣ тақсим кунед ва мазмуни асосии ҳар кадоми онро бо суханони худ гӯед, сонӣ тамоми мавзӯро ҳикоя кунед. Гуфта дода натавонед, ҷойҳои душворашро аз нав хонед. Такрор кунед. Матни дарсро ёд кардан шарт нест.

5. Ҳангоми хондани матн сурату ҷадвали хотирра-сонгардидаро ёфта гиред, эзоҳояширо хонед, номҳои шахрҳо, мамлакатҳоеро, ки дар матн дучор меоед, аз харита ёбед.

6. Ба саволҳо ҷавоб гардонед ва супоришҳои охири мавзӯро ба иҷро расонед.

Агар Шумо мувофиқи конспекти такягоҳӣ, ки дар анҷоми ҳар як параграф дода шудаанд, таърихро омӯхтани бошад, вазифаҳои зеринро мебояд ба иҷро расонед:

1. Матнҳои параграфҳои китоби дарсиро бо суханони конспекти такягоҳӣ муқоиса кунед.

2. Аз конспект истифода бурда, параграфро чандин маротиба нақл карда диҳед.

3. Ибораҳои такягоҳиро барои аз ёд гуфта додан ҳаракат намоед (баъди фикрронии амиқ онро омӯхтан лозим).

4. Баъди якчанд соат боз як маротиба конспекти такягоҳиро такрор намоед.

Мо, муаллифони китоби дарсӣ, ба шумоён барои ба гузаштаи дур саёҳат кардан, ошноӣ бо ёдгориҳои фарҳангӣ ва омӯзиши таърихи дунёи қадим ёрӣ мерасонем.

ФАСЛИ I СОХТОРИ АЗ ҲАМА ҚАДИМА

§ 1. Таърихи қадим – оғози тамаддун

**Харобаҳои
шаҳри қадима**

**Боқимондаҳои
дастхатҳои
қадима**

Омӯзиши таърихи қадим Таърихи қадими инсониятро олимони таҳассусашон гуногун тадқиқ менамоянд. Ҳафриётгарон (археологҳо) дар манзилгоҳхое, ки одамон дар замонҳои гузаштаи қадим истиқомат кардаанд, қорҳои ҳафриёти мегузаронанд. Боқимондаҳои устухони одамони қадимро ҳамачониба тадқиқ карда антропологҳо қиёфаи берунаи онҳоро барқарор менамоянд ва ривочу равнақашонро меомӯзанд.

Этнографҳо бисёр анъанаҳои одамони қадим ва анъанаҳои хоҷагидорӣ ва маданияи аз қадим боқимондаи қабила ва халқҳои ҳозираро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд.

Худро озмуда бинед!

Археологҳо – ...   Этнографҳо – ...
Антропологҳо – ...

Манбаъҳои таърихи қадим Мо таърихи аз ҳама қадими кишварамонро чӣ тавр меомӯзем? Манбаи аз ҳама ваҷеъ паҳнгардидаи таърихӣ ва аз ҳама қадими диёрамон аз ҷониби бостоншиносон дарёфт гардидани манбаъҳои моддист. Олатҳои меҳнат, зарфҳои сафолин, силоҳу аслиҳаҳо, ашёҳои ороишӣ, алқисса, тамоми ашёҳое, ки бо дасто-

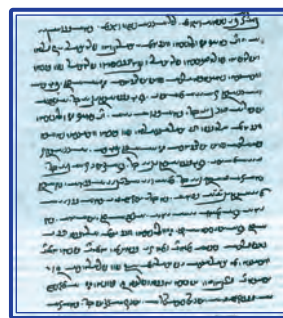
ни одамони қадима сохта шудаанд, ба чумлаи онҳо шомил мегарданд. Дарёфти манбаъҳои хаттӣ кори олимонро дар бобати эҳёи таърихи ҳазорсолаҳо осон гардонд. Манбаи аз ҳама қадим оид ба таърихи Осиёи Миёна китоби муқаддаси зардуштиён «Авесто» мебошад. Дар он дар бораи маданияти аҳолии вилоятҳои таърихии қадимии кишварамон – Бохтар, Суғд, Хоразм сухан меравад. Боз як манбаи хаттӣ навиштаҷоти девораи кӯҳи Бесутун буда, он дар шафати шаҳри Кирмоншоҳи Эрон ҷойгир аст.

Дар ин ҷо мувофиқи фармони шоҳи форсҳо Доро I дар харсангҳо хат кандакорӣ гардид, дар он Хоразм, Суғд, Бохтар номбар шудааст.

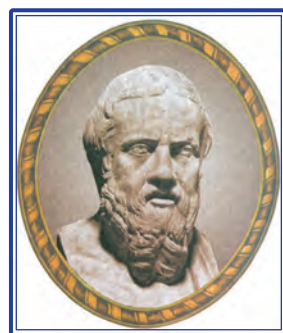
Дар асри V пеш аз мелод муаррихи Юнони қадим Геродот ба мамлакатҳои гуногун саёҳат намуда, асари «Таърих»-и худро иборат аз нӯх китоб иншо намуд. Дар он аз хусуси аҳолии қадими кишварамон маълумотҳои муфассал дода шудааст.

Муаррих ва ҷуғрофидони Юнони қадим Страбон, ки дар охири **асри I пеш аз мелод** ҳаёт ба сар бурдааст, дар китоби худ «Ҷуғрофия» аз хусуси маданияти халқҳои Осиёи Миёна маълумотҳо овардааст.

Муаррихи римӣ дар **асри I мелодӣ** Квинт Курсий Руф китоберо таҳти унвони «Таърихи Искандари Мақдунӣ» таълиф намуда, маълумотҳоро оид ба юришҳои ҳарбии Искандари Мақдунӣ ба Осиёи Марказӣ овардааст. Муаррихи юнонӣ Арриан дар **асри II мелодӣ** умр ба сар бурдааст. Ӯ асаре таҳти унвони «Юришҳои ҳарбии Александр» навиштааст.

Саҳифаи даст-хати «Авесто»

Геродот – муаррихи Юнони қадим

Навиштаҷоти зарфи сафолӣ. Хати меҳӣ

Худро озмуда бинед!

Геродот – ...
 Страбон – ...
 Арриан – ...

Квинт Курсий Руф – ...
 Навиштачоти Бесутун – ...

Кӯҳҳои Осиёи Миёна

Баъди шикори бобарор

Манбаъҳои мазкур, ҳамчунин ба туфайли корҳои минбаъдаи илмӣ олимон барои эҳёи таърихи қадимаи кишварамон муваффақ шуданд.

Ўзбекистон ва тамаддуни ҷаҳонӣ

Ўзбекистон аз ҷиҳати ҷуғрофӣ худуди калонеро дар байни дарёҳои Аму ва Сир, аз водиҳои Фарғонаву Зарафшон, воҳаи Сурхондарё то қуллаҳои кӯҳҳои осмонбӯс ишғол мекунад. Сарзамини мазкур бо серҳосилии замин ва иқлими гармаш ба макони аз ҳама ободи инсоният мубаддал гардидааст. Азбаски дар минтақаи созгори ҷуғрофӣ чойгир буд, мамлакатҳои Шарқу Ғарбро бо ҳам пайваст гардондааст. Дар ин бобат аҳамияти Роҳи бузурги абрешим хеле калон аст.

Дар ин сарзамин аҳолии маҳаллӣ аз қадим ҳаёт ба сар бурдааст. Дарёҳо саросари водиҳо роҳи муҳими тиҷоратӣ будаанд. Дар гузаштаи дур аҳолии қадимии Осиёи Миёна бо ҳудудҳои мухталифи васеи Шарқи қадим алоқаҳои фарҳангӣ дошт.

Ҳангоми корҳои ҳафриётӣ ҳафриётшиносон зарфҳои сафолин ва маъданӣ, ашёҳои заргариеро ёфтанд, ки аз ҷониби хунармандони Ҳиндустон, Эрон ва Месопотамия тайёр гардидаанд.

Даврабандии сохти аз ҳама қадим

Тамоми халқҳои ҷаҳон сохти ҷамъияти ибтидоиро аз саргузарондаанд.

Сохти ҷамоаи ибтидоӣ – як давраест дар таърихи инсоният, ки ҷамаи олати меҳнат умумӣ буда, ҷама баробар кор кардаанд.

Амударёе, ки сероб аст.

Марҳилаи аввалини ривочи инсоният ин муттаҳидшавии одамон дар тӯдаи ибтидоӣ буда, тӯдаи мазкур дар худ ҷамоаи калони одамони қадимиро таҷассум гардондааст.

Тӯдаи ибтидоӣ – ин ҷамоаи одамони аз ҷама қадимӣ буда, дар пояи умумияти зиндагонӣ ва меҳнат муттаҳид гардидаанд.

Дар хотир доред!

Дар гузаштаи дур аҳолии қадимии Осиёи Миёна бо ҳудудҳои гуногуни Шарқи Қадим алоқаҳои фарҳангӣ дошт.

Авлод – ҷамоаи хешовандон аст, ки якҷоя зиндагонӣ ва меҳнат карда, соҳиби олати меҳнат ва силоҳи умумӣ будаанд.

Тӯдаи ибтидоӣ оҳиста-оҳиста тақсим гардида, ба иттиҳодияи алоҳидаи пайвандон-ҷамоаи авлодӣ мубаддал гардид.

Ҷамоаҳои аввалини авлодӣ дар атрофи бонувон, яъне дар атрофи модар муттаҳид гаштаанд. Дар таърихи инсоният он давраи авлоди модарӣ – **матриархат** номида мешавад.

Хеле дертар, вақте ки силоҳҳои меҳнат ва шаклҳои хоҷагидорӣ тақмил ёфтани гирифт, акнун мард ба авлод сардор гардид. Олимон ин давра дар таърихи инсоният **патриархат** меноманд ва бо патриархат сохти авлодии қадима ҳам анҷом ёфт.

Одамони ҷамоат шуда, ҳаёт ба сар бурдаанд

Одамони қадима азбаски аввалин олати меҳнатро аз санг сохтаанд, ҳафриёт-шиносон ибтидои таърихи инсониятро «асри

Шикори галаи аспони ёбӣ

санг» номидаанд. Асри санг дуру дароз даром кардааст ва барои ҳамин ҳам онро ба марҳилаҳои зерин:

– асри қадимии санг – палеолит (юнонии «палеос» – «қадима» ва «литос» – «санг» мебошад);

– асри миёнаи санг – мезолит («мезос» – «миёна»);

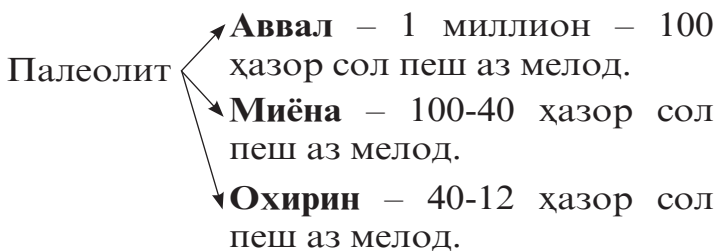
– асри нави санг – неолит («неос» – «нав»);

– асри мису санг – энеолит (лотинии «энеос» – «мис» ва юнонии «литос» – «санг») тақсим мекунад.

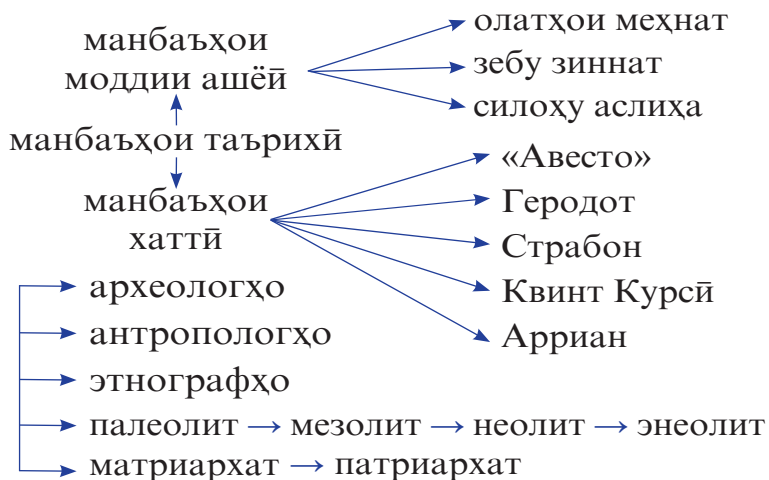

Олатҳои меҳнати сангӣ

Дар хотир доред!

Конспекти таърихӣ

Савол ва супоришҳо

1. Номи манбаъҳоеро гӯед, ки олимон ба воситаи онҳо таърихро эҳё мебахшанд.
2. Кадом манбаъҳои моддиеро медонед, ки хангоми омӯзиши таърих истифода бурда мешаванд?
3. Археолог, антрополог ва этнографҳо чӣ хоро меомӯзанд?
4. Чаро ҳафриётшиносон ибтидои таърихи инсониятро «давраи санг» номидаанд?
5. Давраҳои асри сангро номбар кунед. Чаро онҳо ҳамин тавр номгузори шудаанд?

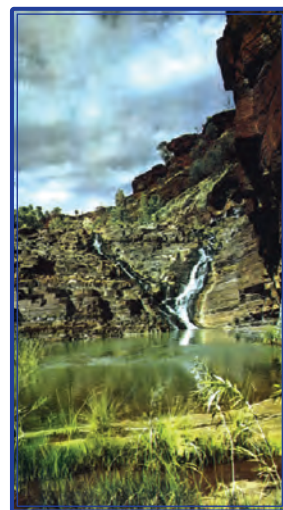
**Манзилгоҳи
давраи охиринаи
палеолит**

§ 2. Зинаҳои инкишофи одамҳои аз ҳама қадим

Одамони аз ҳама қадим Аз хусуси пайдоиши одам нақлҳои дунёвии илмӣ, динӣ, афсонавӣ мавҷуд буда, мо ин масъаларо дар асоси илмӣ бо таърих ба маълумотҳои антропология ва археология меомӯзем.

Аввалин одамони рӯйи Замин бо қаду қомаи рост гашта, аз санг олати меҳнат сохтаанд ва роҳҳои истифода бурдани онро медонистанд ва аз ҳамин сабаб онҳо аз олами ҳайвонот фарқ мекарданд. Олимон боқимондаҳои устухонҳои одами аз ҳама қадимаро, ки сохтани олати меҳнати оддиро аз санг медонист, дар минтақаҳои гуногун, аз ҷумла Африқои Ҷанубӣ – *австралопитек*, водии Зинҷи Африқои Шарқӣ – *зинҷантроп*, қазирҳои Ява (Индонезия) – *питекантроп*, худуди Чин – *синантроп*, Олмон *неандертал* ва ғори Кроманюни Фаронса – қиёфаи одами ҳозира – *кроманюон* ёфта, озмуда дидаанд.

Вақте ки обу ҳаво дар рӯйи Замин мӯътадил буд, манзилгоҳҳои одамон дар

Дараи кӯҳӣ

Шикори хирс

Дар хотир доред!

Олатҳои меҳнати қадимае, ки дар Осиёи Миёна аз санг сохта шудаанд, аз қароргоҳи Селунгури водии Фарғона ва манзилгоҳи Кӯлбулоқи воҳаи Тошканд ёфт гардидаанд.

баландиҳои наздики дарёҳои хурд ё худ чашма чойгир шудааст. Дар охири зинаи аввали палеолит *давраи тиряхҳои бузург* оғоз ёфт. Одами ибтидоӣ ба озмоиши ниҳоят саҳт дучор омад ва одамонро маҷбур соҳт, ки ба шароити нав мос гарданд. Дар ин ҳолат танҳо пурқувватҳо зинда монданд.

Машғулиятҳои одамони қадим Одамони аз ҳама қадим дар таърих одамони ибтидоӣ номида мешаванд.

Манзилгоҳҳои одамони қадима дар бисёр мамлики Африқо, Осиё ва Аврупо ёфт гардидаанд. Олотҳои меҳнати қадимае, ки дар Осиёи Миёна аз санг сохта шудаанд, аз қароргоҳи *Селунгури* водии Фарғона ва манзилгоҳи *Кӯлбулоқи* воҳаи Тошканд ёфтаанд. Нӯги ин силоҳҳои дағали сангин ба як тараф нигоҳ карда тез гардидаанд. Дар фанни археология силоҳҳои мазкури сангинро *чопперҳо* номидаанд.

Олатҳои меҳнат ба одамон барои ёфтани ғизо зарур буд. Аввалин олатҳои меҳнат содда буданд. Одами бо сангу таёки нӯгаш тез мусаллаҳ гардида ҳайвонҳоро шикор кардааст, бо кӯмаки таёки нӯгтез решаи рустании истеъмоли ва беҳмеваҳоро кофтааст. Табиат ба инсон чиро инъом кунад, одам онро гирифтааст, бо хӯрокии ёфтгардида қаноат ҳосил кардааст. Аз ҳамин сабаб машғулияти аз ҳама қадимаи одамон *неъматчинӣ* ва *шикор хоҷагидорӣ* азхудкунанда номида мешавад.

Ғори Тешиктоши аз ноҳияи Бойсун ёфтгардида, яке аз ёдгории машхури ҷаҳонии маданияти асри сангин мебошад. Аз ғори

Тешиктош олоти сангин ва порчаҳои онҳо, ҳамчунин устухонҳои бузи кӯҳӣ, оҳу, аспиваҳшӣ, шер, харгӯш, хояндағони хурд, ҳамчунин устухонҳои паррандагон ёфт гардидаанд. Боқимондаҳои устухони бачаи 8–9-солае, ки аз ғори Тешиктош кофта гирифта шудааст, бозёфти аз ҳама машҳур мебошад. Часади бача ба сӯи Ғарб гӯронда шудааст. Атрофи часад бо шохҳои бузҳо ихота гардидаанд. Дафни мурда бо нахустин эътиқодҳои динӣ вобаста будаанд.

Худро озмуда бинед!

Чопперҳо – ин ...

Хоҷагии азхудкунанда – ин ...

Бозёфтҳои ғори Тешиктош

Бавучудоии эътиқодҳои динӣ Фаъолияти меҳнатӣ, донишҳои чамъгардида оид ба олами атроф оҳиста-оҳиста боиси тағйирёбии қобилияти фикрронӣ ва тафаккури инсоният гардид. Одамон барои фикр кардан аз хусуси ҳодисаҳо, ки барояшон нофаҳмиянд, шуруъ намуданд: шабу рӯз, тағйир ёфтани фаслҳои сол, фаввораи вулканҳо, заминларзаҳо ва дигар ҳодисаҳои табиат диққату эътибори одамонро ба худ ҷалб сохтаанд.

Инсон, ки сабаби сар задани ана ҳамин ҳодисаро фаҳмида наметавонист, ба раъду барқ, шамол, боронгарӣ барин ҳодисаҳои табиат эътиқод мекардагӣ шуд.

Дар даврае, ки шикорчигӣ ва неъматчинӣ ривож ёфт, инсон худро аз муҳити табиӣ, ҳамчунин олами ҳайвоноту наботот, ки ӯро фаро гирифта буд, ҷудо наҳисобидаст. Ӯ табиатро ҷоннок ҳисобидаст.

Манзилгоҳҳои давраи палеолит

Бачаи Неандертал (Тешиктош)

Мусавири қадима

Тасвири шикор бо воситаи тиру камон

Одамон пиндоштаанд дар замири ҳодисаҳои мухталифи табиат қувваҳои ғайритабиӣ мавҷуд аст. Онҳо ба ана ҳамин қувваҳои эътиқод кардаанд. Боварӣ доштан ба алоқаи ҳешу таборӣ ба намудҳои ягон ҳайвонот ё ки растаниҳои ҷамоаи гурӯҳи одамонро *тотемизм* мегӯянд. Эътиқод дар бобати мавҷуд будани ҷону рӯҳҳо дар муҳите, ки одамро ихота намудааст, дар фан номи *анимизм*ро гирифтааст.

Одамони қадима ба амал овардани ин ё он чизу ҷорай омадовар ё худ ба бартараф кардани балову қазо қодир будани онҳо ҳам эътиқод кардаанд. Эътиқоди мазкур номи *фетишизм*ро гирифтааст.

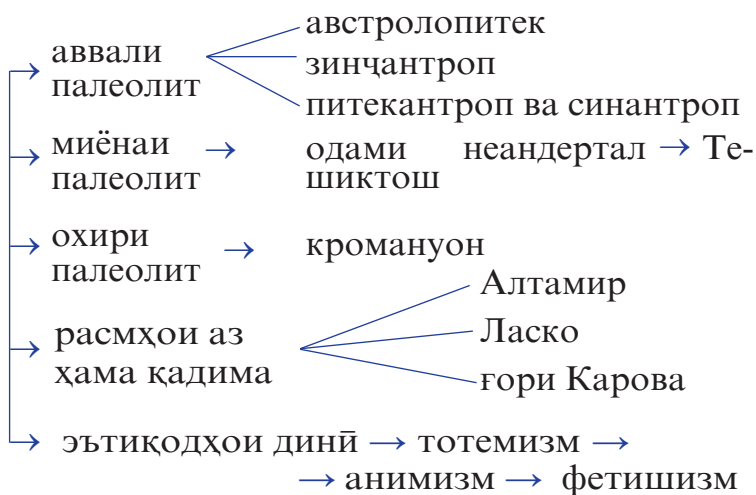
Ёфт гардидани суратҳои девори ғорҳои мутааллиқи зинаи охиринаи палеолит дар одамони аз ҳама қадима мавҷуд будани эътиқоди диниро маълум месозад ва яке аз далелҳои мебошад. Ин қабил расмҳои аз ҳама қадима аз Алтаири Испониё, Ласкои Фаронса ва Кароваи Бошқирдистон ёфт шудаанд.

Одамон дар шикори минбаъда ба онҳо кӯмак расондани расмҳои боварӣ ҳосил кардаанд. Дар шафати расмҳои ба ҳаракати ҳайвонот тақлид намуда, ба рақс даромадаанд, манзараҳои шикорро тасаввур карда, найзагуррониро машқ намудаанд.

Расмҳои қадима ҳуҷҷати қиматбаҳои таърихианд. Онҳо аз хусуси ҷӣ фикр кардани инсон, ҷӣ тавр тасаввур кардани олами гирду атроф, шикор кардани кадом ҳайвонот, донистани аз кадом олоти меҳнат ва силоҳ истифода бурдани онҳо ва фаҳмидан кӯмак мерасонад.

Саъю кӯшиши инсон дар боби дарки дунёи гирду атрофаш ба ривочи санъати қадимаи тасвирӣ ҳамчун асос хизмат кардааст.

Конспекти таъягоҳӣ

Дар хотир доред!

Расмҳои аз ҳама қадимаи девори ғорҳо аз ғорҳои **Алтамири Испониё, Ласкои Фаронса, Кароваи Бошқирдистон** ёфт гардидаанд.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи одамони аз ҳама қадим чихоро медонед?
2. Дар ҳудуди Ўзбекистон кадом манзилгоҳи палеолитро медонед?
3. Машғулиятҳои одами аз ҳама қадимро шуморед.
4. Сабабҳои ба вуҷуд омадани муғчаҳои эътиқоди диниро номбар кунед.
5. Расмҳои аввалин дар кадом давр пайдо шудаанд?

Маросими тайёри ба шикор

Кашидани расми деворӣ дар қадим

§ 3. Чамоатҳои авлоди

**Оғози
зимистон**

Кромануон

**Шере, ки дар
давраи пирияхҳо
умр ба сар
бурдааст**

Давраи зинаи охирини палеолит

Дар давраи охирини палеолит (40–12 ҳазор сол пеш аз мелод) техникаи коркарди санг ва усулҳои сохтани олотҳои меҳнат тақмил ёфт. Худи одам ҳам, қиёфаи берунаи он ҳам тағйир меёфт. Дар давраи мазкур одами қиёфаи имрӯза – одами *кромануон* ҳаёт ба сар мебурд. Қароргоҳҳои одами давраи анҷоми зинаи палеолит аз ҳудуди шаҳри Самарқанд, аз қабати болоии маданияти қароргоҳи Кӯлбулоқи водии дарёи Оҳангарони вилояти Тошканд, ҳамчунин водии Фарғона ёфт гардидаанд. Дар зинаи охирини палеолит одамон асбобу ускунаи такомулёрфтаи бурранда, арракунанда ва пармакуниро сохтаанд.

Ҳамин тавр, дар зинаи охирини палеолит инсоният дар ривож боз ба як зина инкишоф ёфт. Одамон бо ҳешовандагон ба *ҷамоатҳои авлоди* тақсим гардиданд. Аъзоёни авлод дар як манзил ҳаёт ба сар бурдаанд. Якчанд авлодҳое, ки дар як маҳал истиқомат кардаанд, қабиларо ташкил додаанд. Сохтани манзилгоҳ ихтироии муҳими одамон буд. Барои тайёр кардани либосҳо пӯсти ҳайвонотро истифода бурдаанд. Инсон дар ин давр бо роҳи сунӣ ҳосил кардани оташро (ба ҳамдигар соиш додани чӯб, ба ҳам задани сангҳои ҷақмоқӣ) ҳам ёд гирифт.

Давраи мезолит

Давраи мезолит (зинаи миёнаи асри санг) тахминан аз аввалҳои ҳазораҳои 12–7 то мелод давом

Чамоаи авлодӣ

кардааст. Баробари оғози давраи мезолит давраи пирахҳо ба анҷом расид, он боиси ниҳоят ба мӯътадилӣ омадани иқлим ва тағйир ёфтани тарзи зиндагонии одамон гардид.

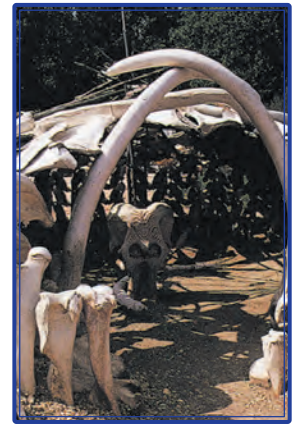
Дар давраи мезолит инсон сохтани тире туфангро ёд гирифт. Имконияти шикори ҳайвоноти тезгард ва паррандаҳо ба амал омад.

Дар зинаи охири давраи мезолит дар хона парвариш кардани ҳайвоноти ваҳшӣ оғоз ёфт. Ҳайвоноти зинда ба даст афтода (барраҳо, бузғолаҳо, хукбачаҳо)-ро одамон накушта, он ба сифати захираҳои хӯроқӣ нигоҳ дошта мешуд.

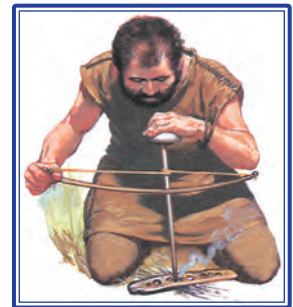
Дар Осиёи Пеш соҳаи нави хоҷагидорӣ-зироаткорӣ ва чорводорӣ ибтидоӣ ба вуҷуд омад. Имрӯзҳо доир ба давраи мезолит дар Осиёи Миёна беш аз сад манзилгоҳ кушода шудааст. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳии водии Фарғона, воҳаи Тошканд, ҳамчунин дар ҷануби Ўзбекистон ин қабил манзилгоҳҳо бештар дучор меоянд. Қароргоҳҳои Обишир, Қўшилиш ва Мачай, ҳамчунин

Занчире, ки аз сангҳои ранга сохта шудааст

Манзили истиқоматие, ки аз устухони мамонт сохта шудааст

Чараёни оташафрӯзӣ

**Сохтани олати
меҳнат**

**Дар хотир
доред!**

**Хочагии
истеҳсолӣ
зироаткорӣ
ва чорводорӣ
мебошад, ки
вакти тӯлонӣ
авлодро бо
маҳсулоти
озуқавӣ таъ-
мин кардааст**

**Олатҳои меҳ-
нати сангӣ.
Микролитҳо**

расмҳои харсангҳои давраи дараи Зараутсой ниҳоят муфассал омӯхта шудаанд.

Ривочи зироаткорӣ ва чорводорӣ Дар давраи неолит – асри нави сангӣ дар хоҷагидорӣ азхудшаванда тағйиротҳои кулӣ рӯй дод. Инсоне, ки барои аз табиат гирифтани чизҳои тайёр одат карда буд, акнун ба хоҷагидорӣ истеҳсолӣ – зироаткорӣ ва чорводорӣ гузашт. Дар Осиёи Миёна давраи неолит бо **ҳазораҳои 6–4 пеш аз мелод** муайян карда мешавад. Ҳафриётшиносон оғози давраи неолитро бо кашфи сохтани зарфҳои сафолин муайян мекунанд.

Дар давраҳои мезолит ва неолит одам ба сохтани олати хурди меҳнат – *микролитҳо*, истифодаи усулҳои пештар номаълуми коркарди сангсуфтакунӣ, арракунӣ, рӯкашкунӣ ва пармакунии сӯрохиҳо шурӯъ намуд. Дар давраи неолит аксари қabilaҳо ба тарзи ҳаёти муқимӣ гузашта, манзилгоҳҳои доимӣ сохтан гирифтанд. Сохтани иморатҳо аз поҳса оғоз ёфт. Ба оҳистагӣ манзилгоҳҳои муқими ҷамоаҳои авлодӣ ташаккул ёфтанд.

Тарзи зиндагонии муқимӣ ва боз ҳам такмил ёфтани олатҳои меҳнат имконияти ба зироаткорӣ ва деҳқонӣ гузарондани ҷамоаҳо фароҳам овард. Тарзи зиндагонии муқимӣ ба равочи ҳунармандӣ – соҳаи тайёркунии ҳар гуна мавод замина ба вучуд овард.

Ҳудро озмуда бинед!

Микролитҳо – ...

Ҳоҷагидорӣ истеҳсолӣ – ...

Соҳаи сохтани зарфҳо аз лойу дар оташ пазондани *он-кулолгарӣ* номида, соҳае, ки аз наху пашм либос тайёр мекунад, хунармандии *бофандагӣ* кашфиёт ва ихтирои муҳими давраи неолит ба ҳисоб меравад.

Конспекти тақягоҳӣ

Зинаи охиринаи давраи палеолит (ҳазораҳои 40–12 то мелод)

- одами кромануон
- кашфи оташ
- қароргоҳҳои Самарқанд. Кӯлбулок (вилояти Тошканд), водии Фарғона
- ҷамоатҳои авлодӣ
- сохтани зебу зиннат, манзилгоҳҳо, олоти меҳнати бурранда, арракунанда

Давраи мезолит (ҳазораҳои 12–7 пеш аз мелод)

- камони тирдор, омӯзондани ҳайвонот ба шароити хона
- Обишир, Қӯшилиш, Мачай, Зараутсой зироаткорӣ ва чорводорӣ (Осиёи Пеш)

Давраи неолит (ҳазораҳои 6–4 пеш аз мелод)

- хоҷагии истехсолӣ
- микролитҳо, кулолгарӣ, бофандагӣ
- тарзи ҳаёти муқимӣ

Савол ва супоришҳо

1. Қиёфаи берунаи одами зинаи охиринаи палеолитро тасвир карда диҳед.
2. Ихтироҳои муҳими зинаи охиринаи палеолитро номбар кунед.
3. Кадом ёдгориҳои ҳафриётии давраи мезолитро медонед, ки аз ҳудуди Ўзбекистон ёфт гардидаанд?
4. Ҳафриётҳои археологӣ манзилгоҳҳоро оид ба давраи неолит тасаввур намоед. Аз ин манзилгоҳҳо чӣхоро дарёфттан мумкин аст?

Зарфҳое, ки аз лой сохтаву дар оташ пухта шудаанд

Сохтани зарфи сафолин

§ 4. Давраи энеолит ва биринҷӣ

Зарфҳои сафолин

Нӯги тирҳои камон

Дастпонаҳои аз биринҷӣ сохташуда ва занҷири сангин

(Асри XVII пеш аз мелод)

Хосиятҳои асосии давраи маъдан

Одамон хангоми фарҷоми давраи неолит дар байни ихтирову кашфӣҳо ба яке бузургтаринаш муяссар гардиданд, яъне ба истифодабарӣ аз мис, аз ин маъдан ба тайёр кардани олатҳои меҳнат ва силоҳҳо шурӯъ намуданд. Давраи силоҳҳои аз мис сохташударо баробари истифодаи силоҳҳои аз санг сохташуда энеолит – асри мису санг номида мешавад, ки ба миёнаи ҳазорсолаҳои 4–3 пеш аз мелод рост меояд.

Рушди маъдангудозӣ ба маданияти моддӣ ва маънавии одамон таъсири калон расонд. Дар ҳазораи 4 пеш аз мелод дар Шарқи Қадимаи аввалин шаҳру давлатҳо пайдо гардиданд. Дар ҷануби Осиёи Миёна зироаткориҳои обӣ ба вучуд омада, аз хишти хом ба сохтани манзилгоҳ шурӯъ намуданд, барои пухтани зарфҳо аз хумдонҳои кулолгарӣ истифода бурданд. Зарфҳои сафолин бо тасвирҳои ҳайвоноту парранда ва нақшҳои растанӣ (баргҳо, гулҳо) оро дода шудаанд.

Одамон мисро гудохта қалъагӣ, қӯрғошим ё ки бо руҳ ҳамроҳ карда, ҳосилкунии биринҷиро омӯхтанд. Биринҷӣ азбаски нисбат ба мис саҳт буд, дар мобайни ҳазорсолаи 3 пеш аз мелод ба охиштагӣ дар сохтани олатҳои меҳнат, силоҳу аслиҳа ва зебу зиннатҳо ба ашёи асосӣ мубаддал ёфт.

Одамоне, ки соҳиби силоҳҳои меҳнатӣ аз биринҷӣ буданд, дар саҳро акнун дуруст коркард мегузаронданд. Оқибат, дар ихтиёри

онҳо маҳсулоти зиёдати кишоварзӣ ба вучуд омад, чорводорӣ ба оҳистагӣ аз кишоварзӣ чудо шудан гирифт.

Оғози патриархат Дар давраи зиёди таърихӣ дар ҷамоаи авлодӣ бисёр корҳо дар зиммаи бонувон (тарбияи бачагон, тайёркунии хӯрок, либос, тозакунии пӯсти ҳайвонот) буда, мавқеи онон, алалхусус занони кӯҳансол нисбати мардон баланд буд. Ҳамин ки заминро ронда зироаткорӣ кардан, бо чорводорӣ ва хунармандӣ машғул гардидан, оиларо бо маводи зарурӣ таъмин кардан ба дасти мардон гузашт, бонувон ба хонадон ғамхорӣ мекардагӣ шуданд.

Акнун дар оилаи авлодӣ мардон мавқеи муҳимро ишғол мекарданд. Давраи патриархат оғоз ёфт. Оила аз якчанд авлоди хешовандони ба падар наздик ташкил меёфт.

Манзилгоҳҳои давраи биринҷӣ Яке аз манзилҳои қадимаи деҳқонон (охири ҳазораи 3 пеш аз мелод ҳазораи 2) дар қарибии кӯли *Замонбобои* ҳавзаи Зарафшон (ноҳияи Қоракӯли вилояти Бухоро) ва *Хоразм* ҳам ёфт гардидаанд.

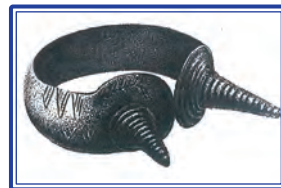
Ҳафриётчиён дар воҳаи Сурхондарё яке аз қароргоҳҳои қадимаи зироаткорони **Сополитешаро** ёфтанд (ноҳияи Музработ). Дар ин ҷо манзилгоҳ, иморатҳои поҳсагини иборат аз хонаҳои таъиноти маишӣ ва ҳочагӣ, чизу чораи сафолин, олотҳои меҳнатие, ки аз биринҷӣ сохта шудаанд, боқимондаҳои устохонаҳои заргарӣ, ҳамчунин гандуму ҷави дар хумҳои калон маҳфузбударо ёфтанд.

Дар хотир доред!

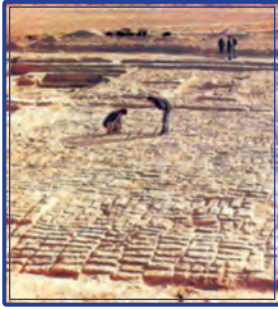
Оилаи патриархал – оилаест, ки аз ҷониби якчанд авлоди акрабони наздики ҷониби падар ташкил ёфтааст.

Тумори сангине, ки дар он морон тасвир ёфтаанд. Ҳазораи 2 пеш аз мелод

Дастпонаи биринҷӣ. Асри XII пеш аз мелод

Кофтуковҳои манзилгоҳи Чаркӯтон

Зарфи сафолини бо нақшу нигор орододашуда

Оинаҳои мисин. Манзилгоҳи Замонбобо

Аз ин сеюмин ҳазор сол муқаддам дар воҳаи Сурхон дар ҷойи ҳозираи Шеробод манзилгоҳи **Чаркӯтон** ба вучуд омада буд. Дар таърихи сохтмони қароргоҳи Чаркӯтон аломатҳои аввалини шаҳр ба чашм намудор мегардад. Чаркӯтон ба ду қисм тақсим гардида буд: қаср ва хонадони аъзоёни ҷамоат, ҳунармандон ва тоҷирон. Дар даруни қаср ибодатхона будааст.

Аҳолии манзилгоҳи давраи биринҷӣ дар рушди ҳунармандии ҳархела, бофандагӣ, кулолгарӣ, сохтани зебу зиннатҳо, соҳаи бинокорӣ ба комёбиҳои калон муваффақ гардидаанд. Дар давраи биринҷӣ одамон чархи кулолгарӣ ва ғилдирак (чарх)-ро кашф намудаанд. Ҳамин тавр, воситаҳои ба пеш ҳаракат кардан ба вучуд омадаанд.

Конспекти таҷағоҳӣ

Давраи энеолит (ҳазораи 4 пеш аз мелод-миёнаи ҳазораи 3)

- олоти меҳнати мисин
- кишоварзии обӣ (обёрии сунъӣ)
- хонаҳои бисёрхучрадор
- давлатҳо ва шаҳрҳои аввалини Шарқ

Давраи биринҷӣ (ҳазораи 3 пеш аз мелод-миёнаи ҳазораи 2)

- патриархат
- Замонбобо, Сополлитеппа, Чаркӯтон
- чархи кулолгарӣ, ғилдирак (чарх)
- ибодатхона

Савол ва супоришҳо

1. Фарқияти асосии давраи энеолитро аз давраи неолит гӯед.

2. Кашфи мис кай рӯй додааст?
3. Чаро чараёни гузариш аз матриархат ба патриархат содир гардид?
4. Аз хусуси манзилгоҳҳои деҳқонон дар давраи биринҷӣ нақл кунед.
5. Ба давраи биринҷӣ саёҳат кунед. Оид ба одамони давраи мазкур чӣ тавр зиндагӣ карданашон ҳарф занед.

Оҳангарони қадима

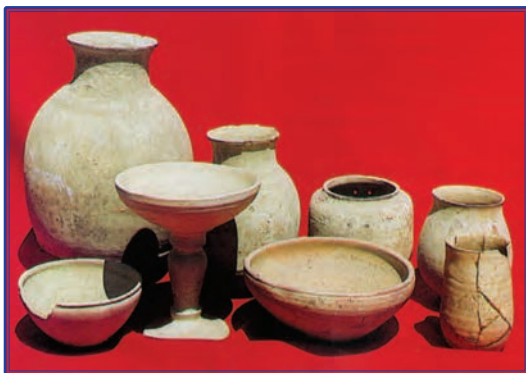
Истифода аз оҳан

Аз вақте ки одамон аз мис ва биринҷӣ сохтани олотҳои меҳнатро ёд гирифт, чандин асрҳо гузашт. Имконияти аз оҳан сохтани олати меҳнат фароҳам омад. Чараёни мазкур албатта сермеҳнат буд, чунки оҳан нисбат ба мис дида дар ҳарорати баланд гудохта шудааст (1500°). Аммо оҳан нисбат ба мис, биринҷӣ дида ба як қатор афзалият молик буд: оҳан аз онҳо саҳттар буд.

Аз оҳан аввалин шуда дар Осиёи Сағир хеттҳо (асрҳои XIV–XIII пеш аз мелод), баъд

Дар хотир доред!

Аз оҳан аввалин шуда дар Осиёи Сағир хеттҳо (асрҳои XIV–XIII пеш аз мелод), баъд халқҳои мамлакатҳои ҳамсоии Месопотамия, Эрон, паси Кафқоз ҳам истифода бурдаанд.

Зарфҳои сафолин

Деги биринчӣ
(Асри VI–V пеш
аз мелод

**Дар хотир
доред!**

**Демократияи
ҳарбӣ** дар дав-
раи гузариш
давлатдории
аввалин шакли
идоракуниест,
ки ба қabila
сардорони ҳар-
бӣ роҳбарӣ
кардаанд.

**Нӯги оҳанини
тирҳои камон**

ҳалқҳои мамлакатҳои ҳамсоя (Месопота-
мия, Эрон, Паси Қафқоз) истифода бур-
даанд. Паҳншавии маводҳо аз оҳан ба
охистагӣ сурат гирифтааст. Ҳарчанд оҳан
филизоти нодиру қиматбаҳо бошад ҳам, аз
он ба сифати ашёи зебу зиннатӣ исти-
фода бурдаанд. Ҳамин қабил нақшоҳо аз
мақбараи *Тутанхамон* – фиръавни Миср ва
ёдгориҳои қасри *Майкоти* Қафқоз ёфт
шудаанд.

Барои тайёркунии олотӣ меҳнат исти-
фодабарии оҳан сараввал ба рушди техникаи
деҳқонӣ таъсир гузошт. Омочҳои нӯгашон
оҳанин, табарҳои оҳанин ва омочҳои оҳанин
пайдо шуданд. Силоҳҳои аз ҳама қадимаи
оҳанини дар Осиёи Миёна ёфтгардида
мутааллиқи **асрҳои IX–VIII то мелоданд.**

Сохтори Васеъ паҳн гардидани олот-
ичтимоӣ ҳои меҳнати оҳанин ҳосилнокии
меҳнатро баланд бардошт. Он
барои боз ҳам инкишоф ёфтани гузаштан
ба усулҳои истехсолӣ заминаро ба вучуд
овард. Таъсири оқсақолони қабилаву ав-
лод пурзӯр гардид. Дар шароити бар-
хӯрдҳои доимии ҳарбӣ иттифокҳои қабиларо
пайдо шуданд. Бо ин иттифокҳо одамони аз
сардорони ҳарбӣ интиҳобгардида роҳбарӣ
карданд, чамъият бошад, асосан мувофиқи
қоидаҳои *демократияи ҳарбӣ* зиндагонӣ
ба сар мебуд. Дар аввалҳои асри оҳан
аҳолии Осиёи Миёна ба чор гурӯҳ тақсим
гардида буд: *қоҳинҳо, қанговарон, деҳқонон,*
ҳунармандон.

Аз «Авасто» доништа мегирем, ки дар
Осиёи Миёна асоси чамъият «*нмана*» номида

шуда, оилаи калони патриархалӣ мавҷуд будааст. Якчанд «*нманаҳо*» ҷамоати авлодӣ – «*вис*»-ро ташкил додаанд. Ҷамоаи ҳудудии ҳамсоягӣ «*варзана*» номида шудааст. Ҷамоати авлодии ҳудудӣ бошад, ба «*занту*» муттаҳид гардидааст. Барои ҳимоя кардани ҳудуди худ якчанд иттифоқи қабилаҳо – ба «*дахъуй*» муттаҳид гардидаанд. Дар давраи гузариш ба асри оҳан дар Осиёи Миёна сохти ҷамъият ҳамин гуна буд.

Конспекти таъягоҳӣ

- Асрҳои XIV–XIII пеш аз мелод – ҳеттҳо (дар Осиёи Сағир) аввалин шуда ба тайёркунии олоти меҳнат аз оҳан шурӯъ кардаанд.
- Тайёркунии силоҳҳои аввалини меҳнатие, ки дар Осиёи Миёна аз оҳан сохта шудаанд – ҳазораи IX–VIII пеш аз мелод.
- ҷамоати авлодӣ – ҷамоати ҳамсоягон
- гузаштан ба демократияи ҳарбӣ
- «Авасто»: нмана, вис, варзана, занту, дахъуй

Савол ва супоришҳо

1. Истифода аз маводи оҳан кай оғоз ёфтааст?
2. Оғозёбии сохтани олоти меҳнат аз оҳан дар ҷамъият ба кадом тағйиротҳо оварда расонд?
3. Дар «Авасто» оилаи патриархал, ҷамоати авлодӣ, ҷамоати авлодии ҳудудӣ ва қабила чӣ тавр номгузорӣ шудааст?

Дар хотир доред!

Тараққиёти сохтори иҷтимоӣ:

тӯдаи ибтидоӣ → авлод
→ қабила
→ иттифоқи қабила

Корди оҳанин. Асрҳои VII–VI пеш аз мелод

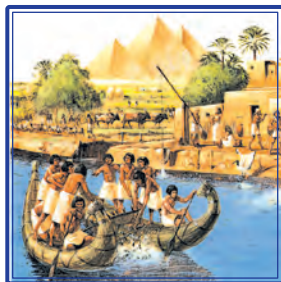

Ханҷар ва қине, ки аз оҳан сохта шудааст. Ҳазораи I пеш аз мелод

ФАСЛИ П

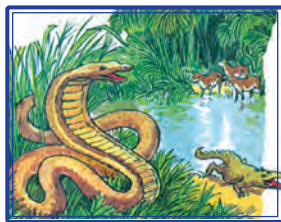
ШАРҚИ ҚАДИМ ВА ОСИЁИ МИЁНА

Водии Нил

Дар хотир доред!

Дарёи Нил охири оқибат рафта ба баҳри Миёназамин мерезад. Мачроҳҳои дарёи Нилро юнониён «делта» номидаанд

Дар сохилҳои дарёи Нил

§ 6. Водии Нил ва аҳолии он

Миср инъоми Нил

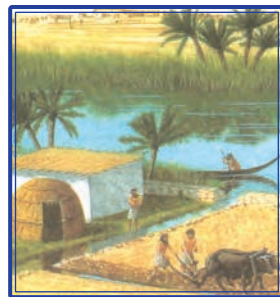
Нили сероб, ки ҳамроҳи худ ҳавои салқини ҳузурбахш ва ҳосили фаровон меовард, бовикор чорӣ мешавад. Дарёи бузург барои дар шимоли шарқии Африқо ба вучуд омадани тамаддун майдон ҳозир кардааст. Дарёи Нил, ки ҳангоми анҷомёбии худ ба чанд шохобчаҳо тақсим мегардад, охири оқибат рафта ба баҳри Миёназамин мерезад. Мачроҳҳои дарёи Нилро юнониён «делта» номидаанд.

Нил – дарёи калони 6 ҳазор километр дарозиро дар бар гирифтааст. Қисми поёни дарё аз 3 км то 22 километр фароҳӣ, аз саҳроҳои серҳосили сиёҳнок иборат аст. Водигиён ба кишвари худ «Ҳоки сиёҳ» ё ки инъоми Нил гуфта ном гузоштаанд.

Ба ҳар ҳол, ҳама вақт ин тавр нашудааст. Дар замони гузаштаи қадима водии Нил бо ботлоқзори бо папириуси ба ҳам пайваста, маскани одам нагузарандаро фаро гирифта, дар об тимсоҳҳои ваҳшии беҳисоб умр бо сар бурда, дар заминҳои хушк галаи ҳайвоноти раҳ-раҳ гашта, дар батлоқзорҳо морҳои заҳрнок зиндагӣ кардаанд. Баробари сипарӣ шудани вақт иқлим тағйир ёфтааст, об ҳам сол то сол кам гардидааст. Африқои Шимолӣ ҳам ба дашту биёбон мубаддал ёфтааст. Одамон ба азхудкунии водӣ ва делтаи Нил шурӯъ карданд. Ҳамин тавр, зироаткорӣ ба машғулияти асосии аҳоли мубаддал ёфт.

Дар аввалҳои ҳазораи 4 пеш аз мелод одамон барои азхудкунии заминҳои соҳили дарёи Нил камар бастанд.

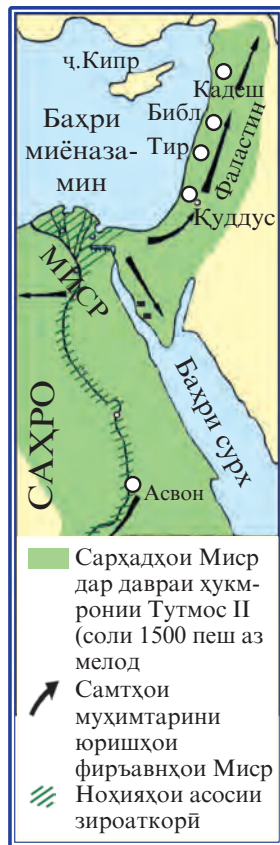

Водии дарёи Нил

Машғулиятҳои мисриён Дар солҳое, ки дарёи Нил сероб гардида, сахроҳоро бо об пахш кунандааст, ҳосили деҳқонони мисрӣ ҳам пурбаракат мегардид. Деҳқонони мисрӣ гандуму чав, ҳамчунин зироати полизӣ коштаанд, аз канаби руёндашон газвор бофтаанд. Дар водии Нил ангур, харбуза, анор, хурмо, пиёз, бодиринг, лубӣё барин меваву сабзавот руёндаанд

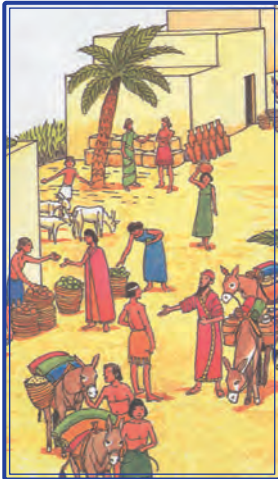
Дар замони қадим заминро бо кӯмаки омор аз нав кор кардаанд, бо даст тухмӣ пошида, барои тухмиро ба хок омехта кардан чорвои калони шохдорро аз болои замин ҳай карда мегузастанд. Баробари такмил ёфтани оломи меҳнат аз қувваи ҳайвонот ва омор истифода мебардагӣ шуданд.

Деҳқонони мисрӣ қорҳои тухмипошӣ ва чамъоварии ҳосилро дар мӯҳлатҳои ғайриоддӣ ба иҷро мерасонданд. Моҳҳои июл – сентябр онҳо истироҳат мекарданд, тухмиро барои кишт омода месохтанд, чунки ин маҳал тамоми заминҳоро об пахш мекард. Тирамоҳ ба заминҳо тухмиро мепошиданд, барои обёрӣ каналҳо ва ҷўйҳоро тоза мекарданд. Зеро борон ниҳоят кам меборид. Зимистон бошад, чамъоварии ҳосил оғоз мегардид. Хўшаҳоро бо кӯмаки досҳои мисин даравида, сипас онро ба ҷойи махсус оварда, аз болои ғарами гандум ва чав ҳайвонотро гузаронда, ҳосилро мекўфтанд. Ҳосили хирманро дар хумҳои сафолин нигоҳ доштаанд. Тадбири мазкур ғалладонаро аз ҳар гуна хояндагон ҳимоя кардааст.

Шоҳигарии Миср

Равнақи хунармандӣ

Савдо-тичорат

Дар Мисри қадим беш аз 30 намуди касбу кори хунармандӣ вучуд доштааст. Мисгарон мисро об кунанд, оҳангарон аз он олоти меҳнат сохтаанд. Кулолон аз лой зарфу табакҳои мухталиф сохта, барои мустаҳкам шуданашон дар хумдон лойаширо пухта мекарданд. Бинокорон саройҳо, ибодатхонаҳо ва хонаҳо барпо кардаанд. Хонаи мисриёни оддӣ аз пояҳои папируси бо лой андова карда шуда, маъвои аширофзодагон бошад, аз лойи коҳ омехтагардида сохта, аз хишти дар офтоб хушккардашуда қад кашида буд.

Кӯшкҳо ва ибодатхонаҳои фиръавнҳои ҳукмдор аз санг сохта мешуданд. Устоён ва дуредгарон тиреза ва дарҳои мухталиф, киштисозон аз қамиш қайиқ сохтаанд. Бофандагон барои либос газворро омада сохтаанд. Дӯзандагон либосҳо дӯхтаанд.

Ташкил ёфтани давлати Миср

Точи фиръавн-
ҳои Миср

Одамон ба шароити тарзи зиндагонии сермашаққати водии Нил одат қардан гирифтанд. Манзилгоҳҳои пароканда ба давлати аввалине муттаҳид гардиданд, ки «ном» гуфта ба забон мегирифтанд. Ҳар як давлатро «номарх» идора қардааст. Баробари сипарӣ шудани вақт номерҳои ба ҳукмдорон – шоҳҳо таъдил ёфтанд.

Ду подшоҳ дар Миср ҳукмронӣ қардааст: якумаш дар Мисри поёнӣ, дуюмаш дар Мисри болоӣ (чанубӣ). Онҳо давлати Мисрро идора намудаанд. Дар набарде, ки байни ду давлат **соли 3000-уми пеш аз мелод** оғоз ёфт, ҳукмдори Мисри болоӣ Менес ғалаба қарда, ҳукмдори аввалини мамлақати муттаҳид шуд, яъне фиръавн гардид. Шаҳри Мемфис барпо гардид, ки барои давлати ягона ва муттаҳидгардида пойтахт гардид.

Солиёни зиёд «номҳо» молу мулки худро зиёд кардан гирифтанд, Миср боз ба давлатҳои мустақил – «номҳо»-и алоҳида тақсим гардид. Баробари сипарии вақт аз нав муттаҳидкунии мамлакат рӯй дод. Пойтахти ин давлат шаҳри Фива гардид. Олимон таърихи Мисро ба даврони шоҳигарии зинаи Аввал, Қадимӣ, Миёна, Нав ва Охири тақсим кардаанд.

Худро озмуда бинед!

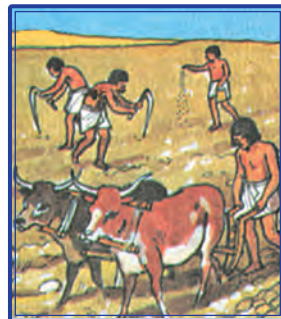
«Ном» – ... Мемфис ва Фива – ...
Менес – ... Фиръавн – ...

Конспекти таърихи

- Шимоли шарқии Африқо – дар аввали ҳазораи 4 пеш аз мелод
- Дарозии Нил → 6 ҳазор км → делта → → баҳри Миёназамин
- Водии Нил – аз 3 то 22 километр фароҳӣ, 6 ҳазор километр дарозӣ
- деҳқонӣ, чорводорӣ
- папирус – сохтмони хонаҳо
- давлатҳо – «ном», «номарх»
- соли 3000-уми пеш аз мелод – Мисри ягонаи муттаҳидгардидаи пойтахт – Мемфис

Савол ва супоришҳо

1. Чаро мисриён мамлақати худро «Инъоми Нил» гӯён тавсиф намудаанд?
2. Шароити табиӣи Мисри қадим барои чӣ ба деҳқонӣ қулай буд?
3. Худро ба сифати деҳқони Мисри қадим тасаввур кунед ва дар бораи меҳнати деҳқонони мисрӣ ҳикоя нависед.

**Нармқунин
замин**

Дар хотир доред!

Олимон таърихи Мисро ба даврони шоҳигарии зинаи **Аввал, Қадимӣ, Миёна, Нав** ва **Охири** тақсим кардаанд.

Бо кӯмаки канал ва ҷӯйҳо обёрикунии киштзор

**Дар хотир
доред!**

Нубия, Ливия,
Сурия ва
Фаластин
мамлакатҳои
хамсоия
Мисри қадима
будаанд.

**Тахти Тутан-
хамон**

**Хайкалҳои аз
сафол сох-
ташудаи
чанговарони
Мисри қадим**

§ 7. Мисри қадим

**Ҳамсоияни
мисриёни
қадим**

Миср аз ҷануб бо Нубия ҳамсарҳад мебошад. Мисриён ба мамлақати мазкур саросари Нил барои ивазкунии тилло, қатрон, устухони фил, навъҳои нодири ҷӯб рафтаанд. Дар ғарби Миср дар дашти Ливия бо ҳамин ном мамлақат ҷойгир шудааст. Аҳолии саҳро ро чорводорони бодиянишин ташкил додааст. Дар Мисри поёни роҳ ба воситаи шаҳри Мемфис гузашта ба нимҷазираҳои Синай мебард, дар ин ҷо бошад, мисро кофта мегирифтанд. Дар шимолтари нимҷазираҳои Синай Фаластин, дар паҳлуи он Сурия ҷойгир шуда буд. Мисриён аз Фаластин ва Сурия маводи нодири хунармандон ва сангҳои қимматбаҳоро овардаанд.

**Истилои
фиръавнҳо**

Дар давраи шоҳигарии зинаи Миёна нимҷазираи Синай забт гардид. Қабилҳои маҳаллӣ ба додани «хироч» ба Миср шурӯъ намуданд. Фиръавнҳо ба Нубия ва Ливия ҳам юриш ташкил карданд. Шаҳрҳои тоҷро карда, ба асирон, чорво ва дигар бойиғарӣ соҳибӣ намуданд. Шоҳони зинаи Миёнаи фиръавнҳо бошанд, барои ҳамроҳ кардани заминҳои Фаластини ҷанубӣ ва шимолӣ Нубия ба Миср муваффақ гардиданд.

Дар охири асри XVIII пеш аз мелод қабилҳои гиксосҳои бодиянишин ба Миср ҳуҷум оварданд. Фарқ аз кӯшунҳои пиёдагарди мисриён қувваи асосии гиксосҳоро аробҳои сабук – аробҳои ҷангии аспҳо кашанда ташкил додааст. Як аскар аспҳоро рондааст. Дуюмӣ аз камон ба душманон

тир холӣ кардааст. Гиксосҳои Мисри поёниро забт намуда ба шаҳру деҳоти мисриён хучум карда, одамонро ба асири гирифтанд.

Дар ин вақт шохигарии Миёна ба бисёр «ном»-ҳо тақсим гардида буд. Онҳо ба гиксосҳо боҷ месупурданд. Танҳо ҳукмдори Фива ба онҳо итоат намекард.

Ҳукмдорони «ном»-ҳо, ки дар тараддуи халос шудан аз зулму истибдоди истилогарон буданд, дар атрофи шаҳри Фива муттаҳид шудан гирифтанд. Даре нагузашта тамоми «ном»-ҳои Мисри болой дар атрофи фиръавни «номаш» Фива муттаҳид гардиданд. Дар чанд набард фиръавни «номаш» Фива Яхмос гиксосҳоро торумор карда, истилогаронро аз ҳудуди Миср ронд. Яхмос ба асосгузори сулолаи нави фиръавнҳо мубаддал ёфт, аз замони ана ҳамин фиръавн давраи шохигарии нав сар шуд.

Натиҷаҳои Ҳукмдорони шохигарии нав
юришҳои муборизаро бо давлатҳои ҳам-
фиръавнҳо соя давом доданд. Фиръавнҳо
хучумро ба мамлакатҳои ҳам-
соя сар намуданд.

Баъди чанд юриш фиръавнҳо Нубияро саросар ба Миср ҳамроҳ карда гирифтанд. Қабилаҳои Ливияро барои супурдани боҷ маҷбур сохтанд. Фиръавн Тутмос II ба ташкил кардани юришҳои калон муваффақ гардид. Истилои Фаластин ва Сурия оғоз намуд. Баъди он фиръавн Тутмос III юришҳоро давом дод. Дар Осиёи Пеш ҳукмдории мисриён ба роҳ монда шуд.

Халқҳои мутеъгардида нисбати мисриён нафрат дошта, барои мустақилии ва озодии худ мубориза бурдаанд. Фаръанҳои мисри

**Чанговарони
Тутмос III ба
шаҳр хучум
мекунанд**

Дар хотир доред!

Фиръавн
Яхмос
гиксосҳоро
торумор
карда, истило-
гаронро аз
ҳудуди Миср
ронд. Яхмос
ба асосгузори
сулолаи нави
фиръавнҳо
тадбил ёфт ва
давраи нави
шохигарӣ оғоз
ёфт.

Дар хотир доред!

Камбиз писари Кир II соли 525-уми пеш аз мелод Мисрро забт намуд

Шохи форси кадима Камбиз II, ки мисриёнро асир кардааст

Апис. Худои хосилдорӣ дар рамзи Буддо

чандин сол бо қабилаҳои маҳаллӣ чангидаанд. Он мадори мисриёнро хушк кард, давлат заиф гардид, шоҳигарии нав ҳам бо «ном»-ҳои алоҳида тақсим шуд.

Миср боз дар атропои давлати ягона муттаҳид гардида, иқтисодиёт ва маданияти мамлакат тараққӣ кард. Аммо дар асри VI пеш аз мелод ба Миср боз як душмани нав зада даромад. Писари шаҳаншоҳ Кир II – Камбиз II, ки аз ҷумлаи форсон лашкари калонро ҷамъ оварда буд, Мисрро соли 525-уми пеш аз мелод забт намуд.

Худро озмуда бинед!

Гиксосҳо – ин ... Яхмос – ин ... Тутмос III – ин ...

Конспекти таҷағоҳӣ

- Ҳамсоҷаҳои Миср – Нубия, Ливия, Фаластин, Сурия
- Аз тарафи Миср забт гардидани мамлакатҳои ҳамсоҷа
- дар асри XVIII пеш аз мелод – аз тарафи гиксосҳо забт гардидани Мисри поёнӣ
- Яхмос → шоҳигарии нав → пеш кардани гиксосҳо
- Соли 525-уми то мелод аз ҷониби шоҳи давлати форс Камбиз II забт гардидани Миср

Савол ва супоришҳо

1. Давлатҳои ҳамсоҷаи Мисри қадимаро шумуред ва аз харита нишон диҳед.
2. Фиръавнҳои Мисри қадима қадом мамлакатҳоро забт намудаанд?

3. Чаро гиксосҳои бодиянишин барои Миср ба кувваи дахшатнок мубаддал ёфтанд?
4. Дар давраи ҳукмронии кадом фиръавн барои аз мамлакат рондани гиксосҳо муваффақ гардидаанд?

§ 8. Дин дар Мисри Қадим

Худоёни Мисриён

Барои аҳолии Миср дин як қисми ҷудонопазири ҳаёти рӯзмарра гардида-аст. Дар мисриёни қадим худоён ба симои ҳайвон гузашта, дар байни одамон ҷони якеи он дар ҷуссаи ҳайвон, дигараш бошад, дар ҳайкали ҳайвон зиндагонӣ мекунад гӯён тасаввурот доштанд. Коҳинҳо-рӯҳониёни ибодатхонаҳо чунин меҳисобиданд: диндорон худоёнро бо маводи инъомгардида ме-парваранд. Дар пойтахти шоҳигарии Мисри қадима Мемфис худои худ – Птах буд. Птах бошад, мувофиқи эътиқоди мисриён бо ҳамин дараҷа пурқувват аст, ки илоҳи дар қиёфаи асл дидани он нест. Барои ҳамин ҳам қиёфаи рӯизаминии худои номаш Птах Апис буда, вай дар симои гови сиёҳи пешона ва миёнаш сафед тасаввур гардидааст. Дар асри 2 пеш аз мелод худои Офтоб Амон-Ра илоҳи асосӣ ва номуси фиръавн ҳисобида шудааст. Сараввал ду худо будааст: ҳимоятгари шаҳри Фива Амон ва худои Офтоб Ра, баъдтар ҳар ду ба як худо муттаҳид гардидаанд. Дар ин бора чунин ақидае вучуд дошт: фиръавнҳо писарони худои Офтоб мебошанд, ҳукмдорон тамоми корхоро бо амри падари самовии худ ба иҷро мерасонанд. Хапӣ – худои Нил манбаи ягонаи ҳаёт ва посбони Миср, Асирус худои салтанати зеризаминӣ ба ҳисоб мерафт.

**Худои Офтоб
Амон-Ра**

**Исида – завҷаи
Асирус**

**Тот – худои
Мох, дониш-
мандӣ ва
табобат**

**Анубис – худо-
дои махрумон,
мумиёкарда-
шудагон**

**Маат – худои
ҳақиқат, адолат**

**Хатхор – худои
музикӣ, зебогӣ
ва муҳаббат**

Мувофиқи ривоят Асирус яке аз подшо-хони аввалини Миср буда, халқи худро ба дехқонӣ ёд дода будааст. Бародараш Сет бошад, Асиурсро мекушад. Аммо завҷаи Асирус Исида ўро мўмиё карда, боз аз нав зинда карда будааст. Аз ҳамон вақт барои мўмиёкунӣ ҷой ҳозир мешудааст.

Коҳинҳо ва ибодатхонаҳо Коҳинҳо дар байни худоён ва одамон воситачигӣ кардаанд. Коҳинҳо маросимҳои диниро медонистанд, қурбониҳо мекарданд. Коҳинҳо вақти обҳезии Нил, ғалладона пошидан ва ҷамъоварии ҳосилро аниқ медонистанд. Дар тамоми «ном»-ҳо ибодатхонаҳо буданд, фиръавнҳо ба онҳо бойигариҳои зиёд, яъне заминҳоро ҳадя кардаанд.

Худро озмуда бинед!

Птах – ин ...

Апис – ин ...

Амон-Ра – ин ...

Тот – ин ...

Хатхор – ин ...

Исида – ин ...

Маат – ин ...

Осирус – ин ...

Конспекти такягоҳӣ

- Мисриён чунин меҳисобиданд: худоён дар байни одамон зиндагонӣ мекунанд
- Птах → Апис
- Амон-Ра
- Хапи, Асирус, Тот, Сет, Исида, Хатхор, Анубис, Маат
- ибодатхонаҳо → коҳинҳо → қурбонӣ кардан

Савол ва супоришҳо

1. Дар симои ҳайвон ба худоён эътиқод кардани мисриёнро фаҳмонда диҳед.
2. Чаро худои Офтоб худои асосии Миср ҳисобида мешудааст?

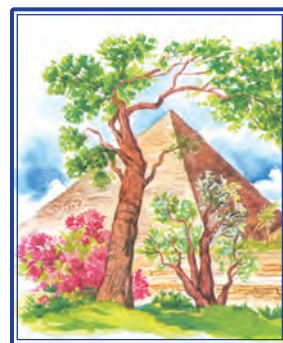
3. Мувофиқи ривоятҳо кадом худо ба мисриён деҳқониро омӯзондааст?
4. Худоёни Мисри Қадимаро номбар кунед.
5. Сабаби нуфуз ва қувваву қудрати коҳинҳои Миср дар чист?

§ 9. Аҳромҳо ва мақбараҳо

Тамоми чиз аз вақт метарсад, вақт бошад, аз аҳромҳо Дар давраи шоҳигарии Қадима ва Миёна аҳромҳо, ки аз ҷониби мисриён барпо карда шуданд, манзили дафни фиръавнҳо-мақбараҳо буданд. Дар давоми ҳазорсолаҳои гузашта бисёр шаҳру давлатҳо несту нобуд шуданд, ибодатхонаҳо ва саройҳо ба харобазор мубаддал ёфтанд, танҳо аҳромҳо аз вақт наметарсанд, танҳо аҳромҳо дар давоми беш аз чор ҳазор сол ҳам тағйир наёфта меистанд.

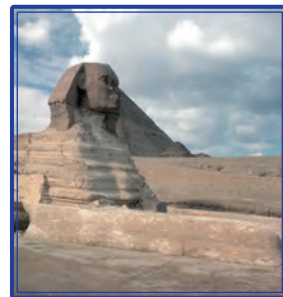
Соҳтмони аҳромҳо

Намуди води пирамидаҳои қадим

Аҳромҳои аз ҳама машҳур дар наздикии шаҳри Мемфис барои се фиръавн – Хуфу, Хафра ва Менкаура бунёд гардидаанд. Аҳромҳои мазкур яке аз ҳафт мӯъҷизаи ҷаҳон буда, баробари ин иншооти ягонаест, ки то ҳоли ҳозир маҳфуз мебошад.

Аҳроми аз ҳама калон Хуфу (юнониён онро Хеопс меноманд) барои вай **соли 2600 пеш аз мелод** сохта шудааст. Баландиаш 147 метр. Барои сохтани аҳромҳо сангҳо аз соҳили рости дарёи Нил аз кӯҳҳои паҳншакл оварда шудаанд. Аҳромро 2,5 миллион блокҳои сангини ҳар якеаш беш аз дунимтоннагӣ ташкил медиҳад. Дар даруни аҳром якчанд хонаҳо ҳастанд, ки бо даҳлез пайваست гардидаанд. Дар якеи онҳо тобути сангин – саркофад ҷойгир аст, ки часади

Ҳайкали сфинкс – «Шоҳи саҳро»

Тутанхамон

Деворҳо ва сугунҳои ибодатхона

мумиёгардидаи фиръавн андохта шудааст. Даруни даҳма бо муноҷоту катибаҳои аз бадӣ ҳимоякунанда фаро гирифта, он барои ҳимояи фиръавн ва ҳангоми гузаштан ба ҳаёти дигар ба вай кӯмак расонданааш лозим. Аҳромро ҳайкали бузурги сфинкс – танааш шеру, сараш одам посбонӣ мекунад. Ҳайкали сфинкс – «Шоҳи саҳро» аз санг сохта, баландиаш 20 метр аст.

Дар давраи шоҳигарии нав дигар аҳром-хоро насохтанд. Фиръавнхоро дар мақбараҳои сангине, ки дар кӯҳсор парма карда мешуд, дафн мекарданд. Мақбараи аз ҳама машҳур мутааллиқи фиръавн Тутанхамон мебошад. Боигарихое, ки дар даруни мақбара мебошанду ба тасаввур намегунҷанд, то замони мо расида омадаанд.

Мӯмиё- кунонӣ

Мисриёни қадим чунин меҳисобиданд: инсон баъди вафот карданааш ба салтанати марҳумон меравад, дар ҳамон ҷо умрашро идома медиҳад. Аммо ҳаёт дар салтанати марҳумҳо, ба фикри мисриён, ба натиҷаҳои суди Асирус вобаста мебошад. Ба як паллаи тарозу дили марҳум, ба дигараш пати парранда гузошта мешавад. Мабодо паллаи тарозу баробар ояд, аз ин мебарояд, ки инсон дар ин дунё танҳо корҳои нек кардааст ва баъди вафоташ дар шароити аҷиб умрашро давом медиҳад.

Мабодо, дил вазнинӣ кунад, аз ин мебарояд, ки инсон бисёр корҳои зиштро ба иҷро расондааст, ба маҳлуқони бадбашара хӯроқӣ мегардад. Барои дар назди Асирус дар қиёфаи зебо қад рост кардан мисриён ҷасади инсонро мӯмиё гардон-

даанд. Бо мӯмиёкунонӣ коҳинҳое шуғл варзидаанд, ки дорои донишҳои тиббӣ буданд. Одатан мӯмиёкунӣ қариб 70 рӯз давом кардааст. Баъди он ки ҳасад махсус аз тахти назорат мегузарад, бо бисёр газворҳо печонда, бо зебу зиннати қимматбаҳо оро дода мешавад. Ба байни кати газворҳо туморҳое гузошта мешуданд, ки он ба марҳум гӯё омад меоварданд. Мумиёкунонӣ фақат ба хешовандони сарватманде насиб гардидааст, ки аз паси марҳум мондаанд.

Худро озмуда бинед!

Аҳромҳо – ...   Тобути сангин – ...
Мумиёкунонӣ – ...   Сфинкс – ...

Конспекти тақиягоҳӣ

- аҳромҳо – мақбараи фиръавнҳо
- Хуфу → Хафра → Менкаура
- Хуфу (юнонии Хеопс) – соли 2600 пеш аз мелод
- Тутанхамон
- сфинкс
- мӯмиёгардонӣ – 70 рӯз
- Бастет – илоҳаи зебой

Савол ва супоришҳо

1. Ҳукмдорони Мисри Қадима аҳромҳоро ба кадом мақсад барпо кардаанд?
2. «Ибораи ҳама чиз аз вақт метарсад, вақт бошад, аз аҳромҳо!»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Аҳромҳои аз ҳама машҳури Миср дар кучо барпо гардидаанд?
4. Ба «Шоҳи саҳро» – сфинкс таъриф диҳед.

Асирис – худои дунёи марҳумон

Бастет – худои зебой дар намууди гурба

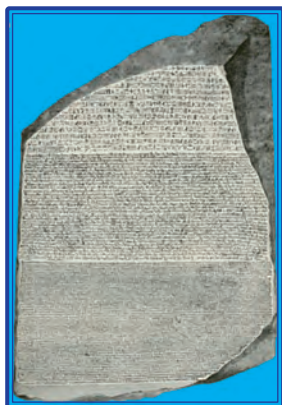
§ 10. Маданияти Мисри қадим

Пайкараи хаттот

Папирус

Лавҳаи сангин

Хат

Хати мисриёни қадим яке аз аввалин хатҳои инсоният ба шумор меравад. Сараввал ҳар як хат дар намуди расм навишта шудааст. Аз хат барои дуоҳо ва навиштани маросимҳо истифода бурдаанд, аз ҳамин сабаб онро «муқаддас» ё худ «каломи худоён» номидаанд.

Юнониёни қадим онҳоро «иэроглифҳо» номидаанд (маънои катибаи муқаддас ба сангро ифода месозад). Хатҳо ба деворҳои макбараҳо ва ба зери ҳайкалҳои худоён ҳаққокӣ гардидаанд.

Алифбои мисриён аз 750 иэроглиф иборат аст. Ҳар як ҷумла дар худ чанд рамзу нишонаҳоро ифода сохтааст. Омӯзиши иэроглифҳо ниҳоят душвор сурат гирифта, саводбарорӣ ба бисёриҳо насиб намегардидааст.

Иэроглифҳо бо қил-қалами камишӣ дар папирусҳо менавиштаанд. Рангҳои минералии мухталиф вазифаи сиёхро адо мекардааст. Одамони хушхат шахсони до-рои маълумоти володараҷа ва саводхони соҳиби имтиёзот, иззату иқром буданд.

Ошкор наму- Олими номдори фаронсавӣ Чак Франсуа Шамполйон соли 1822 кашфиёти оламшумул кард:

калиди хондани навиштаҷоти мисиро ёфт. Ба он катибаи як маъно доштаи бо забони мисриён ва юнонӣ дар санг тасвиргардидаи шафати шаҳри Розетти наздикии шаҳри Қоҳира сабабгор гардид. Тарҷума аз забони юнонӣ ягон душворӣ наовард,

матнхоро қиёс карда, имконияти дарки ҳар яки иэроглиф фароҳам омад. Баъди ана ҳамин кашфиёт бисёр матнхое, ки дар папирус сабт ёфта буданд, катибаҳои деворҳои ибодатхонаҳо ва аҳромҳо баъди сукути чандинастрина «ба забон дароманданд». Муаррихон барои омӯзиши тамуддуни Мисри қадим ба манбаи муҳиму боварибахш соҳиб гардиданд.

Худро озмуда бинед!

*Иэроглифҳо – ... Ч.Ф. Шамполйон – ...
Папирус – ... Катибаи сангии Розетт – ...*

Ба дунё омадани донишҳои назариявӣ Ба дунё омадан ва ривоч ёфтани донишҳои назариявии мисриён ба фаъолияти амалии онҳо вобаста буд. Барои зироаткорон тухмиро қай ба замин пошидан ва ҳосилро қадом вақт қамъ овардан хеле зарур буд. Муддатҳои мазкурро мисриён мувофиқи ҳаракати ситорагон муайян қардаанд.

Ситорагонро назора намуда, мисриён давомияти солро 365 рӯз аниқ муайян қарда, аввалин шуда тақвими офариданд, 365 рӯзро бошад, 30 рӯзи ба 12 моҳ тақсим қарданд, 5 рӯзи зиёдатири ба ҳисоби рӯзҳои ид бароварданд.

Ҳангоми кофтани қўйҳо ва сохтани иморату иншооти дилхоҳ майдон ва ҳаҷми онро чен қардан зарур буд. Бо ҳамин васила фанни геометрия – илми ченкунии рӯйи Замин ба дунё омад. Мисриён на фақат ҳисобу китоби оддии арифметикӣ, балки қасрҳо, маҳраҷҳо ва ҳисобу китоби

Нефертитӣ – маликаи Миср

Олими ситорашинос

Асбобҳои тиббии мисриён

**Воҳиди ченкунӣ
– «Оринчи шох»**

**Соати оби
Мисри қадима**

**Асирус – ҳукм-
дори дунёи
марҳумон**

мураккабро ҳам доништа гирифтаанд. Фанни математика ҳам дар ҳамин поя тараққӣ намуд.

Дар Миср воҳиди асосии ченкунӣ «оринч» буда, вай аз оринч то дохили ангуштон дарозиро ташкил меод. Азбаски дарозии дастон мухталиф буд, воҳиди ягонаи ченкунӣ таҳти унвони «оринчи шох» қорӣ гардид ва он ба 52,5 сантиметр баробар буд. Аз ин ҳам андозаи кӯтоҳи ченкунӣ истифода гардидааст. Барои ин аз кафтон ва ангуштон истифода бурдаанд.

Дар Миср вақт бо кӯмаки соатҳои оби чен гардида, зарфи махсусе будааст, ки ба 24 шӯъба тақсим шудааст. Ҳаҷми оби аз як шӯъба ба шӯъбаи дигар қоришавандаро як соат ҳисоб кардаанд.

Коспекти таъягоҳӣ

- Иэроглифҳо – 750-то – «каломи худоён», катибаҳои илоҳӣ
- папирус
- Чак Франсуа Шамполйон (1822)
- Катибаи сангии Розетт – забонҳои қадимаи мисрӣ ва юнонӣ
- Забонҳои юнонӣ → тиббиёт → математика
- астрономия → тақвим → геометрия

Савол ва супоришҳо

1. Хусусияти ба худ хоси ҳати қадимаи мисрӣ дар чист?
2. Чаро мисриён иэроглифҳоро «каломи муқаддас» номидаанд?
3. Кӣ ба хондани ҳати мисрӣ мушарраф гардидааст? Чӣ тавр?

§ 11. Тамаддуни Месопотамия

Шароити табиӣ ва аҳолиаш Водиеро, ки дар байни дарёҳои Дачла ва Фурот ҷойгир буд, юнониён Месопотамия номидаанд. Тарҷумаи ин истилоҳ байни ду наҳр ё худ маънои Байнаннаҳрайро ифода месозад.

Дарёҳои Месопотамия мунтазам аз соҳили худ баромада, обхезиро ба вучуд меоварданд, Оби лойолуди иборат аз хоки гуногун ҷинсҳои кӯҳиро оварда, заминро озуконидаанд. Аз ин рӯ, заминҳои Месопотамия барои қорқард қулай, серҳосил буданд. Зимистон пайваста борон борида, обхезӣ сар мезад. Аз ҳамин сабаб дар Месопотамия яке аз афсонаҳои аз ҳама қадимаи ҷаҳон ривояти Тӯфон оиди саросари заминро паҳш кардани об ба вучуд омадааст.

Худро озмуда бинед!

Шумер – ин ...

Аккад – ин ...

Дар ҳазораи 4 пеш аз мелод дар Месопотамия қароргоҳҳои шумерҳо ба вучуд омад. Онҳо дар Месопотамияи ҷанубӣ ҷойгир гашта, ин кишварро Шумер номиданд. Дар қисми шимолии мамлакат, ки Аккад ном дошт, бодиянишинҳои чорводор – аккадҳо ҷойгир гардида буданд.

Машғулияти аҳолии Месопотамия Машғулияти асосии аҳолии Месопотамия деҳқонӣ буд. Ҳангоми обхезии ҳарсола дарёҳои Дачла ва Фурот ҳамроҳи об ба саҳроҳо омехтаи лойолудро меоварданд.

Зарфҳои сафолити Шумер

Қотиб дар сари қор

Дарахти хурмо – «Дарахти ҳаёт»

Дар хотир доред!

Шумерҳо дар Месопотамияи ҷанубӣ ҷойгир гашта, ин кишварро **Шумер** номиданд. Дар қисми шимолӣ мамлакат, ки **Аккад** ном дошт, бодиянишинҳои чорводор **аккадҳо** ҷойгир шуданд.

Шумерҳои қадим

Дар Месопотамия ҷўб, санг, маъдан барин маводи зарурӣ барои хоҷагидорӣ набуд, вале ғалла фаровон руёнда шуда, саршумори чорво ниҳоят зиёд буд. Аз ҳамин сабаб аҳолии Месопотамия бо савдову тиҷорат ҳам машғул гардидаанд. Аз кишварҳои ҳамсоияси паси Қафқоз ва Эрон ба ивази ғалладона тилло, мис, нукра, қалъагӣ ва сангҳои нодирро овардаанд.

Месопотамия

Дар Месопотамия бо маҳсулоту маводи мухталифи хунармандӣ тиҷорат мекардаанд. Маводи филизӣ, зебу зиннатҳо, силоху аслиҳа, маҳсулоти кулолгарӣ махсусан қадр қимати калон дошт. Дар савдо аз тангаҳои маъдани ранги нукра дошта васеъ истифода бурдаанд. Ченаки вазнинӣ дар Месопотамия «мино» ба ҳисоб рафта, ба нукраи 550-грамма баробар буд.

Дар ҳазораи 4 пеш аз мелод шумерҳо хати аз ҳама қадима – хати мехиро ихтироъ намуданд. Шумерҳо бо асочаҳои нўгтез ба болои тахтаҳо хат навиштаанд. Шумерҳо бинокорон ва хунармандони донишманду соҳибтаҷриба будаанд.

Шахр – давлатҳо

Баробари гузаштани вақт ба охирагӣ манзилгоҳҳо домандор гашта, дар Месопотамия Урук, Умма, Лагаш, Ур ва дигар шахрҳо ба вучуд омаданд. Онҳо шахр-давлатҳо номида шуда, аз худи шахрҳо ва ноҳияҳои зироаткории ба онҳо ҳамсоя иборат буданд. Ҳар як ҳукмдори шахр худӣ олий ҳимоятгари шахр ҳисобида мешуд.

Аз номи худо қоҳинҳо ҳукмронӣ карда, ибодатхонаи худоҳо маркази ҳокимияти давлат ба ҳисоб мерафт. Ибодатхонаҳои қадимаи Месопотамия-зиккуратҳо аз хишти хом сохта шуда, дар намуди иншооти зинапояҳои мустақам буд.

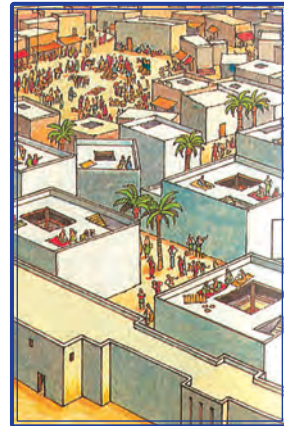
Худӣ офтоб Шамаш илоҳи сазовори эътибори алоҳида буд, ҳақами олий ба ҳисоб мерафт. Шумерҳо инчунин ба худӣ моҳ Сина, худӣ об Еа, илоҳаи ҳосилдорӣ, муҳаббат, ҷанг ва ғалаба Иштар сачда кардаанд.

Дар Месопотамия мулкҳои қалон дар зер тасарруфи ҳукмдорон ва қоҳинон буд. Дар шахро ғуломон ва қорқунони қирояи озод қор менамуданд. Аҳолие, ки дар атрофи шахр истиқомат мекарданд, заминҳои хурд доштанд. Бенавоён бо мақсади бонӣ қардани оилаи хеш дар заминҳои подшоҳон ва мулкдорон меҳнат мекарданд.

Шахрҳои Шумер бо деворҳои муҳофизатӣ ихота қардида буданд. Қўчаҳои, ки аз дарвозаи асосии шахр оғоз меёфтанд, то майдони марказӣ, ибодатхона ва саройи ҳукмдор тўл мекашид. Сохтмон аз санг, хиштҳои хом ва пухта ба ҷо оварда мешуд. Ибодатхонаҳо бо ҳайқалҳои худоён ва қаҳрамонон зеб дода шуда буд. Қангоми

Ҳати меҳӣ

Шаҳри Ури
Шумер

Дар хотир доред!

Дар Месопотамия **Урук, Умма, Лагаш, Ур** барин шахрҳо ба вучуд омаданд. Онҳо шахрҳо-давлатҳо номида шудаанд

Иштар - худои ҳосилдорӣ, муҳаббат ва чанг

Шоҳи шаҳри Урук – Гилгамиш. Тасвири барҷастаи Ассирия

набард аҳолии шаҳр сардорро интиҳоб мекард. Бо мурури вақт нуфузи онҳо хеле афзуда, сардорон мунтазам ҳукмронӣ кардан гирифтанд.

Онҳоро подшоҳон ном мебарданд. Подшоҳ шаҳр – давлатро бо кӯмаки ашрофон, кохинҳо, таҷя ба кӯшунҳои ҳарбӣ ва амалдорон идора мекард.

Ривоят дар ҳаққи Гилгамиш

Қаҳрамони аз ҳама дӯстдоштаи месопотамагиён Гилгамиш – подшоҳи шаҳри Урук буд, ҳаёташ баъдтар аз афсонаҳо саршор гардид.

Аз афсона маълум мегардад, ки баъди ба дунё омадани Гилгамиш ҳукмдори мамлакат бобояш аз тахтро аз вай кашида гирифтани наберааш ба тарсу ваҳм афтада, фармон медиҳад, ки ўро ба чарие партоянд. Кӯдаки ба қаъри чар рафтаистодаро уқоб дошта мегираду онро ба як боғбон бурда месупорад. Боғбон Гилгамишро бо меҳру муҳаббат парвариш ва тарбия менамояд. Вақте ки ба балоғат мерасад, Гилгамиш ҳокимиятро аз бобояш кашида мегирад, ба идоракунии шаҳри Урук шурӯъ менамояд. Гилгамиш бо Энкиди ном паҳлавон риштаи дӯстӣ мепайвандад. Якҷоя шуда ба муқобили махлуқоти зишт мубориза мебаранд, барои ин худоҳо Энкидиро ҷазо медиҳанд ва қаҳрамон ҷазо менамояд.

Барои ба ҳаёти боқӣ мушарраф гардидан Гилгамиш гиёҳи сеҳрнокро аз қаъри баҳр ҷустуҷӯ мекунад, барои ба халқи худ ба ҳам дидани он қарор менамояд. Аммо хангоми бозгашт вақти бо як даст оббозӣ кардан

бӯи гулро мор хис менамояд ва меҳри-
гиёхро медуздад. Аз ҳамон вақт мувофиқи
афсонаҳо морон ҳар сол пӯсти худро иваз
мекунад. Гилгамиш бошад, дарк мекунад,
ки деворҳои шаҳри қонаҷонаш ўро халос
мекунад, қорҳои некаш бошад, ўро абад-
зинда мегардонад.

Рушди Аккад

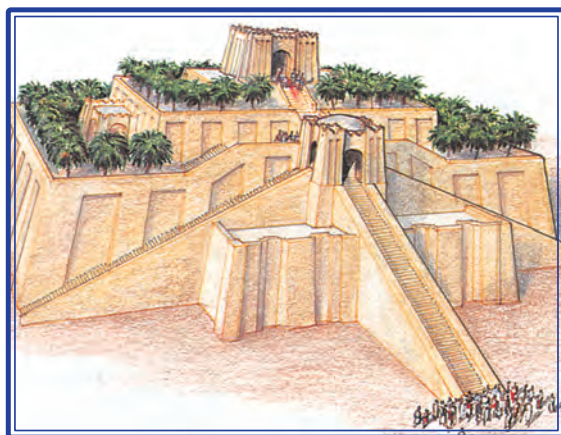
Шаҳр – давлатҳо бо якди-
гар бетанаффус қангу қидол
мекарданд. Дар натиҷаи ана
ҳамин набардҳо Саргон I подшоҳи тамо-
ми Шумерҳо шуд. Дар нимаи дуёми ҳазо-
раи 3 пеш аз мелод вай шаҳрҳои Шумер,
Аккадро дар зери ҳокимияти худ муттаҳид
месозад. Бо мақсади савдову тиҷорат
барои тамоми шаҳрҳо андозаи ягонаи
дарозӣ, майдон ва вазнро қорӣ намуд.
Дар таърихи қаҳон аввалин бор қўшуни
мунтазамонаро ташкил намуд. Лашқари
мазкур аз 5400 нафар қанговар иборат
буд, минбаъд Саргон I бисёр шаҳру мам-

Бӯи гулро мор
хис мекунад ва
онро медуздад.
Расм доир ба
афсонаи
Гилгамиш

Шоҳи Шумер -
Аккад Саргон I

Зиккурати (ибодатхонаи)
калони Ур

Дар хотир доред!

Қаҳрамони аз
ҳама дўстдош-
таи месопота-
магиён Гил-
гамиш аст.
Ў подшоҳи
шаҳри Урук
буд, ҳаёташ
баъдтар аз аф-
сонаҳо саршор
гардид.

Дар хотир доред!

Шоҳ Саргон

Ӯ дар нимаи дуюми ҳазораи 3 пеш аз мелод шаҳрҳои Шумеру Аккадро ба тасарруфаш даровард ва унвони «Подшоҳи мамлакати чор иқлим»-ро гирифт.

**Ривоят дар бо-
раи Гилгамиш.**

*Хати меҳии
Шумер*

лакатҳоро забт намуда, ба лашкари ниҳоят калон асос мегузорад. Баъди вафоти Саргон I дар натиҷаи муборизаи байниҳамдигарии ворисон ошӯбҳо дар мамлакат аланга гирифта, пахши онон зарур омад. **Дар ҳазораи 2 пеш аз мелод** давлати Шумер – Аккад аз зарби қабилаҳои бодиянишин пора-пора гардид.

Конспекти таҷағҳӣ

- Месопотамия → байни дарёҳои Дачла ва Фурот аст
- деҳқонӣ, ҳунармандӣ ва савдо-тиҷорат
- шаҳрҳои – Урук, Умма, Лагаш, Ур
- зиккуратҳо – ибодатхонаҳо
- худоҳо – Шамаш, Сина, Еа, Иштар
- Гилгамиш – подшоҳи Урук
- Саргон I – подшоҳи Шумер-Аккад дар ҳазораи 2 пеш аз мелод сарнагуншавии давлати Шумер-Аккад

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита давлатҳоро ёбед, ки дар байни ду дарё ҷойгир шудаанд.
2. Аз луғати истилоҳоти таърихӣ истифода бурда, мафҳуми «тамаддун»-ро шарҳ диҳед.
3. Байни ду дарё дар замонҳои қадим чӣ номида шудааст?
4. Тасаввур кунед: шумо ба сифати тоҷири қадимед. Ба воситаи дарёи Дачла бо кишти бо маҳсулоти гуногун шино мекунад. Дар кадом шаҳри Шумер имконияти корҳои ба ҷо овардани корҳои тиҷоратиро соҳиб мегардед? Аз харита истифода бурда, нақл кунед.

§ 12. Шоҳигарии Бобул

Бобул – «дарвозаи худоҳо» Шоҳигарии Бобул дар ҳазораи II пеш аз мелод ба давлати аз ҳама калони қудратноки ҷанубии Месопотамия мубаддал ёфт. Бобул ба мавқеи қулаи ҷуғрофӣ молик буда, дар маконе ҷойгир буд, ки шоҳаҳои дарёҳои Дачлаву Фурут бо ҳам пайваст мегардиданд. Аксарият тоҷирон, ки ба воситаи киштиҳо меомаданд, ба шаҳри мазкур меҳмон нашуда намерафтанд. Маънои калимаи «Бобул» бошад, «дарвозаи худо»-ст.

Бобул

Шоҳроҳи Бобул аз дарвозаи илоҳаи ғалаба Иштар оғоз ёфтааст. Кишоварзӣ, ҳунармандӣ, истеҳсолот ва савдову тичорат дар Бобул равоҷ ёфта буд.

Дар асри XVIII пеш аз мелод шоҳи Бобул Хаммурапӣ барои дар зери як давлат муттаҳид гардондани тамоми Месопотамия муваффақ гардид. Дар давраи ҳукмронии Хаммурапӣ он ба давлати аз ҳама пурқуввате табдил ёфт.

Қонунҳои Хаммурапӣ дар таърих ҳамчун ҳукмдори таҳиягари қонун боқӣ мондааст. Қонунҳои Хаммурапӣ ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳам бо фарогирии ҳамаи ҷиҳатҳои ҳаёт аз тамоми қонунҳои мавҷуда бартарият пайдо намуд. Қонунҳои Хаммурапӣ барои ҳамагон-сарватмандон, шахсони қашшоқ баробар буд. Матнҳои қонунҳо дар сутунҳои сангини тамоми шаҳрҳо иншо мегардиданд.

Қонунҳои Хаммурапӣ бо қатъиятнокии худ ҳамаро дар ҳайрат мегузорад. Ба шарте ки

Навуходоносор II.
Расми замонавӣ

Чанговарон ба қалъа хучум мекунанд

Камонандозон хангоми набард

дар натиҷаи амалӣ гардондани амалиёти чарроҳии шифокор бемор вафот кунад, панҷаҳои духтур бурида партофтаниш шарт буд. Мабодо бинои қадқашондаи меъмор нобахангом чаппагардон шаваду ягон шахсро пахш кунад, меъмор қатл карда мешуд. Хангоми сӯхтор бо дуздӣ ба даст афтад, ҳамон замон дузд ба оташ партофта мешуд.

Қонунҳои Хаммурапӣ ба ном қарори шоҳ набуда, ба сифати азму хоҳиши худоҳо талқин гардидаанд, аз ҳамин сабаб онҳоро бешаку шубҳа иҷро кардан талаб гардидааст.

Худро озмуда бинед!

*Маънои Бобул – ин ...
Хаммурапӣ – ин ...*

Ба қатъиятнокиву бераҳмиаш нигоҳ накарда, қонунҳои Хаммурапӣ ба рушди ҷамъият имкониятро фароҳам овард. Зеро ҷинойтҳо, аз қабилӣ то ҷиноятҳои тороҷ, дуздӣ содир намегардид. Баъди вафоти Хаммурапӣ қабилӣ касситҳои кӯҳӣ шаҳрро забт намуд. Забткориҳои касситҳо барои ба заволи раӯ овардани Бобул заминаро фароҳам овард, вожгуни дуру дарози ба амал омада дар ҳазораи VII пеш аз мелод ба вучуд омадани шоҳигарии Бобули нав анҷоми худро пайдо кард.

Шоҳигарии Бобули нав

Дар давраи ҳукмронии Навуходонос II Бобул ба қуллай тараққиёти худ расид. Шоҳи мазкур Мисрро ба шоҳигарии Бобули нав ҳамроҳ карда гирифт. Иерусалим (Байтулмуқаддас)-ро вайрон сохт, Бобулро бошад, ба қалъаи мустаҳкам мубаддал сохт. Ҷ

барои сохтани манзилгоҳ, деворҳои мудофиавӣ истифода бурдани хишти пухта фармонро интишор намуд.

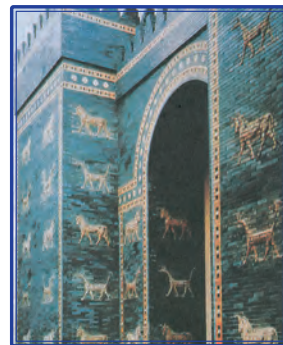
Дар давраи ҳукмронии вай шаҳри Бобул ҳашт дарвоза дошт, ҳар яки он номи сархудоҳои мамлакатро ба худ гирифта буданд. Алалхусус, дарвозаи бо номи илоҳа Иштар зебо ва нафис буда, бо сангтахтаҳои нақшинкори миллии расми ҳайвонҳои афсонавӣ тасвирёфта оро дода шуда буд.

Лашкари эронӣ соли 539 пеш аз мелод ба ин ҷо зада медароянд. Форсҳо Бобулро забт менамоянд.

Маданияти Бобул Шумер ва Аккад яке аз сарчашмаҳои аз ҳама қадимаи маданияти Бобул ба ҳисоб меераванд. Яке аз манбаъҳои аз ҳама қадимаи хаттии ҷаҳонӣ хати мехии Шумер ба вуҷуд омадааст. Хати мазкур сараввал аз навиштаҷоте иборат буд, ки расмҳои «об», «офтоб» ва дигар суҳанҳои алоҳидаро дар бар мегирифт.

Дар кӯшқу ибодатхонаҳои ҳукмдорон барои ашрофзодагон ва фарзандони оилаҳои бадавлат мактабҳо ташкил гардиданд. Хонандагон ба тахтаҳои лойи хушкнагардида бо асочаҳое навиштаанд, ки аз устухон ва ҷӯб сохта шудаанд. Тахтаҳои лой сараввал дар офтоб хушконида, сипас дар хумдонҳо пухта шудаанд. Тахтаҳои мазкур аввалин китобҳо шуда, хонандагон ба онҳо афсонаву ривоятҳоро кӯчондаанд.

Шумерҳо низоми шуморидан, тақвимҳои офтобӣ муҳиро ҳам офаридаанд. Давомияти соли Офтоб аз ҷониби шумерҳо 365 рӯз муайян карда, соли Моҳ 354 рӯз

Нақши дарвозаи ибодатхонаи ҳудои Иштар

Дар хотир доред!

Лашкари эронӣ соли 539 пеш аз мелод ба Бобул зада медароянд. Шохигарии Бобули нав дар таркиби давлати Эрон мемонад.

Хатти мехии Шумер

Бавучудоии хати қадима

Манораи Бобул

Дар хотир доред!

Яке аз навиштачоти қадима-меххати Шумер дар ҳазораи 4 пеш аз мелод ба вучуд омадааст. Шумерҳо низоми худии шуморидан, тақвимҳои офтобиву моҳиро ҳам офаридаанд.

муқаррар ёфтааст. Қоҳинҳои шумерӣ ва бобулӣ, мунаҷҷимон донишхоро оид ба ситорашиносии аз бар карда буданд. Дар Месопотамия дастурамал оид ба тайёр кардани хар гуна доруву дармон таҳия гардида буд.

Донишҳо дар соҳаи чуғрофия ба шумерҳо ва бобулиён имконият дод, ки ба воситаи киштиҳо шино намоянд. Яке аз афсонаи аз ҳама қадим дар бобати офариниши Олам дар Месопотамия эҷод шудааст.

Конспекти таъағоҳӣ

- ҳазораи 2 пеш аз мелод – шоҳигарии Бобул
- Бобул – «дарвозаи худоҳо»
- садаи XVIII пеш аз мелод → Хаммурапӣ – шоҳигарии яғона
- Қонунҳои Хаммурапӣ
- ҳукмронии Навуходоносор II – раванқебӣ
- соли 539 пеш аз мелод – забт карда шудани Бобул аз тарафи форсҳо хати мехӣ, тақвим

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита шоҳигарии Бобул ва пойтахти онро ёбед.
2. Дар вақти ҳукмронии кадом ҳукмдор ва кай Бобул ба давлати яғона мубаддал ёфтааст?
3. Қонунҳои Хаммурапӣ ба кадом мақсад таҳия гардида буд?
4. Донишомӯзи Шумер, чун хонандаи мактаби замонавӣ, субҳгоҳон ба дабистон мерафт, ӯ барои аз дарс дер мондан метарсид ба мактаб омада... Ҳикояхоро пурра гардонед.

§ 13. Давлатҳои Осиёи Пеш

Дар ҳазораи 2 пеш аз мелод дар ҳудуди Осиёи Пеш давлатҳои аввалин ба вуҷуд омаданд, ки халқҳои кишварро муттаҳид сохтанд. Аз он ҷумла давлатҳои *Ассирия*, *Хетт*, *Митанӣ*, шаҳр-давлати *Финикия* пайдо шуданд. Давлатҳои мазкур мудом дар набардҳои истилогарона ва мудофиавӣ иштирок намудаанд.

Шоҳигарии Ассирия Дар замони қадим ассириягӣ ҳудуди болооби дарёҳои Фарот ва Дачларо ишғол карда буданд. Аввал шаҳри Ошшур, сипас шаҳри Миневия пойтахташон буд. Машғулияти асосии аҳолиро деҳқонӣ ва савдову тиҷорат ташкил медод.

Ассириягӣ халқи ҷангҷӯ буданд. Онҳо ба заминҳои ҳамсоя тез-тез ҳуҷум меоварданд. Лашкари пурқудрати ассириягӣ ҳар сол сарзаминҳои навро забт намуда, халқҳои мутеъгардида ба ҳукмдори Ассирия ба миқдори зиёд хироч медоданд.

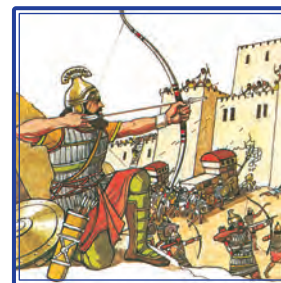
Ассириягӣ шаҳри Байтулмақаддасро забт намуда, деворҳои қалъа, хонаҳо ва ибодатгоҳҳои қадимро хароб карданд.

Камонвари ассириягӣ

Набард бо шер.
Тасвири қандакоршиудаи девори қасри Ниневия

Тасвири забти шаҳр аз ҷониби ҷанговарони Ассирия

Пойтахти Ассирия – Ниневия.

Таҷдид

Китобхонаи навиштаҷоташ ҳатти мехии Ошшурбанапал

Дар хотир доред!

Давлати Ассирия дар ҳудуди болооби дарёҳои Фрот ва Дачла ба вучуд омад. Дар соли 605 пеш аз мелод аз саҳифаҳои таърих рафт.

датхонахоро вайрон карда, аҳолиро ҳамчун асирон бурданд.

Ҳангоми юриш тамоми қизҳои ғоратгардида ба пойтахт оварда мешуд. Қасрҳо ва ибодатхонаҳои номдор аз бойғариҳо пур шуданд. Дар давраи солҳои ҳукмронии Ошшурбанапал дар Ниневия китобхонаи иборат аз тахтачаҳои сафолини дар Осиёи Пеш аз ҳама калон ташкил ёфта буд.

Давлати Ассирия бо охирагӣ суғуст шудан гирифт. Дар соли 605-уми пеш аз мелод баъд аз он ки лашкари Ассирия саросар қир карда шуд, давлат ҳам ба завоҷ дучор омад.

Шоҳигарии Хетт ва Митаннӣ

Тахминан дар ҳазораи XVI-II пеш аз мелод дар маркази Осиёи Сағир (ҳудуди Туркияи ҳозира) халқи шимолӣ хетт ба давлати худ асос гузошт. Шаҳри Хаттуса пойтахти ана ҳамин давлат қарор гирифт. Машғулияти асосии аҳолии он деҳқонӣ ва чорводорӣ буд.

Хеттҳо бо мамлакатҳои ҳамсоя набардҳои доимиро пеш бурдаанд. Аробаҳои ҷангӣ ва дар мобайнаш сипарҳои нӯғашон оҳанин гузошта-шударо истифода бурдаанд. Хеттҳо бисёр шаҳрҳои Сурияро забт намудаанд. Бобулро бошад, толону тороҷ кардаанд.

Шоҳигарии Митаннӣ, ки дар ҳудуди ҳозираи Сурия ташкил ёфта буд, ба рақибӣ хавфноки хеттҳо табдил ёфтанд. Митанниён дар набардҳо аз қўшунҳои саворагард истифода бурданд.

Халқҳои номашон дар таърих номаълум (онҳоро халқҳои баҳр номидаанд) пойтахти хеттҳоро забт намуда, шаҳро ба хароба табдил доданд. Давлат нест шуд, хеттҳо бошанд, бо дигар халқҳо омехта гаштанд.

Шоҳигарии Урарту

Давлати Урарту дар Паси Қарфоз – қисми Шарқии Туркияи ҳозира ва ҳудуди Арманистон ҷойгир шудааст. Аҳолиашро **урартҳо** номбар кардаанд. Ташкил ёфтани давлати ягона аз зарурати мудофия аз хучумҳои Ассирия сар задааст. **Дар асрҳои IX–VIII пеш аз мелод** давлати Урарту гул-гул шукуфт. Шаҳри Тушпа ба пойтахти давлати Урарту мубаддал гардид. Урартиён ба якчанд юришҳои истилогарона муваффақ гардиданд, аз болои ассириягӣ галаба карданд. Аммо баъдтар қўшунҳои ассириягӣ лашкари урартиёро торумор кард. Қалъаи шаҳри Тейшебаинӣ вайрон гардид.

Финикия ва Фаластин

Дар замонҳои қадим Финикия дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин, ҳудуди ҳозираи Ливан ва як қисми Сурияи ҳозира ҷойгир шуда буд. Савдову тиҷорат машғулияти асосии финикагӣ буд. Финикагӣ ба ҳамсоягон ҷўб, маъдан ва газвор фурухтаанд. Дар соҳилҳои баҳри Миёназамин шаҳрҳои Тир, Сидон, Угаритро бунёд намудаанд.

Дар асри X пеш аз мелод дар Финикия алифбо офарида шуд, ки аз 22 ҳарфи ҳамсадо иборат буд. Юнониён ана ҳамин алифборо аз худ намуданд ва ба онҳо ҳарфҳои садонокро илова кардаанд. **Дар асри XI пеш аз мелод** дар ҳудуди Фаластин шоҳигарии Исроил ба вучуд омад. Баъдтар он бо шоҳигарии Яҳудӣ муттаҳид шуд. Шоҳигарии Исроил аз ҷониби шоҳигарии Бобул забт гардид. Афсонаҳои яҳудиёни қадима дар китобҳои динӣ акси худро пайдо кардаанд. Маҷмӯи китобҳои мазкур дар «Библия» ҷамъ гардида, ин қадима ба юнонӣ маънии «китоб»-ро дорад. Дар «Библия» дар бораи офариниши одамони нахустини рӯйи

Хеттҳо пеш аз набард

Дар хотир доред!

Шоҳигарии Хетт дар ҳудуди ҳозираи Туркия, **давлати Митаннӣ** бошад, дар ҳудуди ҳозираи Сурия ҷойгир шуда буданд.

Қалъаи шаҳри Тейшебаинӣ

Финикиягиён

замин -Одам ато ва Момо ҳаво, бо тўфон фаро гирифтани саросари замин ва дигар ривоятҳо мавҷуданд.

Худро озмуда бинед!

*Ниневия – ин.. Миттанӣ – ин ...
Ошшурбанапал – ин ... Урарту – ин ...
Хеттҳо – ин ... Тушпа – ин ...*

Конспекти такягоҳӣ

- Миёнаи асри 2 пеш аз мелод – давлатҳои Ассирия, Хетт, Миттанӣ
- Шоҳигарии Ассирия – пойтахташ Ошшур — Ниневия.
- Ошшурбанапал-китобхонае, ки аз хати мехӣ тартиб дода шудааст.
- Соли 605-уми пеш аз мелод – Ассирия ва Мидия аз ҷониби Бобул забт гардиданд.
- асри XVIII пеш аз мелод – шихигарии Хетт, пойтахташ Хатусса ба асри XIII пеш аз мелод омада – «халқҳои баҳр» шаҳри Хатуссаро вайрон карданд, давлат пора-пора гардид.
- Давлати Урарту рушд ёфт, пойтахташ Тушпа.
- аввали асрҳои IX–VIII пеш аз мелод – давраи гул-гулшукуфии давлати Урарту.
- Финикия – шаҳрҳои Тир, Сидон, Угарит.
- асри XI пеш аз мелод – бавучудоии давлати Исроил

Қасри ҳукм-дорони шоҳигарии Яҳудистон.
Таҷдид

Савол ва супоришҳо

1. Дар ҳудуди Осиёи Пеш давлатҳои аввалин кай ба вучуд омадаанд?
2. Аз хусуси шоҳигарии Ассирия чихоро медонед?
3. Ҳукмрони Ассирия Ошшурбанапал дар таърих бо чӣ номашро сабт кунондааст?
4. Шоҳигарии Хетт чӣ тавр ташкил ёфт? Чихати ба худ хоси ҳукмронии шоҳони Хетт дар чист?
5. Шоҳигарии Хетт чӣ тавр вожгун гардид?

6. Сабабҳои рӯ ба инкишоф ниҳодан ва вожгуни давлати Урарту дар чист?

§ 14. Давлати Аҳамониён

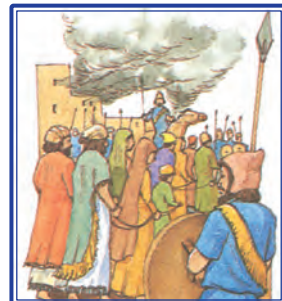
Аҳолии Эрони қадима

Дар асри VI пеш аз мелод дар ҳудуди ҳозираи Эрон шоҳигарии Форс ба вучуд омад, ки ба он шоҳони мансуб ба сулолаи Аҳамониён асос гузошт. Шоҳигарии Аҳамониён яке аз давлатҳои муқтадири ҷаҳон ба ҳисоб мерафт.

Дар замонҳои қадим дар ҳудуди ҳозираи Эрон қabilaҳои мухталиф, аз қабилҳои кассиҳо, эламиҳо ҳаёт ба сар бурдаанд. Бо

Дастхати қадима

Халқи яҳудиरो бобулиён ба асири мегиранд

Давлати қадими Форс

мурури вақт ба ин мамлакат *мидиягӣ* ва *форсҳо* кӯчида, муқим гардиданд.

Дар водии пастиҳои кӯҳсор аҳолии бо деҳқонӣ машғул мегардиданд, дар минтақаи гармии тоқатнофарсо бо чорводорӣ сару кордор гаштаанд.

Давлатҳои қадимаи ҳудуди Эрон

Дар ҳазораи 3 пеш аз мелод дар қисми ғарбии Эрони бо Месопотамия ҳамсарҳад давлати Элам ба вучуд омад.

Дар хотир доред!

Дар асри VI пеш аз мелод шоҳигарии Форс ба вучуд омад, ки ба он шоҳони мансуби сулолаи Аҳамониён дар ҳудуди ҳозираи Эрон (соҳилҳои гулӯгоҳи Форс) асос гузоштаанд.

Дар хотир доред!

Дар ҳазораи 3 пеш мелод дар қисми ғарбии Эрони бо Месопотамия ҳамсарҳад давлати **Элам** ба вучуд омад. Пойтахти ин давлат шаҳри **Суза** буд.

Форсҳо дар набардгоҳ

Дар хотир доред!

Дар асри VII пеш аз мелод дар давраи ҳукмронии шох **Киаксар** Мидия ба давлати пурқудрате мубаддал ёфт.

Пойтахти ин давлат шаҳри Суза буд. Дар Элам яке аз хати аз ҳама қадима ба вучуд оварда шудааст.

Дар асри VII пеш аз мелод дар давраи ҳукмронии шох Киаксар Мидия ба давлати пурқудрате мубаддал ёфт. **Солҳои 612–605-уми пеш аз мелод** давлати Мидия бо Бобул иттифоқ баста, Ассирияро забт намуд.

Дар ҷануби Эрон, дар заминҳои ҳамҷавори халиҷи Форс вилояти Форс – кишваре, ки аз қадим форсон маскан пайдо карда буданд, ҷойгир буд.

Кир II – Дар соли 558-уми пеш аз мелод шох Кир II, ки аз сулолаи Аҳамониён буд, тамоми

форсҳоро дар зери ҳокимияти худ муттаҳид сохт. Баъди он ки давлати Мидияро ба худ тобеъ сохт, Кир II лаш-қари калонеро ташкил дод ва юришҳои истилогаронаро идома дод.

Арманистон, Мидия ва Бобул забт гардид. Форсҳо ба соҳилҳои баҳри Миёназамин баромаданд, Фаластин ва Финикияро ба итоати худ дароварданд. Сиёсати истилогаронаи Кир II-ро ворисонаш Камбиз ва Доро I давом доданд. Камбиз баробари забт кардани Миср худуди давлати Эронро ниҳоят доманадор кард.

Ислохотҳои Доро I Шох Доро I дар соли 522-уми пеш аз мелод ба тахти Эрони қадима нишаст. Ин вақт дар

тамоми мамлакатҳое, ки забт гардида буданд, оташи ошӯб забона зад. Вакили забардасти сулолаи Аҳамониён Доро I барои паҳш кардани онҳо шурӯъ намуд.

Доро I ба муқобили *скифҳо*, ки дар соҳилҳои баҳри Сиёҳ истиқомат доштанд,

юриш ташкил намуд. Доро I дар Осиёи Сағир мустамликаҳои юнонӣ ва Фракияро, ки дар шарқи нимҷазираи Балкан ҷойгир буд, забт намуда, ба сар шудани набардҳо байни форсу юнониҳо сабабгир шуд. Дар давраи ҳукмронии Доро I аз шимоли Ҳиндистон то баҳри Миёназамин давлати бузурге ташкил ёфт.

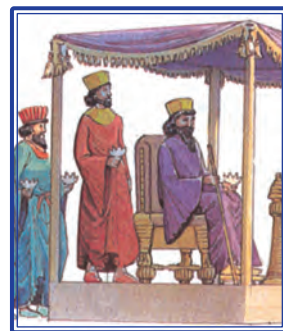
Доро I тангаи тиллоии «дорой»-и дар муомилот ягонро сикка занонд. Ӯ аз қароргоҳи шаҳри қадимаи форсҳо Персепол то баҳри Миёназамин роҳи тиҷоратиро бо номи «роҳи шоҳ» ба вучуд овард. Доро I кӯшунро аз нав ташкил дода, салтанатро ба кишварҳои алоҳидаи маъмурӣ-ҳарбии «сатрап-ҳо» тақсим кард.

Кир II

Дар хотир доред!

Искандари Мақдунӣ соли 330-уми пеш аз мелод давлати форсро ба зери тасарруфи худ даровард. Давлати Ахамониён беш аз дусад сол ҳукмронӣ кардааст.

Доро I дар тахт

Искандари Мақдунӣ соли 330-уми пеш аз мелод давлати Форсро забт намуд.

Маданияти форсиёни қадима

Суза, Эқбатана ва дигар шаҳрҳо марказҳои муҳими тиҷоратии давлати Ахамониён буд. Дар шаҳри Персепол боқимондаҳои хонаҳои барҳаво ва саройҳои толории садсутундори Доро I ва Ксеркс то замони мо расида омадаанд. Дар нақшҳои кандакорикардашудаи Персепол номҳои халқҳо ва қавмҳои нигоҳ дошта шудаанд, ки дар зери тасарруфи Ахамониён

Тангаи тиллоӣ

**Посбонони
Доро I**

**Раҳбарони аси-
ри ошўбгаронро
ба назди Доро
I мебаранд.
Харсангҳои Бе-
сутун**

буданд. Онҳо асосан дар ҳолати супурдани хироч ба шоҳони форс тасвир ёфтаанд.

Форсони қадим чун аломатҳои хати меҳӣ бо навишт машғул гардидаанд. Катибаҳои шоҳони Форс дар харсангҳои Бесутун ва Нақши Рустам, ҳамчунин дар деворҳои сароӣи Персепо́л кандакорӣ шудаанд. Онҳо дар бораи юришҳо, ошўбҳо ва ҳаёти давлатҳо барин воқеаҳои муҳим маълумот медиҳанд.

Конспекти таъағоҳӣ

- кассиҳо, эламиён, мидиягӣён, форсҳо
- Давлатҳои Элам, Мидия
- соли 558-уми пеш аз мелод ба вучудоии давлати Форс (Кир II)
- Кир II – юришҳои истилогарона ба Арманистон, Бобул ва Мидия
- Кир II – соли 530-уми пеш аз мелод дар Осиёи Миёна ҳалок гардид
- соли 522-уми пеш аз мелод ба сатрапӣ тақсим шудани салтанати Доро I
- соли 330-уми пеш аз мелод аз тарафи Искандари Мақдунӣ забт гардидани салтанати Аҳамониён

Савол ва супоришҳо

1. Шоҳигарии Эрон кай ташкил гардидааст?
2. Ҳукмдорони кадом сулола ба шоҳигарии Форс асос гузоштаанд?
3. Давлати Элам кай ташкил гардидааст?
4. Кир II кадом давлатҳоро забт намудааст?
5. Доро I дар давлати худ кадом ислохотҳоро амалӣ гардонд?

§ 15. Тамаддуни Ҳиндустони қадим

Шароити худудӣ ва табиӣ

Мамлақати Ҳиндустон бо ҳамин ном нимҷазира, ҳамчунин як қисми водии дарёҳои Ҳинд ва Ганг дар қитъаи Осиё ҷойгир шудааст. Аз ҷиҳати шароити табиӣ иқлими гарм ва дарёҳои пахно, ки ҳамроҳи оби худ маводи лойолудро меовард, барои пайдо гардидан ва рушди деҳқонӣ имкониятро фароҳам меоварданд. Кӯҳҳои Ҳимолой аз шимолу шарқ аз душманон ва аз таҷовузи шамолҳои хунук ҳамчун «**девори табиӣ**» ба худ хос хизмат мекарданд.

Ҷангалзорҳои ҳорраи водии Ганг аз дарахтони калон ва растаниҳои рангоранг саршор буд. Дар пояҳои ин дарахтон тӯрҳои баҳайбатро ба вучуд оварда, зарпечакҳо овезон меҳобиданд. Дар ҷангалзорҳои нопадоканор танҳо бо кӯмаки табар роҳ гаштан мумкин буд. **Дар ҳазорсолаи 3 пеш аз мелод**

Водии дарёи Ҳинд

Дар хотир доред!

Ҳиндустон бо ҳамин ном нимҷазира, ҳамчунин як қисми водии дарёҳои Ҳинд ва Ганг дар қитъаи Осиё ҷойгир шуда буд.

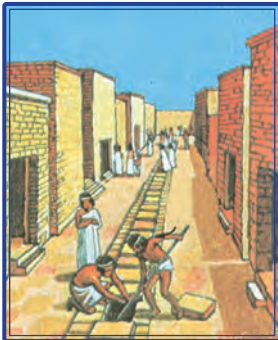

Ҳиндустони қадим

Фили ҷанговар

**Кўчаи
Мохенчодаро**

**Бо ин қабил
тасвири шерҳо
сутунҳои ибодатхонаҳо оро
дода шудаанд**

дар водии дарёи Ҳинд шаҳрҳои калони муттаҳидаи давлати ягона ба вучуд омаданд.

Тамаддуни Ҳиндустони аз ҳама қадима Шаҳрҳои Моҳенҷодаро ва Ҳараппа шаҳрҳои аз ҳама бузурги ҳавзаи дарёи Ҳинд ба ҳисоб мерафтанд.

Ҳар ду шаҳр ҳам бо деворҳои мустаҳками ихотаваӣ ҳимоя гардида, қасрҳои дохила доштанд. Дар мавзёҳое, ки кўчаҳояшон аз ҳам ҷудо буданд, хонаҳо, анборхона, қасру ибодатхона дарёфт шуданд, ки аз хишти пухта сохта шудаанд. Аҳолии шаҳри Моҳенҷодаро, ки калону зебо буд, хунармандони моҳир ба ҳисоб мерафтанд. Машғулияти асосии аҳолиро деҳқонӣ ва бо дастони ҳеш парвариш кардани филҳо ташкил меод. Вале баъди асри XVIII пеш аз мелод қароргоҳҳои водии дарёи Ҳинд аз сабаби обхезиҳо, ки

Худро озмуда бинед!

*Ҳиндустон – ин ... Ҳараппа – ин ...
Моҳенҷодаро – ин ...*

тез-тез рӯй меоданд, доманадор гардидани ҷангалзору буттазорҳо, ҳамчунин хоклесӣ ба таназзул рӯ оварданд.

Эътиқодҳои динӣ Ҳиндуёни қадима чун мисриён ва бобулиён қадима дар мубориза ба муқобили бисёр ҳодисаҳои табиат очиз буданд: аз жолаҳои ҳорра, обхезӣ, хушксолӣ метарсиданд. Чуноне ки дар ривоятҳои қадимаи ҳиндӣ нақл карда мешавад, худои Офтоб ҳар субҳ бо аробаи тиллоӣ ба роҳ мебарояд. Офтоб зулмати шабонаро пароканда карда, бо нияти ба одамон бахшидани ҳарорату рав-

шани аз уфқ сар мебардорад. Худои раъду барқ Индра оби осмониро аз бадарғағи халос карда, хушксолии рӯйи Замиро хотима бахшид.

Ҳиндуён баъзе худоёнро дар симои ҳайвоноти ваҳшӣ тасаввур мекарданд. Масалан, ба фил сачда менамуданд, яке аз худоёни асосиашон сараш филмонанд донишманд Ганеша будааст. Модагов дар байни ҳиндуён ҳайвони муқаддас пиндошта мешуд. Шахси куштори модагов қиноятгар эълон шудааст.

Кастаҳо Ҳиндиён ба он эътиқод доштанд, ки чон аз як тана ба дигараш мегузарад. Онҳо баъди вафот карданаши инсон намерурад, танҳо ба дигар мавҷудот мубаддал меёбад.

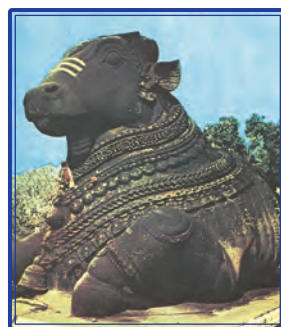
Ҳиндуёни қадим аз рӯйи бо қадом кор машғул шуданашон ба чор гурӯҳ тақсим гардиданд. Табақаҳои мазкур каста ё худ вама номида шудааст: аз он ҷумла қоҳинҳо – *браҳманҳо*, чанговарон – *киштрияҳо*, деҳқон, ҳунарманд ва тоҷирон – *ваусиҳо*, хизматкорон ва ғуломон – *шудралҳо*.

Мувофиқи эътиқоди ҳиндуён, ҳар як табақаро худои олий Браҳма аз як қисми ҷисми худ офаридааст. Масалан, қоҳинҳо аз пайкари ӯ, чанговарон аз дастонаш, деҳқонон аз ронаш, хизматкорон бошанд, аз пошнаи пойҳо офарида шудаанд. Фарзандон мудом ба табақаи волидон мансуб будаанд. Илоҷи аз як табақа ба дигараш гузаштан ҳам набуд. Ба одамони мансуби табақаи мухталиф дар бобати ба ҳамдигар акди никоҳ бастан монеаҳо буданд.

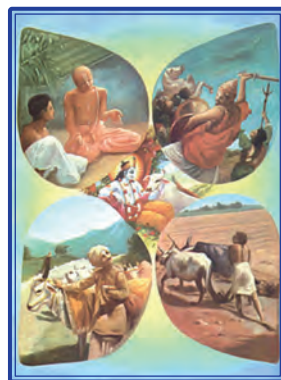
Онҳое, ки ба ягон табақа мансуб набу-

Худои донишмандӣ Ганеша

Модагов дар Ҳиндустон муқаддас аст

Табақаҳои Ҳинд

данд, мақоми алоҳида доштанд. Онҳоро «чандал», яъне «ҳазаркунандагон» номидаанд. «Чандал»-ҳо бо кастаҳо дар як чо истиқомат кардан ҳуқуқ надоштанд, дар сари дар як дастархон нишастани онҳо манъ гардида буд.

Худро озмуда бинед!

Худо Браҳма

*Ҳинд ва Ганг – ин... Табақаҳо – ин ...
Чандалҳо – ин ...*

Конспекти такягоҳӣ

- Нимчазираи Ҳиндустон (дарёҳои Ҳинд ва Ганг)
- ҳазораи 3 пеш аз мелод – бавучудоии шаҳрҳои Мохенҷодаро ва Хараппа
- худоён – Индра, Ганеша, Браҳма
- каста (вамар)-ҳо:
  - коҳинҳо – браҳманҳо
  - чанговарон –кшатрияҳо
  - деҳқону хунарманд ва тоҷирон – вайшиҳо
  - хизматкор ва ғуломон – шудраҳо
- «чандалҳо»

Худои раъду барқ – Индра

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита Ҳиндустонро ёбед. Аз хусуси хусусиятҳои мавқеи ҷуғрофӣи Ҳиндустон нақл намоед.
2. Чамбияти Ҳиндустон ба кадом табақаҳо тақсим гардида буд?
3. Ба фикри шумо, барои чӣ аз як табақа ба дигараш гузаштан иҷозат надодаанд?
4. Ба шаҳрҳои Мохенҷодаро ва Хараппа саёҳат карда, аз хусуси ин шаҳрҳо ҳикоя таҳия созед.

§ 16. Ҳиндустон дар аввали ҳазораи I пеш аз мелод

Давлатҳои Ҳиндустон

Дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод дар Ҳиндустон якчанд давлат ташкил ёфт.

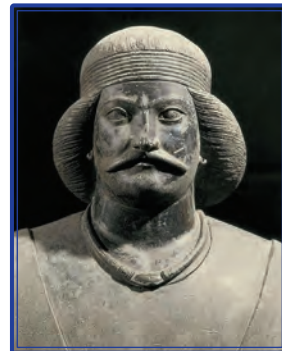
Аз он ҷумла Магадха, Кошала, Малла ва ғайра. Искандари Мақдунӣ баъди забт кардани Осиёи Миёна ба худуди кишвари Панчоб зада даромад. Ҳукмдорони давлатҳо, ки дар ин ҳудуд ҷойгир буданд, ба истилогарон муқобилияти саҳт нишон доданд.

Искандари Мақдунӣ бо душвории зиёде ба водии Ҳинд рафта расида, ба Бобул бармегардад. Қўшунҳои юнониву македонии аз тарафи Искандар боқигузошта ба зиддияти аҳолии маҳаллӣ бардошт накарда, барои аз Ҳиндустон баромада рафтан мачбур мегарданд.

Дар мубориза ба муқобили қўшунҳои юнону македон сарлашқари машҳури Ҳинд Чандрагупта сару сарвариро ба даст мегирад. Баъди он ки қўшунҳои юнониву македонӣ ронда мешаванд, Чандрагупта тамоми давлатҳои Ҳиндустони шимолиро ба таркиби давлати худ дароварда, ба давлати Майруа асос мегузорад. **Дар садаи III пеш аз мелод** дар давраи ҳукмронии шоҳ Ашока ин давлат ба қуллай аз ҳама тараққиёт расид.

Фан ва маданият

Дар ҳазораи I пеш аз мелод дар Ҳиндустон илму фан, махсусан соҳаҳои ситорашиносӣ, риёзиёт ба дараҷаи бузурги худ расид. Ҳиндҳо тақвими иборат аз 360 рӯзро тартиб доданд. Дар ин вақт низоми даҳии

**Сарлашқар
Чандрагупта**
*Сурати
замонавӣ*

**Шоҳи
давлати Ма-
урья – Ашока**

**Донаҳои
шоҳмоте, ки
хиндуён кашф
кардаанд**

**Навиштаҷоти
санскрит**

**Сиддхартха
Гаутама**
Расми замонавӣ

шумурдан ва ҳисобу китоб кардан васеъ паҳн гардида буд: хиндуён аломати махсусро фикр карда мебароянд, ки рақами «О»-ро ифода мекард. Рақамҳоро чун тартиби имрӯза, ки саросари дунё истифода мебаранд, менавишанд. Мо ин рақамҳоро «рақамҳои араб» ном мебарем.

Дар мамлақати мазкур, чуноне ки худи хиндуён «чор навъи кӯшунҳои хинду» меномиданд, бозӣ пайдо шуда буд, ки он имрӯзҳо ба худ номи «шоҳмот»-ро гирифтааст. Хиндуён бори аввал аз шакарқамиш шакар гирифтанд. Дар бобати азнавкоркарди филиз ҳам хиндуён натиҷаи хубро ба даст оварданд.

Худро озмуда бинед!

***Паталипутра – ин ... Санскрит – ин ...
«Чор намуди кӯшунҳо» – гуфта ...***

Дар пояи забонҳои қадимаи хинд забони нави адабӣ ба вучуд омад, ки санскрит номида мешавад. Ҳамосаҳои «Махабхарат», «Рамаяна» ва дигар асарҳои ҳамосавӣ дар ҳамин забон таълиф ёфта, то замони мо расида омадаанд.

**«Дини
беҳудо»** Дар зери таъсири тағйиротҳои ҷамъият эътиқоди динии хиндуён низ ба ислоҳот рӯ овард. Бавучудоии дини нави буддой ба номи шоҳзода Сиддхартха Гаутама вобаста аст, ки ба худ таҳаллуси Буддоро гирифта буд.

Мувофиқи ривоят шоҳзода Сиддхартха Гаутама то бистсола шудан дар ҳисори падари ҳукмдораш ҳаёти бе ташвишу бо-

фароғатро аз сар мегузаронад. Яке аз рӯзҳо хангоми сайру гашт ба муйсафеди барҷомондаи ба дарди бедаво дучор гардида, баъд ба маросими дафн чашмонаш меаф-тад. Ва мулоқоти мазкур ҳаёти шоҳзода Сиддхартна Гаутамаро тамоман тағйир медиҳад. Вай аз зиндагонии бофароғати сарой даст мекашад, ба мақсади дарёфти мазмуни ҳаёт ба саросари дунё ба саёҳат мебарояд.

Яке аз рӯзҳо ориф Буддо ба маърифат ноил гардида, инсон ба маротиби сершумор тавлид ёфтаниш ва вафот карданаширо дарк менамояд. Дар ҳаёти минбаъда ҷигуна гардидани инсон пеш аз ҳама ба саъюкӯшиш ва амали он вобаста мегардад.

Буддо ва ҳамсафони он буддоиён инсон дурӯғ нагуфта, молу мулк ҷамъ наоварданиш, нарехтани хуни мавҷудоти зиндаро дарк менамоянд. Аз ҳамин сабаб инсон аз хоҳишу мақсад даст кашиданиш лозим, зеро хоҳишу мақсади дилхоҳ ба азобу укубат меоварад.

Сараввал дар буддоиён худо набудааст, чунки онҳо – худоён барои сабук кардани азобу укубати инсон ноқодир мебошад, меҳисобиданд. Аммо дере нагузашта, худи Буддо ба худо мубаддал ёфт. Имрӯзҳо ҳам ибодатхонаҳои буддоиро бо ҳайкалҳо дидан мумкин аст. Буддо дар ҳолати дар гули нилуфар ба ҳаёли саҳт рафта, хомӯш истода, чорзону нишаста тасвир ёфтааст.

Худро озмуда бинед!

Чандрагупта – ин ... Буддой – ин ...

Ашока – ин ... Буддо – ин ...

**Дар хотир
доред!**

Ба вучуд омадани дини нави буддо ба номи шаҳзода Сиддхартна Гаутамавобаста аст.

Буддо

Дар хотир доред!

Сараввал дар буддоиён худо набуд. Чунки онҳо худоёнро барои сабук кардани азобу уқубати инсон ноқодир меҳисобиданд.

Дарёи Хуанхе

Конспекти такагоҳӣ

- асрҳои VII–VI пеш аз мелод – давлатҳои Магадна, Кашала, Малла
- соли 327-уми то мелод юришҳои Искандари Мақдунӣ барои забти Ҳиндустон
- Чандрагупта – асосгузори давлати Майруа, пойтахташ Паталипутра
- асри III пеш аз мелод – ҳукмронии Ашока – давраи шукуфонии Ҳиндустон
- ихтироҳои рақамҳо, «сифр», шоҳмот
- «Маҳобҳарата», «Рамайна» – ҳамсаҳои халқӣ
- буддоӣ – «дини беҳудоён»

Савол ва супоришҳо

1. Дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод дар Ҳиндустон кадом давлатҳо ба вучуд омаданд?
2. Ба кадом ҷаҳонгири дунё ба худ тобеъ сохтани давлати Ҳиндустон насиб нагардидааст? Чаро?
3. Номи асосгузори давлати Майруа ро гӯед?
4. Дар давраи кадом ҳукмдор давлати Майруа ба рушди аз ҳама воло расидааст?
5. Кашфиёт ва ихтироии аз ҳама пураҳамияти хиндуёнро номбар кунед?

§17. Тамаддуни Чини қадим

Решаҳои тамаддуни Чин

Чун Миср, Месопотамия ва Ҳиндустон дар Чин ҳам тамаддуни аввалин дар соҳилҳои дарёҳои номашон Хуанхэ ва

Янсийӣ дар ҳазораи 3 пеш аз мелод сар задааст. Давлати қадимаи Чин дар қисми миёнаи дарёи Хуанхэ ба вучуд омадааст.

Давлати мазкурро ҳукмдорони сулолаи Ся идора кардаанд. Сарвари сулолаи Ся шоҳи сулолаи Сяро аз тахт ронда, давлатро ба худ мутеъ сохтааст. Хуанхэ, ки чиниён онро ҳамчун «дарёи беқарор» ва «дарёи ҳазорон офатҳо» ба забон мегирифтанд, шоҳаҳои худро тез-тез иваз менамуд. Ба ҳисоби миёна дар ҳар ду сол як бор обхезии серталафотро ба мобайн меовард. Одамон аз ин обхезиҳо танҳо дар ҷойҳои баланд истода ҷони худро наҷот мебахшиданд.

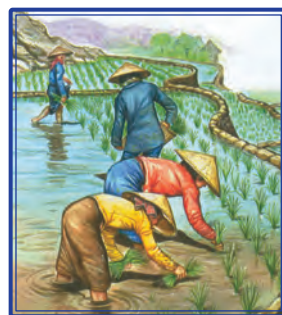
Ҳамин тариқ номи давлат ҳам бо номи шаҳри асосии он «Шан» номбар гардид.

Амалдори Чин

Дар хотир доред!

Дар асри 3 пеш аз мелод дар Чин аввалин тамаддун дар соҳилҳои дарёҳои Хуанхэ ва Янтси ба вучуд омадааст.

Саҳрои шолӣ

Чини қадим

Истиқоматгоҳи амалдори сарватманд

Ҳукмдори давлати Чжоу

Қўшуни қабилаи «Чжой» ба Шан зада медарояд. Ҳукмдори он заминҳои Шанро ба мулки худ ҳамроҳ карда мегирад ва тахти унвони «Чжой» давлати бузурге ба вучуд меояд. Азбаски давлат ниҳоят бузург буд, ҳукмдорон онро «Зафарёр» ё худ «Шоҳигарии миёна» ном бурдаанд. Худашонро бошад, «Писарони Осмон» гуфтаанд. Саросари Чини Марказӣ дар зери тасарруфи ана ҳамин давлат қарор дошт.

Машғулияти аҳолии Чин Деҳқонӣ аз азал дар Чин касбу кори эътиборнок ва фахрнок ба ҳисоб мерафт. Зироати асосии кишоварзиро ҷавдор ва гандум ташкил меод. Сонитар чиниён ба парвариши шолӣ шурӯъ намуданд, тухмии шолӣ аз Ҳиндустон оварда мешуд. Аҳолии Чин сонитар ба

Худро озмуда бинед!

Хуанхе ва Янсизӣ – ин ...

Шан – ин ... Чжоу – ин ...

парвариши дарахти «чой» ҳам шуғл варзид. Аз баргҳои он «чой»-е тайёр мегардид, ки нӯшокии шифобахш ба ҳисоб мерафт. Чой ба зудӣ саросари дунё паҳн гардид. Дар Чин дарахти тутро ҳам парвариш мекарданд ва яке аз машғулияти асосии дӯстдоштаи чиниён ба ҳисоб мерафт. Бо барги тут кирмакро парвариш мекарданд. Кирмакҳо дар пиллаҳо тор метананд, аз абрешим бошад, газвори ниҳоят сабуку нафис тайёр мегардид.

Давраи «Шохони гала»-и Чин Дар асрҳои VIII–VII пеш аз мелод ҳокимияти марказӣ дар давлати Чжой суст гар-

дидан гирифт. Баъзе ҳукмдорони вилоятҳо барои аз ҳокимияти шоҳигарӣ озод гардидан пайваста мекӯшиданд. Аҳолии вилоятҳои канора аз ба Чин ҳучум кардани қабилаҳои бодиянишин истифода бурда, алоҳида чудо гардида, ба ташкил кардани давлатҳои худ шурӯъ намуданд. Ҳамин тавр, асрҳои VII–V пеш аз мелод дар таърихи давр номи давраи «шоҳони гала»-ро гирифтааст. Дар Чин дар айни замон давраи «шоҳигарии мубориз» оғоз ёфт. Дар байни ҳукмдорони давлатҳои, ки аз ҳукмдории олии империяи «Зафарёр» чудо шуда баромада буданд, набардҳои оғозёфта зиёда аз 200 сол давом кард. Дар ин давра ҳукмдори давлати Син тамоми рақибонашро маҳв сохта, давлати ягонро ташкил намуд.

Истеҳсоли коғаз.

Расми замонавӣ

Конспекти таърихи

- Дар ҳазораи 3 пеш аз мелод – дар Чин аввалин давлат вучуд омад
- дар ҳазораи 2 пеш аз мелод – давлатҳои Шан, Чжой
- деҳқонӣ – шолӣ, чой, кирмакпарварӣ
- дар асрҳои VII–V пеш аз мелод – давраи «бисёр подшоҳӣ»

Савол ва супоришҳо

1. Дар кадом водии дарёҳо аввалин тамаддуни Чин ба вучуд омад?
2. Дар Чин давлати аввалин кай ташкил ёфтааст? Вай чӣ ном дошт?
3. Кадом давлати қадимаи Чин «Зафарёр» ном гирифтааст?
4. Машғулиятҳои асосии аҳолии Чини қадимаро номбар кунед?

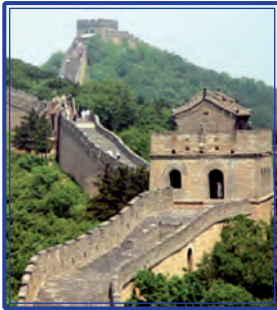
Ҳукмдори давлати марказонидашудаи Цин Шихуандии Чин

§ 18. Чин дар асри III то мелод ва асри II мелодӣ

Ҳайкалҳои сафои аскарон.
Мақбараи Син Шихуандӣ

Девори бузурги Чин

Дар хотир доред!

Дар Чин дар давраи Син Шихуандӣ девори Ҳимоявӣ аз бодиянишинҳо – Девори бузург сохта шудааст.

Ташкилҳои давлати марказидашуда

Ҳукмдор Син Шихуандӣ соли 246-уми пеш аз мелод Чинро дар зери ҳокимияти худ муттаҳид сохт. Баъди он вай номи Син Шихуандиро қабул кард, ки он маънои «Аввалин ҳукмдори Син»-ро дорад. Ҳукмдор худуди давлати худро ба 36 вилоят тақсим карда, ба ҳар яке аз ёварони худро сарвар таъин намуд.

Син Шихуандӣ ханӯз дар давраи зиндагиаш фармон дод, ки барояш мақбара созанд. Мақбараи мазкур аз ҷиҳати шаҳомату нақшу нигораш бо аҳромҳои Миср баҳс карда метавонад. Мақбараро 720 ҳазор одам дар бадали 37 сол сохтанд. Қабри мақбара якчанд километри мураббаъ майдонро фаро гирифтааст.

Девори бузурги Чин

Син Шихуандӣ хангоми ҳукмронии худ барои эмин мондан аз ҳучуми ахён-ахён содиршавандаи хунҳои бодиянишин ба боз ҳам мустаҳкам намудани девори Ҳимоявӣ шурӯъ намуд. Қорҳои сохтмони девор сараввал **дар аввали асри IV пеш аз мелод** оғоз ёфта, он дар таърих девори бузурги Чин номида шудааст. Баландии девор 6–10 метр, фароҳиаш 5–8 метр, дарозияш 4000 километрро ташкил медиҳад. Дар замонҳои қадим барои кӯшунҳои душман монеаи саҳт гардидааст. Зеро аз он кӯшунҳои савора гузашта наметавонистанд.

Шоҳ ва ашрофон ҳазорон-ҳазор деҳқонро маҷбур сохтанд, ки дар сохтмони девор ройгон кор кунанд.

Ошўбҳои халқӣ дар Чин Дар соли 206-уми пеш аз мелод ошўби деҳқонон муқобили сулолаи Син оғоз ёфт. Ба он Луи Ван ном шахс сарварӣ намудааст. Ошўбгарон пойтахтро ишғол намуданд. Ҳамин тавр, шоҳигарии Син вожгун гардида, тахти сарварии сулолаи Хан давлати нав барпо гардид. Давлати сулолаи мазкур У-Ди дар давраи ҳукмронии худ ба давлати аз ҳама пурқудрате мубаддал ёфт.

Ҳукмдори сулолаи Хан У-Ди

Чун дигар давлатҳои Шарқ дар Чин ҳам заминҳои мавҷуда аз онҳо ҳукмдор буда, аҳоли андозҳо месупурд, ўҳдадорихои мухталифи меҳнатиро ба иҷро мерасонд.

Деҳқонон баъдтар ба сифати норозигӣ аз аҳволи вазнин гирдиҳамоиро ба вучуд меоварданд, ки онҳо ба ошўбҳо мубаддал мегардид. Якеи онҳо номи «ошўби абрўвон-сурхон»-ро гирифтааст. Чунки онҳо ба мақсади он ки ошўбгаронро фарқ кунанд, абрўвонашонро бо ранги сурх оро дода буданд. «Ошўби» рўймолзардон дар садаи II пеш аз мелод исёни аз ҳама калон буд. Ошўб саросари мамлақатро фаро гирифт. Танҳо лашкари ҳукмдорони хуб мусаллаҳгардидаву соҳиби таълими дурусти ҳарбӣ ба пахшкунии ошўб сабаб гардид. Баробари ҳучуми хуннҳо давлат бемадор гардид, дар асри III мелодӣ империяи Чин ба се шоҳигарӣ тақсим шуд.

Ошўбҳои халқӣ дар Чин

Маданияти Чини Қадима Дар Чини қадима маданияти ба худ хос ба ву-

Сейсмограф

Чинии Чин

Кутбнамое, ки дар Чин ихтироъ гардид

Навиштачоти тахтасанги бамбук

чуд омад. Ҳаёти рӯзмарраи аҳолии маҳаллӣ деҳқонӣ, ҳунармандӣ, бинокорӣ ва дигар соҳаҳо вобаста буд, ривочи донишҳои илмиро тақозо дошт.

Ҳамин тариқ, фанҳои математика, астрономия ва ҷуғрофия рушд ёфт. Ҳамчунин чиниёни қадима дар соҳаҳои меъморӣ ва пайкаратарошӣ ба муваффақиятҳои калон сазовор гаштанд. Дар Чини қадим хати иэроглифӣ мавҷуд буд, ки суҳанони пурраро ифода месохт. Сараввал чиниён дар тахтачаҳои бамбукҳо навиштаанд. Дар Чин асбоби сейсмограф ҳам ихтироъ гардида буд, ки заминларзаро пешакӣ маълум мекард. Олимони Чин оид ба таърих, ситорашиносӣ ва тиб бисёр асарҳо иншо карда буданд.

Аз ин 2,5 ҳазор сол муқаддам ба ҷойи бамбук абреширо истифода бурданд. Ба абрешим бо мӯйқалам менавиштаанд. Акнун китоб ба порчаи дарози абрешим монанд буд, онро барои дар шакли калоба тайёр кардан мелечонданд. Дар асри I пеш аз мелод қоғаз ихтироъ гардид.

Худро озмуда бинед!

*Син Шихуандӣ – ин ... Иэроглиф – ин ...
Девори бузурги Чин – ин ...*

Яке аз ихтироъҳои аҷиби чиниён кутбнамо (компас) буд. Вай азбаски аз оҳани бо оҳанрабо фарогирифта сохта шуда буд, сараввал деги калонро ба хотир меовард. Онро ба ҷӯби катақҳояш заррин гузошта, дастаи он мудом тарафи ҷанубро нишон додааст.

Конспекти таъягоҳӣ

- Ҳукмдори давлати Син – Син Шихуандӣ
- Сохтмони Девори бузурги Чин
- ошӯбҳои халқӣ:
  - соли 236-уми пеш аз мелод – Лю Ван
  - ошӯби «абрӯсурхон»
  - дар асри II мелодӣ – «Ошӯби рӯймолзардон»
- ихтироот: иэроглифҳо, қоғаз, қутбнамо, сейсмограф

Навиштачоти чинии ба-лои устухон ханнокишуда

Савол ва супоришҳо

1. Номи ҳукмдореро гӯед, ки Чинро дар давлати ягона муттаҳид сохтааст. Воқеаи мазкур кай рӯй додааст?
2. Аз хусуси ҳукмдор Син Шихуандӣ нақл кунед, ба шахсияти он баҳо диҳед.
3. Аз хусуси Девори бузурги Чин чӣхоро медонед? Аз номи бунёдкори девор ҳикоя таҳия созед.
4. Ихтироҳои чиниёро номбар кунед. Аз кадоми онҳо ҳоли ҳозир ҳам истифода мебарем?

Муаррихи Чини қадим Сим Сян

§19. Давлатҳои аввалини ҳудуди Ўзбекистон

Таркиби этники аҳолии қадима ва ҷойгиршавии ҳудудӣ

Мувофиқи гувоҳии манбаъҳои хаттӣ дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод қавмҳои *сугдиён*, *бохтариён*, *хоразмиён*, *сак* ва *массагетҳо* дар ҳудуди Ўзбекистон зиндагонӣ ба сар бурдаанд. Бисёр аҳолие, ки дар водии Зарафшон ва Қашқадарё ҳаёт ба

Чанговари сак. Таҷдид

Қавмҳои Осиёи Миёна дар асри VI то мелод

Дар хотир доред!

Сугд – дар водии Зарафшон ва Қашқадарё, **Хоразм** – дар қисми поёноби Амударё, **Бохтар** – дар водии Сурхондарё, Афғонистони шимолӣ ва Тоҷикистони чанубӣ ҷойгир буданд.

Осиёи Миёна ва Шарқи Қадим

сар мебурданд, бо деҳқонӣ машғул шудаанд. Ҳудуди мазкур дар манбаъҳои хаттии юнонӣ Суғдиёна номида шудаанд.

Дар поёноби Амударё қавмҳои деҳқони муқимӣ – хоразмиён будаанд. Кишвари онҳо мувофиқи манбаъҳои юнонӣ Хоразмия таъкид гардидааст.

Ҳамсоягони аз ҳама наздики суғдиён бохтариён буда, кишвари онҳо дар водии Сурхон, шимоли Афғонистон, ҳудуди чануби Тоҷикистон ҷойгир гашта буд. Муаллифони Юнону Рим дар манбаъҳои хаттӣ онро Багтриана ё худ Бохтар (Бактрия) номидаанд.

Дар даштҳо ва соҳилҳои Амударё қабилҳои бодиянишини массагетҳо ҳаёт ба сар бурдаанд. Сакҳо ҳам, ки дар кӯҳсору дашт ва заминҳои биёбони Осиёи Миёна ҳаёт ба сар бурдаанд, бо чорводорӣ машғул гардидаанд.

Мувофиқи маълумоти муаррихони қадимаи римӣ ва юнонӣ сакҳо ба се ғурӯҳ тақсим гардида буданд. Қисми зиёди онҳо сака-тиграҳауда, яъне онҳое будаанд, ки дар

сар кулоҳи намадини нӯгаш тез доштаанду сакҳо гӯён ном мебурдаанд. Онҳо дар ҳудуди ҳозираи вилояти Тошканд ва Қазоқистони ҷанубӣ ҳаёт ба сар бурдаанд.

Худро озмуда бинед!

Сака $\left\{ \begin{array}{l} \text{тиграхауда – ин...} \\ \text{тиай-тарабарайя – ин ...} \\ \text{хаумоварка – ин ...} \end{array} \right.$

Бодиянишин

Гурӯҳи дуум сака тиай-тарабарайя, яъне сакҳое, ки дар он тарафи дарё истиқомат мекунанд, номбар шудаанд. Онҳо дар соҳилҳои баҳри Арал, поёноби Сирдарё (номи қадимаи ин дарё Яксарт аст) истиқомат кардаанд.

Дар ноҳияҳои кӯҳсори Помир ва Фарғона сакҳо бо номи сака-хаумоварка умргузаронӣ кардаанд.

Сохтани зарфи сафолин дар чархи кулолгарӣ

Ривочи иқтисодӣ дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод Машғулияти асосии аҳолии Хоразм, Суғдиёна, Бохтар зироаткорӣ буд, ки ба обёрикунии сунъӣ таъямекард. Дар ҳаёти ҷамъият мавқеи ҳунармандӣ ва тиҷорат ҳам баланд буд. Аз манзилгоҳҳо ашӯи сифаташ волои кулолгарӣ, силоҳҳои оҳанӣ ва биринҷӣ ёфт шудаанд.

Машғулияти асосии қавмҳои бодиянишини сак ва массагет чорводорӣ буда, онҳо соҳиби рамаҳои калони шутур, асп ва гӯсфанду бузҳо буданд. Аз пӯсти ҳайвон пойафзол, либос, чодирҳо дӯхта, ба ғалла ва мева иваз мекарданд. Дар натиҷаи рушди ҳунармандӣ ва савдо дар аср-

Як қисми девори боқимондаи манзили бохтарӣ. Асрҳои VI–V то мелод

ҳои VII–VI пеш аз мелод шаҳрҳои қадима рӯ ба инкишоф ниҳоданд.

Маданияти шаҳрҳои қадима дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод Қадимшиносон шаҳрҳои қадимаи Афросиёб (Самарқанд), 1 Ерқўрғон ва Узунқир (водии Қашқадарё), Кўзалиқир (Хоразм), Қизилтеппа (Сурхондарё)-ро омӯхтанд. Ин шаҳрҳои қадимаи Ўзбекистон чӣ гуна намуд доштанд?

Хона-қалъаи Бохтари қадим.
Водии Сурхондарё
Асрҳои VII–IV пеш аз мелод

Нишонаи умумии хоси шаҳрҳои қадима бо деворҳои мудофиавӣ ихота гардидан, қасри бошукӯҳе будааст, ки дар он ҳоким ҳаёт ба сар бурдааст. Дар қаср сароӣе ҷойгир шудааст, ки аз хишти хом сохта шудааст. Дар девор бурҷҳо ва шинакҷойҳои махсусе будаанд, ки аз он ҷо тир паррондаанд.

Давлатҳои қадима Дар асри V пеш аз мелод дар ҳудуди Осиёи Миёна давлати ташкилфтои қадима Бохтар аст.

Марғиёна ва Суғдиёна ҳам дар зери таъсири сиёсӣ ва маданияи Бохтар буданд. Водии Сурхондарё, Қашқадарё, Зарафшон ва вилоятҳои ҳамсарҳади Ўзбекистон дар зери таъсири давлати Бохтари қадима буданд. Ба ҷойи Қизилтеппа, Узунқир, Ерқўрғон ва Афросиёб шаҳрҳои марказии Бохтар ва Суғд ҷойгир шуданд. Шаҳрҳои мазкур дар ҳудуди Ўзбекистон аз ҳама қадима буда, синну соли онҳо аз 2700 кам нест.

Зарфҳои сафолӣни Қизилтепа

Боз як давлати қадима дар ҳудуди Хоразм ташкил гардидааст. Давлати мазкур заминҳои берун аз ҳудуди Хоразмро ҳам муттаҳид сохтааст. Яке аз марказҳои Хоразми қадим шаҳри Кўзалиқир будааст. Он бо девори ғафси

мустаҳками мудофиавӣ ихота гардида буд. Аҳолии он, ки бо деҳқонӣ машғул мегардид, дар ҳар гуна хонаву қасрҳо ва деҳаҳо истиқомат кардаанд. Дар Хоразми қадима хунармандӣ, бинокорӣ ва савдову тиҷорат ба дараҷаи хеле баланд инкишоф ёфтааст.

Шӯҳрати кулолгарӣ, силоҳсозӣ ва заргарии маҳаллӣ ба дигар кишварҳо паҳн гардида буд. Хоразмиён бинокор ва хунармандони мохир буданд.

Конспекти таҷгоҳӣ

- Дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод – суғдиён, бохтариён, хоразмиён, сакҳо, массагетҳо
- Суғдиёна
- Хоразмия
- Бактриана (Бохтар)
- Амударё – массагетҳо, Сирдарё – сакҳо асри VII пеш аз мелод – давлати Бохтари қадима
- Қизилтепа, Ерқӯрғон, Узунқир, Афросиёб
- Хоразм – Кӯзалиқир

Савол ва супоришҳо

1. Дар асри VII–VI пеш аз мелод дар ҳудуди Ўзбекистон кадом қабилаву қавмҳо зиндагонӣ кардаанд?
2. Дар асрҳои VII–VI пеш аз мелод намудҳои хунармандиеро номбар кунед, ки дар ҳудуди Ўзбекистон инкишоф ёфтаанд?
3. Давлатҳои аз ҳама қадимии Ўзбекистон кадомҳоянд?
4. Шаҳрҳои аввалини Ўзбекистон дар кадом намуд буданд? Аз номи иштирокчиҳои тадқиқотҳои археологӣ нақл кунед.

Дар хотир доред!

Афросиёб – шаҳри харобабай қадима, дар асрҳои VIII–VI пеш аз мелод сохта, дар канори шарқии шаҳри ҳозираи Самарқанд ҷойгир шудааст

Харобаҳои шаҳристони қадимӣ

§ 20. Зардуштӣ

Таърихи бавучудоии зардуштӣ

Зардушт.

Расми замонавӣ

Дар хотир доред!

Зардушт
асосгузори
дини зардуш-
тиён аст.

Дар ҳазораи I пеш аз мелод дар Осиёи Миёна бо номи зардуштӣ дин васеъ паҳн гардидааст. Дини мазкур вақте ки одамон табиатро илоҳӣ мекарданд, нумӯъ карда буд. Зардуштиён ба оташ, хок, об, ситорагон сачда кардаанд, онҳоро муқаддас пиндоштаанд.

Калимаи «зардуштӣ» ҳам аз номи Зардушт (дар забонҳои мухталиф Зардуштра, Зороастр) баромадааст. Ӯ шахси таърихист, ки дар нимаи якуми ҳазораи I пеш аз мелод зиндагонӣ намудааст.

Сонитар дар Юнон номи пайғамбар Зардушт дар шакли «Зороастр» садо дод. (юнонии «астрон» – маънои ситораро дорад). Зеро дар Юнон ӯро дар навбати аввал ба сифати мунаҷҷими донишманди ситорашинос медонистанд. Дар бобати ба дунё омадани зардуштӣ чунин як афсона ҳаст. Як рӯз сахарӣ Зардушт ба мақсади гирифтани об ба соҳили дарё меравад. Вай дар оби зулол симои яке аз сафирони Аҳурамаздоро дида мемонад, симо ба воситаи нур ба кадом тараф роҳ рафтано нишон додааст. Зардушт аз паси нури сеҳрнок рафтано гирифтааст. Даре нагузашта дар назди илоҳи олий пайдо шудааст. Аҳурамаздо ба вай таъкид кардааст, ки ӯ барои дар замин паҳн кардани амалҳои некаш Зардуштро интиҳоб кардааст.

Дар ҳамин лаҳза Зардушт дар 30-солагиаш ба пайғамбари таълимоти нави динӣ мубаддал ёфтааст. Калимаи «Пайғомбар» бошад, маънои «муждарасон оид ба амалҳои неқ»-ро мефаҳмонад.

Пахншавии зардуштӣ

Вақте ки зардуштӣ паҳн мегардид, на ибодатхона, на китобҳои махсус барои омӯзиши матнҳо ба одамон буд. Маросимҳои динӣ дар зери осмони кушод, дар шафати гулхан ё худ дар атрофи оташи оташдони хонадон гузаронда мешуданд.

Зарурати муттаҳид сохтани қабилаҳои мухталиф ба муқобили истилогарон ба миён омад. Зардушт дар вазъҳои худ ба муттаҳидшавӣ даъват мекард.

Вазъҳои охири зардуштиён аз ҷониби қоҳинон – хизматкорони дин навишта гирифта мешуд. Қоҳинони зардуштӣ матнҳои диниро аз ёд карда, ба диндорон хонда медоданд. Баъди вафоти Зардушт чанд аср гузашта, тамоми маросимҳои динӣ, мадҳияҳо ва дуоҳо дар як китобе ҷамъ омаданд, ки барои зардуштиён муқаддас ба ҳисоб мерафт. Номии китоб «Авасто» буда, маънои қонуну қоидаҳои қатъан муайяншударо доранд.

Қисмҳои аввали «Авасто» дар асрҳои IX–VIII то мелод пайдо шудаанд. Ҳамаи матнҳои вазъҳои Зардушт дар асри III пеш аз мелод дар 21 китоб ҷамъ оварда шудаанду китобҳои мазкур асоси «Авасто»-ро ташкил медиҳанд. Дар матнҳои «Авасто» бошад, шаҳр «Занд» номида мешавад. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои олимони имрӯзҳо мо бо имконияти ошно гардидан бо матнҳои парокандаи китоби «Авасто» соҳиб гардидем. Олими фаронсавӣ А.Дюперрон бори аввал ба бахти тарҷума кардани қисмҳои алоҳидаи «Авасто» муяссар гардид.

Ахурамаздо

Дар хотир доред!

Астролог (муначчим) одамест, ки мувофиқи ҷойгиршавии ситорагон башорати гуногунро баён месозад.

Тулӯи Офтобе, ки зардуштиён ба он таъзим мекарданд

Кохини зардуштиён

Дар хотир доред!

Қисмҳои аввали «Авасто» дар асрҳои IX–VIII пеш аз мелод пайдо шудааст. Матни ваъҳои Зардушт дар асри III пеш аз мелод дар 21 китоб ҷамъ оварда шудааст. Он асоси «Авасто»-ро ташкил медиҳад.

Худоён, таълимот ва маросимҳои зардуштиён Худоёни ба эътибори аз ҳама калони зардуштиён сазовор Аҳурамаздо, Митра ва Анаҳита буданд. Аҳурамаздо худои аз ҳама

бузургу аз ҳама донишманди зардуштиён ба ҳисоб меравад. Митра – худои Офтоб ва равшанист, ҳимоятгари деҳқонон ва чорводорон дар бобати ҳосилнокӣ, фаровонӣ, атокунии молу давлат аст.

Ба воситаи раъду барқ вай бо худои бадтиннатӣ ва марг Аҳриман ҷанг мекунад. Анаҳита барои зардуштиён илоҳаи ҳосилнокӣ ва об ба ҳисоб меравад. Таълимоти динии зардуштиён ба такомул додани нуқтаи назари диалектикӣ аз хусуси Некӣ ва Бадӣ таъсири калон мегузорад.

Маънои аслии умри зардуштиён аз амали нек, сухани нек ва аз фикрҳои нек иборат будааст. Вазифаи асосии инсон сараввал тарзи зиндагонии адолатнок ба ҳисоб меравад. Мувофиқи эътиқоди зардуштиён дурӯғ нагуфтан, фиреб надодан, ба ваъда вафо кардан, фақат корҳои некро ба иҷро расондан шарт аст.

Зардуштиён барои дафн кардани шахси вафоткарда маросими алоҳидаро ташкил намудаанд. Вақте ки инсон вафот мекунад, ҳасади марҳумро ба замин ғурондан, сӯзондан, партофтан ҳам мумкин нест. Аз ҳамин сабаб то ки паррандаву ҳайвонот ҳасади мурдаро хӯранд, дар адирҳои сангӣ ва регӣ гузоштаанд. Устухонҳои бо борон пок гардида ва бо офтоб гирифтара дар тобутчаҳои махсуси сафолин – ассуариҳо (устухондонҳо) дафн кардаанд.

Тасвири худо Ахурамаздо дар девори қаср. Персепо

Конспекти такягоҳӣ

- Зардуштӣ
(хазораи I пеш аз мелод)
- Зардушт – асосгузори дини нав
  - «Зороастр» – «астролог»
  - «Авасто»
  - зарурати иттиҳодияи қабилаҳо
  - сачда ба оташ
  - Митра Ахурамаздо, Ахриман, Аноҳита
  - «Занд» – шаҳр дар «Авасто»
  - Муборизаи Некӣ ва Бадӣ
  - маросимҳои дафн
  - асууариҳо

Савол ва супоришҳо

1. Тадқиқотгари аввалини зардуштиён кист?
2. Давраи дар Осиёи Миёна паҳн гардидани зардуштиро фаҳмонда диҳед.
3. Фикр кунед: чаро саъю кӯшиш ба некӣ ва бунёдкорӣ доимо бақадр буд.
4. Қадом маросимҳои зардуштиёнро медонед?
5. Аҳамияти китоби муқаддаси зардуштиён «Авасто» дар чист?

Ассирия

Дар хотир доред!

Маънои аслии умри зардуштиён аз амали нек, сухани нек ва фикри нек иборат. Вазифаи асосии инсон сараввал тарзи зиндагонии адолатнок ба ҳисоб меравад.

ФАСЛИ Ш ЮНОНИ ҚАДИМ

§ 21. Оғози таърихи атиқа

**Соҳилҳои
қулладори
Юнонистони
қадима**

Худуд ва машғулиятҳо

Юнони Қадим – номи умумии давлатҳои қадимаи юнонист, ки дар нимҷазираи Балкан ва ҷазираҳои баҳри Миёназамин ҷойгир буданд. Аз тарафи шимол Юнони Қадимро обҳои баҳри Миёназамин ихота карда буд.

Аз се як қисми худуди Юнонро кӯхистон ишғол намудааст. Кӯҳи аз ҳама баланди Юнон Олимп буд. Кӯҳи мазкур дар қисми шимолӣ-шарқии мамлакат маскан пайдо кардааст. Заминҳои ҳосилхез танҳо дар водиҳо буданд. Кӯҳҳо бо алафҳо ва буттаҳо фаро гирифтаанд. Ҷангалзорҳои сӯзанбарг

Юнони Қадим

дар шимоли Юнон ва Пелопоннес рӯидаанд. Аз дарахтони бутташакл ба сифати сӯзишворӣ истифода бурдаанд, пӯстлох ва барги онҳоро ба гӯсфандон ва бузҳо ба сифати хӯрока додаанд.

Бавучудоии тамуддун

Дар асри 2 пеш аз мелод аввалин шаҳр-давлатҳо пайдо шуданд. Аз он чумла Кносс, Микен, Тиринф, Пилос. Дар ҷазираи Крит тамаддун ба вучуд омад. Бо номи шоҳи афсонавӣ Минос онро тамаддуни Миной номидаанд. Тамаддуни Миной азбаски ҷазираи Крит ба туфайли заминларза ва обхезиҳои пайҳамӣ яксон гардид, вайрон шуд. Даре нагузашта аз нав барқарор гардид. Ба Юнон қабилаи микена зада мебарояд, аҳолии муқими онро ахейҳо номидаанд. Маҳз ахейҳо ба барбод рафтани тамаддуни Миной сабабгор шудаанд. Дориҳо ба юнони ҷанубӣ зада даромада, давлати Микенро сарнагун сохта, ба давлати Спарта асос гузоштаанд.

Саёҳатҳои баҳри Юнон

Ҷазираҳои сермиқдори хурду калон, бандару бандаргоҳҳои кулаи баҳри Эгей барои дар байни юнониён инкишоф додани баҳрнавардӣ имкониятро фароҳам овард. Вале юнониён соҳиби киштиҳои калон набуданд. Бо қайиқҳои бодбондор бошад, аз соҳил дур рафтан хатарнок буд. Ба ҷуз ин, аз роҳгум задан меҳаросиданд, онҳоро дар масофаҳои наздик, бо ҷашмон муоина кардан мумкин буд, яъне масофаҳои хурд-хурд аз ҷазира ба ҷазира ё худ дар шафати соҳил шино мекарданд. Баҳрнавардони соҳибтаҷриба бошанд, аз бодбонҳо истифода бурда, ба масофаҳои

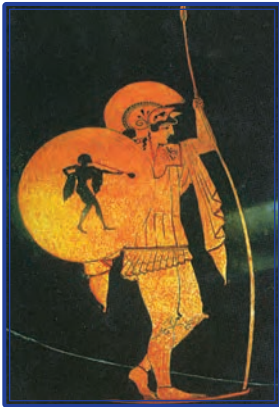

Юнониён дар баҳр.
Сурати замонавӣ

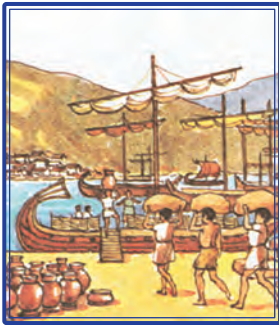

Харобаҳои иншооти тамаддуни Миной

Гоплити юнонӣ

**Бандаргоҳи
Афина**

**Дар хотир
доред!**

Давлатҳои
Афина ва
Спарта
шаҳр-давлат-
ҳои аз ҳама
бузурги Юно-
ни қадим
буданд

дурудур – Миср, баҳрҳои Миёназамин ва Сиёҳ, шаҳрҳои соҳилҳои онҳо шино мекарданд. Юнониён ҳудудхоеро, ки одамон истиқомат мекарданд, Ойкумена номидаанд.

Конспекти таърихи

- Нимҷазираи Балкан, нимҷазираи Пелопоннес.
- ҳазораи 2 пеш аз мелод – давлатҳои Никен, Крит.
- Соли 1200 пеш аз мелод – дориҳо давлати Микенро ба хароба табдил додаанд.

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита ҳудудҳои Юнони Қадима ва Критро нишон диҳед. Мавқеи чуғрофии мамлакатро тавсиф намоед.
2. Дар Юнони қадим аввалин тамаддун дар кучо ба вучуд омад? Чаро он заволи ёфт?
3. Аз хусуси саёҳатҳои баҳрии юнониён нақл кунед.

§ 22. Равнақи Юнони қадим

**Шаҳрҳои
Юнон**

Баробари ривочи деҳқонӣ ва хунармандӣ миқдори манзилгоҳҳо ва шаҳрҳои юнонӣ ҳам афзудан гирифт. Бисёр шаҳрҳои юнонӣ дар натиҷаи ба ҳам муттаҳид кардани чандин манзилгоҳҳо ташкил ёфт. Ин шаҳрҳо давлатҳоро ба вучуд оварданд. Тамоми шаҳрҳо-давлатҳо ҳамашон «полис» ном бурда мешуданд, ба лашкари худ молик буданд (ба юнонӣ қадимаи «полис» маънои «шаҳр-ро» мефаҳмонад). Полисҳо бо ҳамдигар тез-тез меҷангиданд, аз ҳамин сабаб ба аскарон таълиму тарбия додан ва хуб мусаллаҳонидан мекӯшиданд. Аскарони бо силоҳҳои вазнин мусаллаҳгардидаи лаш-

карро гоплитҳо ташкил меод. Онҳо бо қатори ба ҳамдигар зич ҷойгиршудаи шаклашон чоркунча чанг мекарданд. Бо ҳамин тарз дар сафи чангӣ истодан фаланга номида мешуд.

Худро озмуда бинед!

Шаҳр-давлатҳо – ин ... Гоплитҳо – ин ...

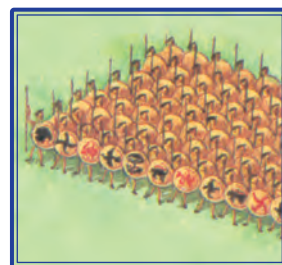
Полисҳо – ин ... Фаланга – ин ...

**Давлати
Афина**

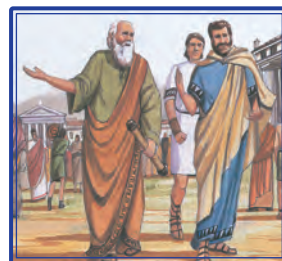
Дар қисми чанубӣ-шарқии Юнони Миёна нимҷазираи номаш вилояти Аттика ҷойгир буд. Дар ҳазораи 2 пеш аз мелод дар қисми ғарбии Аттика юнониён «Акропол», яъне қалъае созонданд, ки «Шаҳри болоӣ» ном дошт. Рафта-рафта ба шафати шаҳр одамон кӯчида омада, ҷойгир гаштанд, ҳамин тавр шаҳри Афина ба вучуд омад.

Аҳолии Аттика ба се гурӯҳи калон тақсим гардида буд: аз он ҷумла ғуломон, ачнабиён (метекҳо) ва шаҳрвандон. Мардоне, ки падару модарашон афинагии озод мебошанд, шаҳрванди Афина шуда метавонистанд. Танҳо шаҳрвандон аз тамоми ҳуқуқҳо истифода бурдаанд.

Маҳсулоти конҳои нуқра ва истихроҷи намак ба давлати Афина даромади калон меовард. Ба ҷуз ин, баробари мустаҳкам гардидани иттифоқи баҳрнавандони Афина савдо ба воситаи баҳр ҳам вусъат ёфт. Ба воситаи бандаргоҳи Пирей, ки бандари асосии Афина шуда монда буд, ба мамлакат ҳазорон ғуломон ва ҳар гуна молҳо оварда мешуданд.

**Соҳти дар саф
зич истодани
пиёдагардони
юнони
(Фаланга)**

**Шаҳрвандони
Афина**

**Дар хотир
доред!**

Аҳолии Аттика ба се гурӯҳи калон тақсим гардида буд. Аз он ҷумла: **ғуломон, ачна-биён (метекҳо) ва шаҳрвандон.**

**Дар хотир
доред!**

Пайкаратарошони юнонӣ ба воситаи хайкалҳо вазифаи ҳар як наврас бақувват, ҷисмонан тавоно ва ба ҳимояи Ватани хеш тайёр шуданаширо ифода кардаанд.

Дискгуррон.
*Пайкаратарош
Мирон*

**Таълим дар
Афина**

Дар Афина мактабҳои давлатӣ набуданд. Падару модарон барои ҳонандани фарзандони худ ба «педагог»-омӯзгор пул меоданд (юнонии «педагог» маънои назоратчи баҷаи дар роҳ будааст). Мувофиқи қонун танҳо барои писарон таълим гирифтани маҷбурӣ буд.

Аз ҳафтсолагӣ ба бачагон тарзи навишт ва ҳисобу китобро меомӯзонданд. Бо таёқҷаи филизӣ стил ба тахтаҷаҳои мум молидашуда ҳарфҳоро навиштаанд. Барои аксари шахрвандон таълим аз ҳамин иборат буд. Фарзандони волидон серпул бошанд, дар палестраҳо таҳсилро давом меоданд.

Писарбачагон аз 14-солагӣ бо гимнастика машғул мегардиданд. Баробари ин ба онҳо сирру асрори гӯштин, найза ва дискгурронӣ, ҷаҳидан ба баландӣ ва дарозӣ, ҳамчунин давидан омӯзонда мешуд. Наврасон ҷанги дастӣ, корҳои ҳарбӣ ва аспдавониرو омӯхтаанд.

Дар палестраҳо хайкалчаҳои маҳфӯз буданд, ки пайкаратарошони машҳур сохтаанд. Масалан, дар яке аз палестраҳо Мирон «Дискобол» (дискгуррон) ном хайкалро гузошта буданд. Ба воситаи хайкалча ҷавонон пурқувват, аз нигоҳи ҷисмонӣ баркамол ва барои ҳимояи Ватан мудом тайёр шуданаширо таъкид гардидаанд.

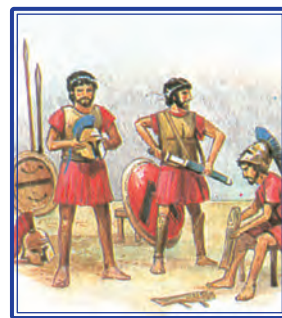
Муассисаҳои таълими маълумоти олии дар Афина ҳам буданд. Аммо дар онҳо фарзандони аз ҳад зиёд сарватманд таҳсил мегирфтанд. Дар ин қабил муассисаҳои таълимӣ ситорашиносӣ, геометрия, ҷуғрофия, таърих омӯзонда мешуд. Муддати таҳ-

сил 3–4 сол давом мекард. Ана баъди он имконияти дар давлат ишғол намудани ягон вазифаи имконпазир муҳайё мегардид.

Худро озмуда бинед!

Педагог – ин ... Палестра – ин ...

Стил – ин ... Мирон – ин ...

**Шахрвандони
Спарта
(спартакиён)**

**Спартакиён
хангоми набард**

**Чанговари
спартагӣ**

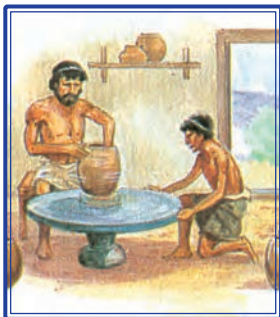
Дар асри XII пеш аз мелод ба худуди Юнони Чанубӣ (Лаконика) қабилаҳои бодиянишини дориҳо зада даромаданд. Онҳо қабилаҳои маҳаллиро ба худ тобеъ сохта, ба давлати Спарта асос гузоштанд. Фарқи он аз дигар давлатҳои юнонӣ ҳамин буд: илотҳо, ки спартакиён ба ғуломон мубаддал сохта буданд, дар асл юнонӣ буда, бо онҳо дар як забон ҳарф мезаданд.

Илотҳо ҳам ба спартакиён бо нафрати қалон муносибат мекарданд. Дар чунин шароит ҳукмронии худро танҳо баробари ташкил додани давлати пурқувват нигоҳ доштан мумкин буд. Барои ҳамин спартакиён ба давлати худ шарту шароити алоҳидаро фароҳам оварданд: масалан интизоми қатъӣ.

Спарта ба як шаҳри ба набард омодагардида монанд буд Хориҷиён ба он роҳ дода нашудаанд. Илотҳои мамлакат дар деҳаҳои хурд-хурди саросари кишвар истиқомат мекарданд, онҳо молу мулки спартакиён не, балки тамоми давлат ба ҳисоб меарфтанд. Илотҳо ба таври алоҳида заминҳои оилаи спартакиёнро аз нав қор қарда, қорвояшонро бонӣ мекарданд ва бисёр дигар ӯҳдадорихоро ба ҷо меоварданд. Спартакиён бошанд, танҳо қанговар ба ҳисоб меарфтанд. Онҳо бо кишоварзӣ, қорводорӣ шуғл наварзидаанд.

Ба ғайр аз илотҳо дар Спарта шахрвандоне, ки ба пуррагӣ соҳиби ҳуқуқи ҳеш набуданд, перийекҳо ҳам ҳаёт ба сар бурданд.

Дар Спартаи қадим одамони пуркувату тобавар эъзоз карда мешуданд. Фарзандон дар шароити ниҳоят саҳт ба воя мерасиданд. Дар мактабҳои Спарта ба бачагон кори ҳарбиро омӯзонда, ҷанговарон ва ҳимоятгарони содиқи Спарта карда тарбия доданд. Аз азал барои ба мустақилии ёд додани онҳо фарзандонро намепойданд.

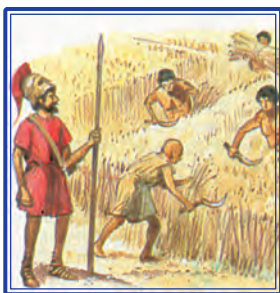
**Кулолони
периек дар
сари кор**

Конспекти таъгаҳӣ

- ба шахрҳо-давлатҳо мубаддал ёфтани манзилгоҳ (полис)-ҳо
- гоплит → фаланга
- Акропол → «шаҳри болоӣ»
- шахрвандон → метекҳо → ғуломон
- педагог – «назоратчи бачагон»
- чӯбчаи маъданӣ – стилҳо → палестра
- Мирон – «Дискғуррон»
- Дар асри XII пеш аз мелод – дориҳо (Спартаро) забт намуданд
- перийекҳо → илотҳо

Савол ва супоришҳо

1. Шаҳрҳои Юнон бо кадом тарз ташкил ёфтанд?
2. Полис ва ба худ хосии полис дар чист?
3. Аҳолии Аттика ба кадом гурӯҳҳо тақсим гардида буданд?
4. Дар замонҳои қадим ҳангоми таҳсил дар мактаби палестра-гимнастика... ҳикояро давом диҳед.
5. Дар мактаби Спарта ба бачагон чӣқоро меомӯзонданд?

**Илотҳо ҳангоми
ҷамъоварии
ҳосил**

§ 23. Колонияҳои Юнон

Сабабҳои азхудкунии худудҳои нав

Дар Юнони қадим бисёр шахсоне буданд, ки аз ашрофзодагон қарздор гардида, соҳиби мулки хеш набуданд. Ҳамчунин микдори одамоне, ки хонаву ҷой надоштанд ва мудом гурусна мегаштанд, ба қадри зарурӣ буд. Бисёри онҳо маҷбур шуданд, ки ватанро тарк намоянд, барои омади худро дар кишварҳои бегона озмудан саъю кӯшиш менамуданд.

Ташкилҳои колонияҳои Юнон

Деҳқонони беамине, ки касод шудаанд, барои ба сафар баромадан омодагӣ дидан гирифтанд. Пеш аз кӯчбандӣ юнониён бахшида ба худоҳояшон қурбонӣ кардаанд. Ҳамроҳи худ дар сабатчаҳои қамишини бо лой рӯкашгардида оташ гирифтаанд. Дар айнаи замон оташ як порчаи ватане буд, ки онро тарк мекарданд.

Тангаҳои Юнон

Ҷойгиршавии юнониён дар соҳилҳои баҳри Сиёх

Колонияҳои мустамликавии Юнон

**Сутунҳои
ибодатхонаи
шаҳри
Херсонес**

**Дар хотир
доред!**

Колониякуно-
нии Юнони
бузург то
аввали асрҳои
VIII – VI пеш
аз мелод давом
кардааст.

**Мачлиси
халқ дар
Пантикапей**

**Ташкилѐбии
колонияҳои
Юнон**

Кӯчбандони юнонӣ дар соҳили ҷазираи Ситилия ва ҷануби нимҷазираи Апеннин ҷойгир шуданд. Манзилгоҳҳои онҳо дар соҳилҳои баҳрҳои Миёназамин ва Сиёҳ ҳам пайдо гардиданд. Ба оҳиштагӣ манзилгоҳҳои муваққатии юнониён ба масканҳои доимие мубаддал ёфтанд, ки шаҳр-давлатҳои Юнонро ба хотир меовард. Дар шаҳрҳои мазкур савдову тиҷорат ва ҳунармандӣ ривож ёфт.

Қариб ҳамаи колонияҳо давлати мустақили ғуломдорӣ буданд. Аҳолии онҳо бо шаҳрҳои Юнон-полисҳо алоқаи мунтазамонаро ба роҳ монданд. Юнониён худро халқи ягона – эллинҳо гӯён ҳис мекарданд, ватани худро бошад Эллада меномиданд. Ба Эллада ғалла, маъдан ва ғуломонро меоварданд. Юнониён худро ба «варварҳо» муқобил мегузоштанд. Дар атрофи заминҳои азхудкардаи онҳо халқҳоеро, ки истиқомат мекарданд, юнониён «варварҳо» меномиданд.

Кӯчидани оммавӣ ва ташкил кардани колонияҳо то **садаҳои VIII ва VI пеш аз мелод** давом кард. Давраи мазкур дар таърих номи мустамликадорӣ бузурги Юнонро гирифтааст. Дар соҳилҳои баҳри Сиёҳ мустамликаҳои Олвия, Херсонес, Пантикапей, Танаис, Фасис, Трапезунд ва дигар колонияҳои калон ба вучуд омаданд.

Шиносой бо мамлакатҳои нав маданияти юнониро ғанӣ сохт. Масалан, дар асри VIII пеш аз мелод дар Юнон хати нав ба вучуд омад, ки асосашро ҳуруфоти Финикия ташкил меод. Алифбо аз 24 ҳарф иборат буд. Дар байни онҳо ҳарфҳои садонок пайдо шуданд.

Конспекти такягоҳӣ

- асрҳои VIII–VII пеш аз мелод – ташкил-ёбии колонияҳои Юнон
- асрҳои VIII–VI – колонияҳои Олвия, Херсонесс, Пантикапей
- Эллада – эллинҳо – «варварҳо» асри VIII пеш аз мелод – алифбои иборат аз 24 ҳарф

Савол ва супоришҳо

1. Колонияҳои Юнон кай ташкил ёфтаанд?
2. Қадом шаҳрҳо дар соҳилҳои баҳри Сиёҳ ба вучуд омадаанд?
3. Юнониён худ ва ватанашро чӣ тавр номидаанд?
4. Аз номи шахси аз Юнон кӯчида омада ҳикоя таҳия созед. Чаро шумо барои тарки Юнон маҷбур шудед. Дар кишварҳои нав чихоро дидед?

**Афина.
Акропол**

§ 24. Демократия дар Афина

Ташаккули демократия Дар маркази шаҳри Афина майдон ҷойгир шуда, атрофи онро иморатҳои мухталиф ихота карда буданд. Майдон бошад, агора гуфта ба забон гирифта шудааст. Тамоми шаҳрвандони ҷинси мардинаи шаҳри Афина аз хусуси чӣ тавр идора кардани давлат фикру мулоҳизаҳои худро баён мекарданд. Онҳо барои муҳокима намудани муаммоҳои ба миён омада ва қабулкунии қонунҳои нав моҳе чор маротиба дар Агора ҷамъ мешуданд. Тамоми қарорҳо бо роҳи овоздиҳӣ қабул мегардид. Ин шакли идоракунии демократия номида мешуд.

**Нутқи нотик
дар ҳузори
шаҳрвандони
Афина**

Чазои қатл мувофиқи қонунҳои Драконт

Дар хотир доред!

Аҳолии Афина аз ду қисм – зодагон ва демосҳо иборат буд

Бозгашти юнониёни қарздор баъди ислоҳоти Солон ба Юнон

Қонунҳои Драконт

Дар асри VII пеш аз мелод дар идоракунии Афина маҷлиси оқсақолон аҳамияти калон дошт. Маҷлис ҳокимон ва судяҳоро интиҳоб кардааст. Онҳо чун дигар аъзоёни маҷлис танҳо аз ҷумлаи ашрофзодагони Афина буданд. Чун дигар шаҳрҳои Юнон дар Афина ҳам як қисми аҳолии ашрофзодагон (аристократия) қариб тамоми молу мулк ва сарватҳоро ихтиёрдорӣ мекарданд, қисми дигарашон бошанд «халқ» («демос») барои ба ғайри онҳо кор кардан маҷбур буд.

Ҳар ду ҷониб ҳам қарор ёфтани адолатро хоста, ба ҳукмдори номаш Драконт муроҷиат намуданд. Онҳо аз Драконт илтимос намуданд, ки қонунҳо қабул кунад.

Соли 621-уми пеш аз мелод Драконт қонунҳоеро дар амал татбиқ мекунад, ки идоракунии халқро беътибор гардонда буд. Қонунҳои мазкур чунон саҳту бешафқат буданд, ки афинагиён ба он «сиёҳӣ монда, бо хун иншо гардидааст» гӯён таъриф додаанд. Барои қонунро андаке вайрон кардан Драконт якто чазо – чазои қатлро муайян кард.

Сараввал афинагиён ба ин қонунҳо итоат карданд, сипас норизо шудан гирифтанд ва қонунбарор Драконтро аз шаҳр пеш намуданд.

Ислоҳоти Солон

Аҳволи халқ торафт бад мегардид, барои ҳамин одамон барои ҳаққу ҳуқуқҳои худ ба мубориза бархестанд. Қашшоқон, ки бо асоҳо, аслиҳаҳои сангину маъдан ва ғайра мусаллаҳ буданд, ба қасрҳои ашрофзодагони номдор ҳамла кардан гирифтанд. Аз ҷону мулки худ ба хавотир афтада, ашрофзодагон

ба гузашт намудан ва ба иҷрои як қисми талаби халқ қарор карданд.

Ашрофзодагон ба Солон бовар карданд ва ӯро ҳукмдори Афина интихоб намуданд. **Соли 594-уми пеш аз мелод** Солон сохтори пештараи идоракунии давлатро тағйир дод. Сохтори пештараи идоракуни – аристократияро (ҳокимияти одамони аз ҳама хубро) Солон ба демократия (ҳокимияти халқ) иваз намуд. Дар идоракунии давлат танҳо шахрвандон – мардон иштирок карда метавонианд. Ислоҳоти Солон аз бекор кардани қарзи деҳқонон ва ғуломӣ, ҳамчунин аз ислоҳоти идоракунии давлат иборат буд. Ислоҳоти идоракунии давлат барқарор кардани фаъолияти Маҷлиси халқ ва қатъӣ назар аз наслу насаб ишғол намудани мансабҳои давлатиро дар бар мегирифт.

Худро озмуда бинед!

Аристократия – ин ...

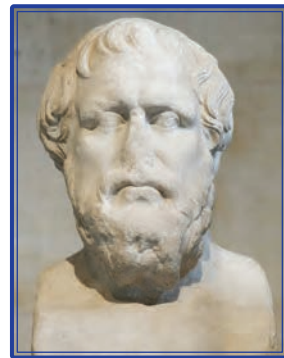
Метехҳо – ин ... Ислоҳотҳо – ин ...

Рушди демократия дар Афина Тамоми шахрвандони 20-солаи мансуби чинси мард дар Маҷлиси Халқ иштирок карда метавонианд. Қисми калони Маҷлиси халқӣ аз ғайрисарватмандон иборат буд. Дар Маҷлиси Халқ қарорҳое қабул мегардид, ки барои мардум фоидаовар буд.

Рӯзи навбатии маҷлис пешакӣ эълон мегардид. Маҷлис субҳи барвақт таъин мегардид, чунки одамони меҳнаткаш рӯзона ба маҷлис омада наметавонианд. Барои сер кардани шикам ғизо ёфтани лозим буд. Дар Афина шахсони мансабдор аз чониби

Дар хотир доред!

Дар соли 594-уми пеш аз мелод Солон идоракунии давлатро аз аристократия ба демократия гузаронд.

Солон – ҳукмдори давлати Афина

Маҷлиси халқ

Стратег

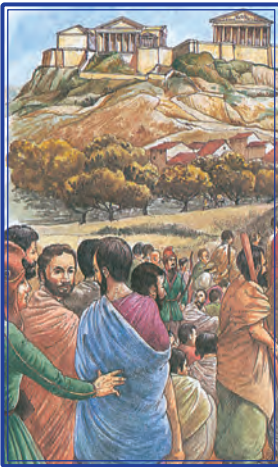
Машварати панҷсадиён

Суди халқӣ

**Чамъомади
машварати
панҷсадиён**

Мачлиси халқ

Мачлиси Халқ ба муддати муайян интиҳоб карда шуда, ба он ҳисобот меоданд. Мабодо шахси мансабдор вазифаи худро иҷро карда натавонад, Мачлиси Халқӣ ин одамро аз вазифааш бармаҳал маҳрум месохт.

Мачлиси Халқӣ қонунҳои навро тасдиқ мекард, қонунҳои кӯҳнаро беэтибор мегадонд, дигар қарорҳо, масалан, барои сохтмони иншоотҳои нав, лашкар ва дигарон маблағ ҷудо кардан қарор қабул мекард. Машварати панҷсадиён, ки ҳар сол интиҳоб карда мешуд, масъалаҳои ҷорию ҳаллу фасл мекарданд. Қарорҳои онро Мачлиси Халқ тасдиқ мекард.

Суди халқӣ ҳам дар Афина мақомоти муҳими давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Шаҳрвандони аз 30-сола боло дар ҷамоати он иштирок карда метавонистанд. Айбдор худро барои ҷимоя кардани одамо ро ҷалб карда метавонист, ки хушрӯ харф зада, қонунҳоро хуб медонист.

Асри Перикл Дар давраи ҳукмронии Перикл, ки солҳои 443–429 пеш аз мелод ба лавозими стратег 15 маротиба интиҳоб гардида буд, Афина давлати аз ҳама қудратнок гардид, дар мамлакат демократия инкишоф ёфт. Барои ҳамин ҳам он давр «асри Перикл» номида мешавад. Нависандагон, олимон ва мусаввирони аҷибии юнонӣ дӯстони Перикл буданд. Перикл бо муаррих Геродот, пайкаратарош Фидӣ дӯсти наздик буд. Перикл барои кор дар лавозимҳои Мачлиси Халқ дастмуздро ҷорӣ намуд. Дар давраи ҳукмронии Перикл дар Афина корҳои калони бунёдкорӣ амалӣ гардидаанд. Ташаббускори сохтани

иншооти машҳури дар Акропол – Парфенон – ибодатхонаи илоҳа Афина Перикл буд.

Фаъолияти Перикл ба шахриёни бадавлат намефорид ва вай барои баргардондани ҳамлаҳои ашрофзодагон маҷбур буд. Баъди вафоти Перикл бисёр навғониҳо беътибор дониста шуданд.

Худро озмуда бинед!

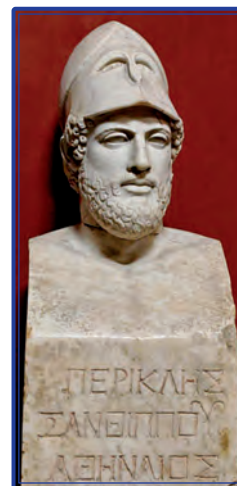
**Машварати панҷсадиён – ... Перикл – ...
Стратег – ... Парфенон – ...**

Конспекти таъҷоҳӣ

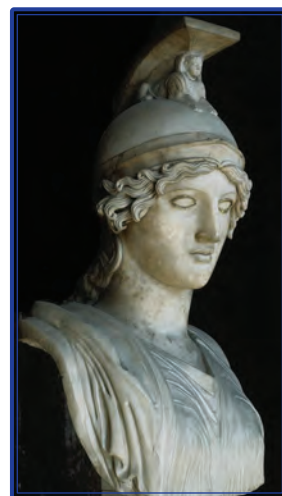
- агора – майдон барои ҷамъомадҳои халқӣ
- демократия – ҳокимияти халқ
- аристократҳо – демос
- соли 621 пеш аз мелод – қонунҳои Драконт
- соли 594 пеш аз мелод – ислоҳотҳои Солон
- солҳои 443–429 пеш аз мелод – Перикл 15 маротиба ба лавозими стратег баргашта интиҳоб шудааст
- Парфенон – ибодатхонаи илоҳа Афина

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита давлати Афинаро нишон диҳед ва онро тасвир карда диҳед?
2. Демократия чист? Дар Афина демократия дар кадом шакл намудор гардидааст?
3. Баъди гузарондани ислоҳотҳои Солон дар зиндагонии аҳоли чӣ тағйир ёфтанд?
4. Мувофиқи ислоҳоти Солон мақомоти асосии идоракунии давлати Афинаро шумуред?

Перикл – стратегы Афина

Ҳимоятгари афинагииён – илоҳа Афина

§ 25. Набардҳои байни юнону форс

Сабабҳои набарди юнониён ва форсҳо Дар асри V пеш аз мелод ба Юнон форсҳо таҳдид оварданд. Давлати форс таҳти ҳукмдори худ Доро I барои забт кардани мамлакат ҳаракат мекард.

Киштиҳои форсҳо дар соҳилҳои Юнон

Дар тамоми шаҳрҳои Юнон сафирони форс пайдо шуданд. Онҳо: «Ҳукмдори мо, шоханшоҳи бузург Доро, соҳиби ягонаи тамоми одамон аз тулӯ то ғуруби Офтоб аз шумоён замин ва об талаб намекунад», гӯён бо овози баланд ҳарф мезаданд.

Аҳолии баъзе шаҳрҳои Юнон ба форсҳо илочи муқовимат нишон додан набуданд. Барои қабул кардани шартҳои шоханшоҳ Доро I розӣ буданд.

Афина ва Спарта қарор кард, ки ба истилогарон итоат намекунад. Вақте ки сафирони форс ба Афина омаданд, аҳолии шаҳр дарғазаб шуда, онҳоро куштанд ва мурдаҳоро аз кулла ба поён партофтанд. Спартакиён, ки сафиронро ба ҷоҳои чуқур партофта буданд, бо заҳрханда мегуфтанд: «Обу замини кироҷро аз қарри ҷоҳ меёбедия?! (Шоҳони форс шаҳр-давлатҳои юнониро дар Осиёи Хурд забт намуданд.

Ҷанговарони Форс

Ҷанги марафон Соли 490 пеш аз мелод флоти ҳарбии форс ба соҳили Аттика лангар партофт. Дар ҳамвории Марафон саврагони форс, ки бо тирӯ камон мусаллаҳ буданд, аз кишти ғурумадан гирифтанд. Ҷамвории мазкур барои ҳаракати лашкари савора қулай буд, форсҳо маҳз дар ҳамин ҷо ба пеш бурдани набард қарор карданд.

Набардҳои юнону форс

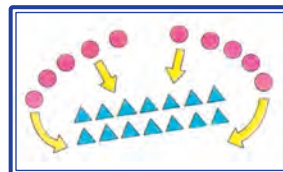
Лашкари юнониён роҳҳои дохили ба сӯи Аттика равандаи кӯшунҳои форсро миёнабур карда монд. Вале барои ба ҷанги кушод даромадан меҳаросид. Як ҳафта гузашт. Форсҳо айёри карданд. Шабона онҳо кӯшунҳои савораи худро ба киштиҳо бор карданд, Атикаро давр зада гузаштанд, бо зарбаи нобаҳангом ишғол кардани Афинаро мақсад карданд. Саркардаи кӯшунҳои юнони Милтиад субҳ аз воқеаи рухдода бохабар гашта, аҳд кард, ки кӯшунҳои дар водии Марафон мондаи форсҳоро торумор созад. Кӯшунҳои пиёдагарди юнони чун фаланга саф кашиданд. Форсҳо мобайни онҳоро сӯроҳ намуд. Вале отрядҳои пуркуватӣ дар ду канори фаланга ҷойгиршудаи юнониён форсонро маҷбур сохт, ки роҳи гурезро пеш гиранд.

Дар айни замон юнониён аз паси кӯшунҳои пиёдагарди форсии дар ҳамворӣ монда рафта ба дарун дохил мешуданд. Форсҳои аз ба асири афтидан харосида, ба сӯи киштиҳои

Ҷанговарони форс.

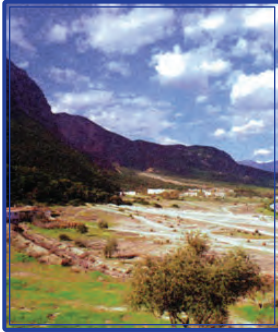
Ҳайкали дар сатҳи ҳамвор кандакоришуда

Тарҳи набард дар водии Марафон

Дар хотир доред!

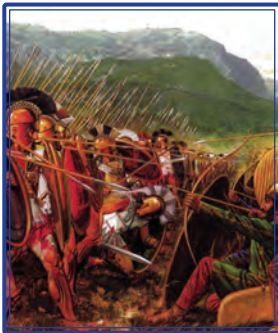
Набарди Марафон соли 490 пеш аз мелод байни юнониён ва форсҳо ба амал омада, дар он юнониён нашъаи ғалабаро кашиданд.

**Дарай
Фермопил**

**Дар хотир
доред!**

Набарди Фермопил соли 480-уми пеш аз мелод ба амал омадааст.

**Чанги
Фермопил**

худ ҳаракат карданд. Юнониён дар набарди ҳалқунанда ҳафт киштии форсҳоро ишғол карда буданд. Дигар киштиҳо роҳи гурезро пеш гирифтанд. Мувофиқи фармони Милтиад як чанговар ба мақсади хабар додани ғалаба аз болои форсҳо ба сӯйи шаҳри Афина давид. Чанговар 42 километр масофаро тай намуда, «ғалаба, ғалаба» гӯён дод зада, нафасаш гирифта, дар ҳолати мадхушӣ меғалтад. Баъдтар давидан ба масофаи дуродур давидани Марафон номидагӣ шуд.

**Чанги
Фермопил**

Кӯшунҳои Ксеркс писари Доро I соли 480 пеш аз мелод Юнонистони шимолиро ишғол намуд. Дарай Фермопили кӯҳсор роҳи ягонае буд, ки аз шимол ба ҷануби Юнон мебуд. Юнониён хостанд, ки дар ҳамин ҷо камингоҳро ба вучуд оваранд. Вале як хоин роҳро аз кӯҳсор нишон дод. Ба кӯшуни юнониён шоҳи Спарта Леонид сарварӣ кардааст. Вай ба ғайр аз 300 спарта ба дигар тамоми кӯшун фармон дод, ки ақибнишинӣ кунанд. Мувофиқи қонунҳои Спарта аскарони спартиягӣ набояд майдони ҷангро тарк мекарданд. Тамоми онҳо қаҳрамонона ҳалок гардиданд. Воқеаи мазкур дар таърих бо номи «Ҷасорати сесад нафар спартагӣ» машҳур мебошад. Кӯшунҳои Ксеркс ба Юнони Ҷанубӣ расида омада, Афинаро ишғол намуд.

Бо маслиҳати Фемистокл юнониён 200 киштии ҳарбӣ – трийера сохтанд.

Киштиҳои мазкури ҳарбӣ аз байни қуллаҳо ва ҷойҳои душворгузар ба осонӣ шино карда, ба суръати аз ҳама баланди ҳамон давр – соате 18 километр ҳаракат кардан муваффақ гардиданд.

Чанги Саламин

Чанги халқунандаи бахрӣ аввали соли 480 пеш аз мелод дар гулӯгоҳи танги Саламин ба амал омад. Флоти муттаҳидаи давлати юнионӣ аз флоти ҳарбии форсҳо пурқувват буданаш маълум гардид. Баъди мағлубият Ксеркс бо боқимондаҳои флоти худ маҷбур гардид, ки Юнонро тарк намояд.

Дар аввали соли 479 пеш аз мелод форсҳо барои боз забт намудани Афина ҳаракат намуданд. Вале лашқари муттаҳидаи юнионӣ дар наздикии шаҳри Платея қўшуни форсҳоро торумор кард.

Худро озмуда бинед!

Соли 490 пеш аз мелод – ин ...

Соли 480 пеш аз мелод – ин ...

Соли 479 пеш аз мелод – ин ...

Конспекти таъҷоҳӣ

- соли 490 пеш аз мелод – ҷанги Марафон
- соли 480 пеш аз мелод – ҷанги Фермолил – ҳасорати 300 нафар спартагӣ
- соли 480 пеш аз мелод – ҷанги Саламин
- соли 479 пеш аз мелод – ҷанги остонаи шаҳри Платея – юнионӣ ғалаба карданд

Савол ва супоришҳо

1. Сабабҳои ба Юнонистон зада даромадани форсҳоро баён кунед?
2. Аз ҳарита самтҳои асосии юришҳои форсҳоро ба болои Юнонистон нишон диҳед?
3. Аз номи иштирокчиҳои ҷанги Марафон ҳикоя таҳия кунед (ба сифати ҷанговари ё форсҳо ё юнионӣ).
4. Ҷанги Саламин чӣ тавр гузашт ва бо чӣ анҷомид?

Дар хотир доред!

Набарди гулӯгоҳи Саламин соли 480-уми пеш аз мелод ба амал омад.

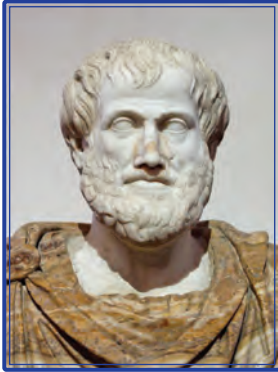

Киштии юнионӣ дар набарди Саламин

5. Сабабҳои асосии мағлубияти флоти давлати Форс дар ҷазираи Саламин дар ҷистанд?

§ 26. Аз ҷониби Македония забт гардидани Юнон

Филипп II

Сабабҳои мағлубияти Юнон

Вақте ки шаҳрҳои юнониён байни худ мечангиданд, шоҳи Македония Филипп II ба мақсади забт кардани Эллада тактикаи ҷангро такмил дод ва кӯшун ҷамъ овард. Кӯшуни вай аз саворагон ва пиёдагардон таркиб ёфта буд. Пиёдагардон дар 16 қатори иборат аз фаланга саф мекашиданд. Дар қатори шашуми фаланга найзагурронон ҷойгир шуда, ҷанговарони қатори якумро ҳимоя мекарданд. Филипп II ба юриши ҷарбӣ ба муқобили Юнон тайёрии ҷиддӣ дид. Нотиқи машҳур Демосфен ба шаҳрҳои Эллада рафта, даъват мекард, ки аҳоли яққоя шаванд ва ба мубориза ба муқобили македониягӣ бархезанд. Вале танҳо аҳолии шаҳри Фива ба иттифоқи шаҳрҳои Афина ба мубориза ба муқобили кӯшунҳои Филипп II ҳамроҳ гардиду халос.

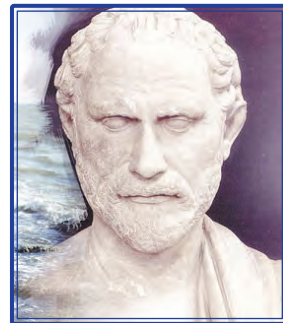
Дар хотир доред!

Македония соли 338-уми пеш аз мелод баъди мағлубияти юнониён дар набарди назди Херония онро забт намуд.

Ҷанги остонаи Херонейя

Августи соли 338-уми пеш аз мелод қувваҳои асосии юнониён ва македониягӣ дар шафати шаҳри Херонейя – Беотия рӯ ба рӯ гардиданд. Ҷанги шадид то дер давом мекунад. Юнониён, ки ҳилаи ҷарбиро кор мефармоянд, ба бартарӣ соҳиб мегарданд. Македониягӣ ақибнишинӣ мекунанд. Юнониёне, ки барои ғалаба кардан боварӣ ҳосил менамоянд, душманро дунболагир шуда, пеш карданӣ мешаванд.

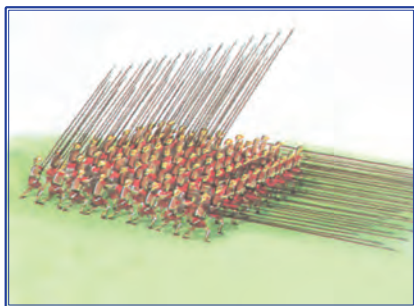
Дар ин ҳолат кӯшуни юнониён ба ду тақсим мегардад. Ба яке аз ин қисмҳо кӯшуни савораи македониягӣ, ки пи-сари Филипп II Александр сарварӣ мекард, зарбаи ҳалокатовар мезанад. Қисми дигари лашкари юнониён ба ақибнишинӣ шуруъ мекунад. Даре нагузашта торумор мегардад. Дар набард аксарият юнониён ҳалок мегарданд. Баъди ҷанг дар остонаи Херония бар асари мағлубият Юнон ба Македония тобеъ гардид.

Демосфен аз наврасӣ нотик шуданро орзу мекард. Лекин овозаш паст ва канда-канда ҳарф мезад. Бо мақсади баланд кардани овозаш машқ менамуд, барои аз мағали баҳр ҳам баланд ҳарф задан мекӯшид.

Юнон дар таркиби Македония

«Озодии юнониён баробари ҳасади фавтидагон дар остонаи Херония дафн карда шуд», гуфта буд Демосфен. Баъди мағлубият дар остонаи Херония аҳолии Юнон қисмати худро дар оғӯши тарсу бим мегузaronд. Вале Филипп II худро шоҳи юнониён эълон накард. Филипп II бо юнониён якҷоя шуда ба муқобили форсҳо иттифоқ ташкил намуд. **Дар соли 337 пеш аз мелод** тамоми вакилони шаҳр – давлатҳои Юнон, ба ғайр аз Спарта дар Коринф ҷамъ омаданд ва дар зери ҳокимияти Македония иттифоқи давлатҳои юнониро ташкил доданд. Вале Филипп II ҷангро ба муқобили форсҳо ба амал бароварда натавонист. Чунки вафот кард. Писари вай Искандари Мақдунӣ ҳукмдор гардид.

Фалангаи пиёдагардони Филипп II

Дар хотир доред!

Фаланга – зич ҷойгиршавии пиёдагардон дар 16 қатор

Конспекти такягоҳӣ

Чараёни таълим

Муборизаи Геракл бо шер

- Шоҳи Македония Филипп II соли 338 пеш аз мелод – ҷанги назди Херонея
- соли 337 пеш аз мелод – бавучудоии иттифоқи Коринф
- тамоми нобасомониҳо ва норизогиҳо дар машварати шаҳр – давлатҳои Юнон ҳаллу фасл мегардид

Савол ва супоришҳо

1. Ба фикри шумо, чаро юнониён мустақилияти давлатии худро нигоҳ дошта натавонистанд?
2. Хизматҳои Демосфен дар назди аҳолии Эллада дар чист?
3. Аз харита самтҳои юришҳои Филипп II-ро нишон диҳед?
4. Қӯшунҳои македонӣ аз лашкари юнониён бо чияш фарқ мекард?
5. Забти юнониён дар кадом ҷанг ва кай ба амал омад?

§ 27. Тарбияи шаҳрванд

Тарбияи шаҳрвандон Дар мактабҳои Юнон шаҳрванди ҷаҳол ва ҳимоятгари Ватан мебоист тарбия меёфт. Рушди варзиш ва шавқу завқи баланд нисбати Бозиҳои Олимп низ ба ана ҳамин мақсад хизмат мекард. Дар писарбачагон аз хурдӣ ҳисси муҳаббатро нисбати шеърӣ ва мусиқӣ бедор месохтанд.

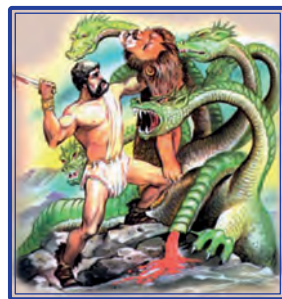
Ба пайкараи шерро мағлӯб сохтани Геракл дида мебудем. Паҳлавони қадимаи муборизи Юнон Геракл гуё аз оғӯши афсона баромада омадагӣ барин тасвир ёфта,

одами бузургро мемонад. Шери бахайба-те, ки ба ду пойи ақибаш така мекунад, то сари синаи пайкари Геракл рост меояд. Вале чаро Геракл бидуни либос тасвир гардидааст? Он яке аз чихатҳои ба худ хоси маданияти қадимаи юниён ба ҳисоб меравад. Ба назари пайкаратарош қувваву қудрати Гераклро нишон додан муҳим буд. Раваду устои ҳайкалтарош Гераклро бо либос тасвир мекард, иқтидори мушаку қафтони мағлубкунандаи шер намоён намегардид.

Ба ғайр аз таълими умумӣ писарбачагон таълими ҳарбии дусоларо ҳам мегирифтанд. Соли аввал онҳо таҳсилро дар хонашон гузаронда, дар саф истодан, овезон карда гаштани силоҳ, ба гуруснагиву хунукӣ тобовар шуданро меомӯхтанд. Соли дуюм бошад, баъзеяшон дар сахроҳои канораи Атика хизмати ҳарбиро ба ҷо меоварданд, баъзеяшон бошанд, дар бандари Пирей асосҳои санъати баҳрнавардиро ёд мегирифтанд.

Бозиҳои Олимпӣ Дар мавриди зарурати пайдо гардидани мудофияи мамлакат мардони то 30-сола бо силоҳу аслиҳа ва либоси ҳарбии худ барои азназаргузаронӣ расида меомаданд.

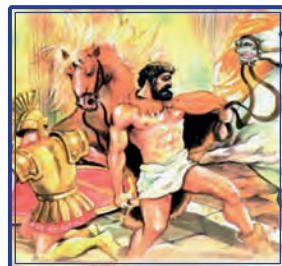
Варзиш барои тамоми юниён машғулияти асосӣ буд. Аввалин Бозиҳои Олимпӣ, ки соли **776 пеш аз мелод** гузаронда шудааст, дар байни мусобиқаҳои мухталифи варзишӣ аз ҳама асосӣ ҳисобида шудааст. Аз ана ҳамин сана эътиборан дар ҳар чор сол як маротиба дар кӯҳи Олимп оташи муқаддас аз нурҳои Офтоб даргиронда, варзишгароне, ки аз чор канори Юнон омада буданд, аз рӯйи панҷҳарба бо ҳам қувва

Муборизаи Геракл бо аждари нӯҳсара

Воридгоҳи варзишгоҳи олимпӣ

Геракл аспони ёбоии шоҳи Фракияро мутеъ месозад

**Мусобикаи
давандагон
дар бозиҳои
олимпӣ.**

*Расми ба зарф
кашидашуда*

**Дар хотир
доред!**

Бозиҳои аввалини Олимпӣ аз соли 776-уми пеш аз мелод то соли 394-уми мелодӣ гузаронда шудаанд. Бозиҳои Олимпи соли 1896 аз нав барпо гардида, то ҳоли ҳозир давом мекунад.

меозмуданд. Панҷхарба бошад, аз чаҳидан ба дарозӣ, дискгурронӣ, найзагурронӣ, давидан ва гӯштин иборат буд. Дар ипподром бошад, пойгаҳо аз рӯи аробадавонӣ ва аспдавонӣ гузаронда мешуданд. Ба он мақсад, ки одамон ва варзишгарон ба бозиҳои Олимпӣ сиҳҳату саломат расида оянд, ҳангоми гузарондани бозиҳо ҷангу ҷидолҳо хотима меёфтанд.

Бозиҳои Олимпии Юнон бахшида ба худои Олимп Зевс гузаронда мешуд. Мувофиқи афсонаҳо асосгузори бозиҳои Олимпӣ Геракл ба ҳисоб мерафт. Дар бозиҳои олимпӣ танҳо шахси озоде иштирок мекард, ки ҷиноят содир накардаасту ба шаъну шарафи худ доғе наовардааст.

Дар мусобиқаҳо агар як шахс се маротиба ғалаба кунад, барои гузоштани ҳайкали худ дар кӯҳи Олимп ҳуқуқ дошт. Юнониён ҳисоботи солро мувофиқи бозиҳои олимпӣ пеш бурдаанд. Ғолибон бо гулчамбарҳое тақдир мегардиданд, ки аз навдаҳои дарахти муқаддаси зайтун бофта мешуд. Дар натиҷаи паҳншавии дини насронӣ гузарондани бозиҳои олимпӣ ба шарафи Зевс манъ гардид. Соли 394 мелодӣ дар натиҷаи майдони бозиҳои паси ҳам содир гардидани заминларза азбаски Олимпия вайрон гардид, бозиҳои қадимаи Олимпӣ ҳам гузаронда нашуданд.

Ниҳоят соли 1896 бозиҳои олимпӣ аз нав барпо гардиданд. Одатӣ дар рӯзи кушоиши бозиҳои Олимпӣ даргирондани машъала то имрӯзҳо боқӣ мондааст. Машъалаи аз нурҳои Офтоб даргирондашуда ба маҳали гузарондани бозиҳои олимпӣ оварда мешавад.

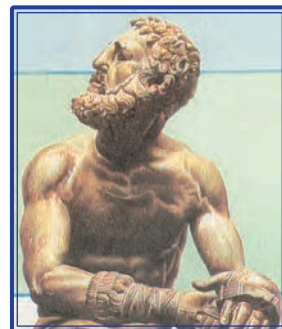

Конспекти такягоҳӣ

- ↳ Бозиҳои Олимпӣ
- соли 776-уми то мелод бори аввал
  - соли 394 маротибаи охирин
  - соли 1896 аз нав барқарор кардан

Савол ва супоришҳо

1. Дар назди омӯзгорони Юнони қадим чӣ гуна мақсад гузошта шуда буд. Мактабҳои юнонӣ аз дабистони имрӯза бо чияшон фарқ мекарданд?
2. Аз номи иштирокдори бозиҳои Олимпӣ ҳикоя таҳия созед. Шумо дар он чо чиро дидаед? Нақл кунед.

Ҳайкали муштзан. Ғолиби бозиҳои олимпӣ

§ 28. Маданияти Юнони қадим

Достонҳои «Иллиада» ва «Одиссея»-и Гомер Юнониён ба Троя барои ба даст овардани молу мулк юриш сар карданд, ки дар Осиёи Сағир ҷойгир буд.

Вале ривоятҳои юнонӣ сабаби дигарро баён мекунанд. Бонувони аз ҳама зебо, рафиқаи подшоҳи Спарта соҳибчамол Елена буд. Писари шоҳи Троя Парис ба шоҳигарии Спарта меояд ва Еленаи соҳибчамолро ба Троя дуздида мебарад. Шоҳи Спарта аз воқеа хабар ёфта, барои аз Парис қасд гирифтани қарор мекунад ва тамоми спартакиёро ба он даъват мекунад.

Шоири Юнони қадим Гомер достонҳои «Иллиада» ва «Одиссея»-ро менависад. Достони «Иллиада» дар хусуси соли охирини даҳуми ана ҳамин набард ҳикоя мекунад. Бо маслиҳати Одиссея юнониён айёри мекунад: аспӣ бузурги дохилаш холиро месозанд. Дар даруни ана ҳамин асп як қисми кӯшуни

Шоири Юнони Қадима – Гомер

Аспи Троя

юниён чойгир мешаванд, қисми дигараш бошад, дар чазираи наздик маскан пайдо мекунад. Троягӣ аз ин ба чунин хулоса меоянд: юниён муҳосираро қатъ намуданд ва барои он ки ҳимоятгари Троя Афина ба Паллада рост ояд, ба мо аспро тӯҳфа меку- нанд. Юниён аспи чӯбинро ба шаҳри Троя кашола карда мебаранд.

Шабона аз дохили асп чанговарони юнонӣ баромада, дарвозахоро мекушоянд, Троя забт мегардад. Бо забони ҳозира иборай «Аспи Троя» маъноӣ тӯҳфай беҳосиятро мефаҳмонад.

«Пошнаи Ахиллес»

Кахрамони асосии достони «Иллиада» Ахиллес мебошад. Ба он мақсад, ки писараш абадан бошад, модар кӯдаки навзоди худро ба оби дарёи Стикс як бор зада мегар- рад. Дар айни замон ба тарафе, ки модар дошта меистод, об нарасида мемонад. Дар яке аз ҷангҳо Ахиллес аз тире, ки ба пош- нааш, яъне ҷойи об нарасида халида буд, ҳалок мегардад. Аз ҳамон вақт «Пошнаи Ахиллес» маъноӣ ҷойи нозукро мефаҳмонад.

Набарди Троя ба охир расид. Юниён Трояро толону тороҷ намуданд ва бо молу мулки зиёд ба мамлақати хеш баргаштанд

Худро озмуда бинед!

Набарди Троя

Троя – ин ... Гомер – ин ...

Шлиманн – ин...

Иборай «Пошнаи Ахиллес» – ин...

шуданд. Онҳо ба воситаи баҳри Эгей аз роҳи дароз ва пурхатар гузаштанишон ло- зим буд. Дар охири асри XIX олими немис Генрих Шлиманн ҳикояҳои Гомерро тадқиқ намуда, маскани чойгиршудаи Трояро ҳисобу

китоб карда баромад. Олим дар Туркия аз ҳудуди харобаҳои баландии Ҳисорӣ корҳои ҳафриётиро оғоз намуда, ҳақиқатан боқимондаҳои Трояро дарёфт.

Театр дар Юнон Аз ин дуним ҳазор сол муқаддам дар Юнон «театр» ба дунё омад. Калимаи «театр» агар аз забони юнонӣ тахтуллафз тарҷума гардад, маънои «ҷой барои тамошоро» дорад. Тамошоҳо дар рӯзҳои ид ба амал меомаданд. Тамошоҳое, ки субҳи содиқ оғоз меёфтанд, тамоми рӯз давом мекарданд.

Барои ба театр даромадан ҳаққи ночизе дода шудааст. Ба шахрвандони қашшоқ барои ба театр рафтан пул дода мешуд.

Дар сахна тамоми нақшхоро танҳо мардон иҷро кардаанд. Иштирокчиёни намоиш аз ниқобҳои гуногуни қиёфашон хандон, ғамнок ва даҳшатнокро истифода бурдаанд. Ҳангоми намоиши муборизаи байниҳамдигарӣ, одатан шахсон-иштирокдорон ҳалок мегардиданд ва песаҳои бо ин лаҳза анҷомёфтара трагедия номидаанд.

Софокл ғоҷаҳои машҳуро аз қабилӣ «Шоҳ Эдип» ва «Антигона» навиштааст. Сурудҳои аҷиб, сахнаҳои хандаовар, мазҳақҳои аз юмори нозук саршор аз болои нуқсонҳои инсон ханда мекунонд. Аристофан устои мазҳақҳо буд.

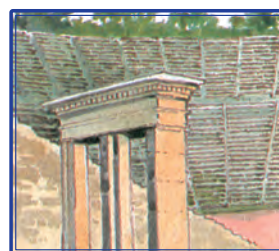
Худро озмуда бинед!

«Театр» агар аз забони юнонӣ тарҷима гардад – ин ...

Ғоҷа – ин ... Мазҳақ – ин ...

Дар хотир доред!

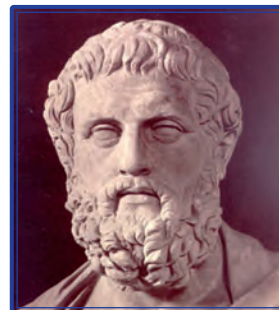
Ғоҷаҳои машҳуро **Софокл** навиштааст. **Аристофан** бошад устои мазҳақҳо аст.

Театри Юнон

Ниқобҳои театри

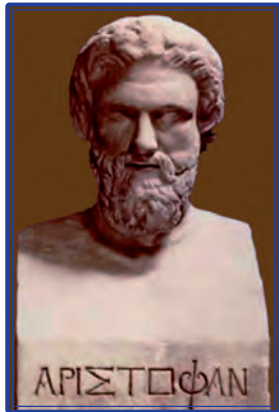
Софокл

**Зевс ва
Апполон.**

**Парфенон
Шаҳри Афина**

**Аристофан
– муаллифи
мазҳақаҳо**

Пайкаратарошӣ ва меъморӣ Юнониён барои нафақат шохон ва ашрофзодагон кӯшқу макбараҳо, балки биноҳои ҷамоатӣ ҳам сохтаанд, ки тамоми одамон истифода бурдаанд. Ҳайкалҳо ва дигар асарҳои ҳайкалтарошӣ на танҳо хонаводаи аҳли кӯшқҳо, дар айни замон майдонҳои шаҳрҳо, ибодатхонаҳо ва варзишгоҳҳо ҳам оро меоданд.

Ибодатхонаҳо ва дигар биноҳои ҷамоатӣ аз санг қад кашиданд, дар айни замон биноҳои инфиродӣ аз хишт ва деворҳои похсагин барпо шудан гирифтанд. Ҳайкалтарошони юнонӣ ба шарафи худоҳо, олимони машҳур, ғолибони Бозиҳои Олимпӣ ва чанговароне, ки дар набардҳо ғолиб омадаанд, ёдгориҳо қад кашондаанд.

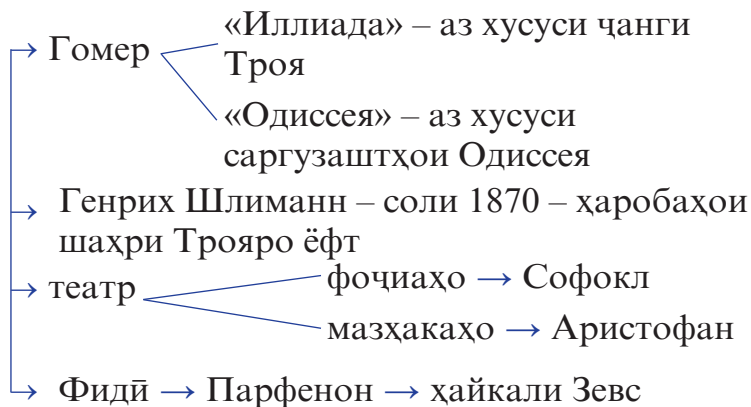
Яке аз ҳайкалтарошони машҳури юнонӣ Фидӣ буд. Вай ба корҳои бунёдкории Парфенон дар Афина ва азнавсозии Акропол сарварӣ кардааст. Яке аз асарҳои машҳури он, яке аз ҳафт мӯъҷизаи рӯи Замин ёдгорӣ ба шарафи Зевси олимпиадиагӣ мебошад. Меъмор ва пайкаратарош Дедал ба Минос ном шоҳ қасри машҳури Лабиринтро сохтааст.

Дар маркази Акропол Парфенон қад кашонда шуд. Парфенон аз сангҳои аз ҷама аълодараҷаи Юнон сохта шудааст. Мувофиқи афтидани равшанӣ он ранги заррини худро ба ранги нилобӣ ва дигар рангҳо иваз карда меистод.

Худро озмуда бинед!

*Парфенон – ин ... Фидӣ – ин ...
Дедал – ин ...*

Конспекти такягоҳӣ

Диоген

Савол ва супоришҳо

1. Дар кадом дoston Гомер афсонаро дар хусуси аспии Троя тасвир намудааст? Ба фикри шумо оё воқеа ҳамин тавр оё сурат гирифтааст?
2. Дар Юнони Қадим театр дар кадом намуд будааст?
3. Аз хусуси ба худ хосии меъмории юнониён нақл кунед?
4. Кадом пайкаратароши юнонӣ ва асарҳои онро медонед?

§ 29. Олимон ва мутафаккирони Юнони Қадим

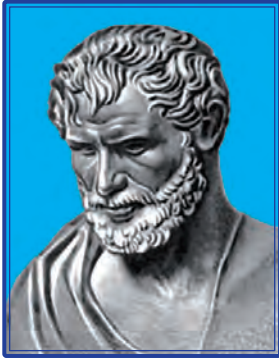
Фан Дар Юнони Қадим файласуфонро ба сифати шахси донишманд, мураббии ҳаёт донистаанд. Файласуфони юнонӣ барои дарки сохти олам ва маъноии ҳаёти инсон кӯшидаанд. Онҳо ба омӯзиши рустани, ҳайвонот, танаи инсону Офтобу ситораҳо ҳаракат намудаанд.

Файласуфи машҳури юнонӣ Гераклит таъкид мекард, ки тамоми чизу чораи рӯи Замин аз оташ баромадааст. Ҳикматҳои

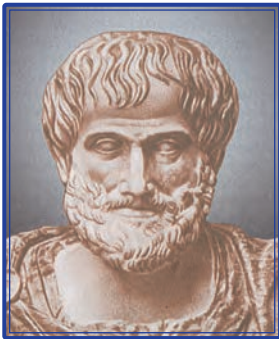

Бочка истиқоматгоҳи файласуфи қадими юнонӣ Диоген

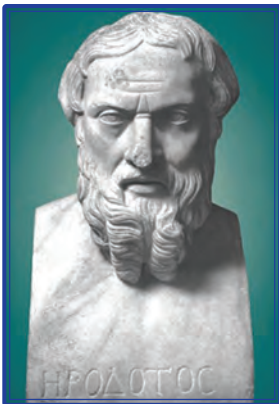

**Файласуф
Гераклит**

**Арасту
(Аристотел)**

Геродот

машхури: «Дар як дарё як маротиба оббозӣ кардан мумкин аст», «Тамоми чиз шино мекунад, ягон чиз дар чояш намеистад» ба вай мансубанд.

Файласуфи фракиягӣ Демокрит ба фикри Гераклит эътироз баён кардааст. Тамоми чизу чорае, ки моро ихота намудааст, аз зарраҳо-атомҳои ба чашмон ноаён ташкил ёфтаанд, гуфтани фикрро ба миён гузоштааст.

Файласуфи юнонӣ Диоген инсон набояд ягон эҳтиёҷ дошта бошадро ба таълимоти худ асос карда гирифтааст. Аз тамоми қулайҳои ҳаёт даст кашада, Диоген дар як бочка ҳаёт ба сар будааст. Искандари Мақдунӣ ба вай «Ба шумо чӣ гуна кӯмак лозим» гуфтан замоно Диоген кинояомез ҷавоб гардондааст: «Он сӯтар истед, пеши Офтобро нагиред».

Ҳанӯз вақти зинда буданаш ба Геродот унвони «падари таърих»-ро дода буданд. Ӯ муаллифи китоби «Таърих» мебошад.

Олими Юнони қадим Аристотел донишҳои ҷамъовардари ба соҳаҳои алоҳида тақсим намуд ва онро ба сифати фанни мустақил таъриф карда дод. Аристотелро дар Шарқ «Арасту» номидан ба ҳукми одат даромадааст. Дар тамоми замонҳо олимони додзании физик-математики юнонӣ Архимедро дар бобати ҳаллу фасли муаммоҳои илмӣ таҳти унвони «Эврика» (Ёфтам) такроран ба забон гирифта меоянд. Эҳтимол он ягон афсона аст, аммо Архимед бо кӯмаки маҷмӯи оинаҳо равшаниро ба як самт ҷамъ оварда, ба киштиҳои римиёне, ки ба Сиракӯз ҳучум мекарданд, равона карда, сӯзонданаш ҳикоя карда мешавад. Архимед қонуни дастак (ричаг)-ро қор карда баромад

ва як иборай машхурро ба забон гирифт: «Ба ман нуқтаи такаюхро ёфта диҳед, Замиро аз тири худ бароварда мепартоям».

Римийн шаҳри ҷонаҷони вай Сиракӯзро забт намуданд, Архимед нақшаи дар рег кашидашудаи математикиро ҳаллу фасл мекард. Ҳамин вақт аскарӣ римӣ расида омад. Архимед танҳо ба ифшоӣ ин суҳанон муваффақ гардид: «Ба нақшаҳои ман даст нарасон!».

Худро озмуда бинед!

Гераклит гуфта буд, ки... Геродот – ин ...
Демокрит таъкид карда буд, ки... Диоген – ин .. Архимед – ин ... Фалсафа – ин ...

Донишмандони афинагӣ Файласуфи машхури афинагӣ Сукрот (баъдтар ўро дар Осиёи Миёна Сукрот таъкид карданд) ба туфайли ҳикматҳои доноӣ худ шахси аз ҳама ақлоқи шахр эълон гардид. Ба он ҷавобан Сукрот чунин гуфта буд: «Донишмандии ман ҳамин, ки камина фақат ҳеч чиз надонистанамро медонаму халос».

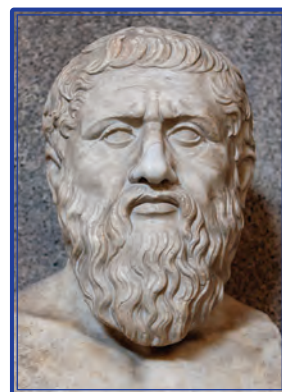
Сукрот ҳеч гоҳ асарҳои худро ба рӯйи қоғаз нафуровардааст. Ғояҳои Сукрот тавассути Платон ном боз як файласуфи юнонӣ ба мо расида омадааст.

Сукрот ба тарбияи ахлоқӣ – маънавии шахрвандон аҳамияти калон додааст. На-виштаҷоте, ки дар ибодатхонаи Делфия иншо гардидааст, ҳикмати аз ҳама дӯстдоштаи вай будааст: «Худ хешро дарк намо ва фаҳм!».

Сукрот махсусан чашмгурӯснагӣ ва молпарастӣ барин нуқсонҳоро ба зерӣ тозиё-

Архимед ва сарбози римӣ

Файласуф Афлотун

Архимед киштии римийнро месўзонад

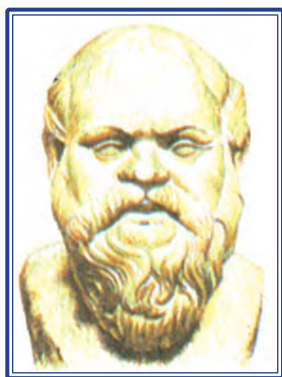
наи танқид гирифтааст. Ҳангоми дар бозор сайр кардан гуфта будааст: «*Бе онҳо ҳам рӯз гузарондан мумкин аст, аммо ба ҳамин миқдор будани онҳо ҳам хеле хуб аст!*».

**Тасвири олиме,
ки дастхатро
мехонад**

Сукрот азбаски баъзе тартибҳои Афинро нотарсона танқид кардааст, ҳукми қатлқуниро гирифтааст. Имконияти ба дигар давлат гурехтан бошад ҳам, олим онро рад намудааст. Сукрот дар таърих ҳамчун рамзи одамгарӣ, сабру тоқат ва часурӣ боқӣ мондааст.

Конспекти такагоҳӣ

Сукрот

Савол ва супоришҳо

1. Аз хусуси кашфиёту комёбиҳои олимони ва файласуфони юнонӣ нақл намоед?
2. Маъноии ибораи Архимед «Ба ман нуқтаи такагоҳиро ёфта диҳед. Ман Замиро аз тираш бароварда мебартоям!»-ро маънидод созед.
3. Ба фикри шумо, ҳикмати Сукрот «Худ хешро дарк кун ва фаҳм!» чиро мефаҳмонад?
4. Дар бораи Сукрот чиро медонед? Ҷояҳои Сукрот ба шумо оё маъқуланд?

§ 30. Афсонаҳои Юнони Қадим

Афсонаҳо: ҳақиқат ва бофта

Асотирҳои (мифҳои) юнонӣ аз хусуси худоён ва баҳодурон буда, ҳар гуна титанҳо (қаҳрамонҳои мухталифе, ки аз худоён ба дунё омаданд), махлуқоти бадкирдор, сиренаҳо (нимпарандаву нимбонувон), кентаврҳо (нимаспу нимодам), сиклопҳо мавҷудотҳои афсонавиеро дар бар мегиранд, ки дар пешонашон як чашм доранд. Асотирҳо (ба забони юнонӣ маънои «миф»-ро дорад) барои аз таърихи қадимаи мамлакат доништа гирифтани бисёр мавод кӯмак мерасонад. Онҳо аз хусуси офариниши Олам, ҳаёт дар рӯи Замин ва пайдоиши Одам, ҷасорати қаҳрамонҳо ва саёҳатҳои баҳрӣ нақл менамоянд.

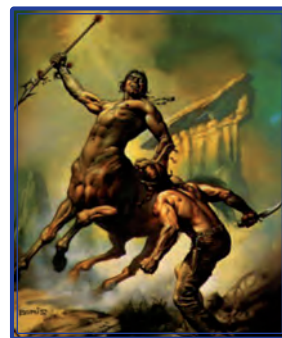
Худро озмуда бинед!

*Титанҳо – ин ... Сирепалҳо – ин ...
Кентаврҳо – ин ... Сиклопҳо – ин ...*

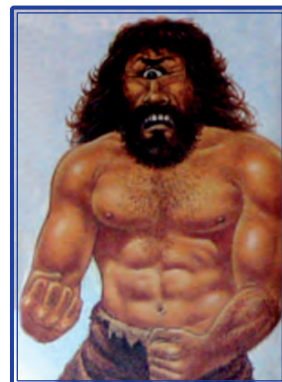
Афсонаҳои юнонӣ рангоранг ва шавқоваранд. Асотирҳо дар хусуси пайдоиши Олам ва худоён ҳам мароқоваранд. Сараввал Замин ва Осмон – Гея ва Уран ба дунё омадаанд. Онҳо титанҳоро ба дунё овардаанд, ки оламро идора мекунанд. Худоёне, ки дар кӯхи Олимп зиндагонӣ мекунанд, то аз тахт маҳрум карданишон ҳукмронӣ кардаанд. Мувофиқи таъкиди асотирҳо, аз азал Замин аз ҳама тарафаш бо баҳр фаро гирифта будааст. Сараввал ҳукмдори онҳо Океан ном титан будааст. Гунбази бузурги Осмон дар китфони титани номаш Атласи як канораи Замин таъя карда менишаст.

**Тасвири
сиренаҳо**

**Набарди
кентавр ва
чанговар**

Сиклоп

Гефест – худои оҳангарӣ ва хунармандӣ

Артемида – худои шикор

Арес – худои набард

Ривоятҳои юнониён дар бораи қаҳрамонҳои часур Геракл, Ахиллес ва дигарон нақл мекунад. Ба тӯфайли 12 часорат Геракл ба ифтихори худоёни кӯҳи Олимп мушарраф шудааст.

Худоёни Юнони Қадим

Дар Юнони қадим ҳам ҳаёти онҳо ва атрофи олам ба кувваҳои сеҳрнокӣ ба чашм ноаён тобеъ буданаш эътиборро нигарондаанд. Ин нерӯҳои ба чашм ноаёнро юнониён худоён номбар кардаанд. Худоён ба салтанати онҳо дар рӯи Замин ва марҳумҳо ҳукмдор буданд. Се худои юнониёни қадим дар олам ҳукмронӣ кардаанд: Зевс дар осмон, Посейдон дар баҳр, Аид дар салтанати марҳумҳо худои олий ба ҳисоб рафтаанд. Худоёни ҷанг ва ғалаба, адлия, хоб ва шафақи субҳгоҳон, ҳамчунин Сатира ва Нимфа барин худоёни дараҷаи дуҷум ҳам будаанд. Онҳо дар ҷангалзор, дарёҳо ва кӯҳистон зиндагонӣ мекунанд, гуфта тасаввур кардаанд.

Зевс	худои олий ва раҳнамои тамоми худоҳои боқимонда
Посейдон	ҷияни Зевс, ҳукмдори баҳр
Аид	ҷияни Зевс, худои салтанати марҳумон
Афина	духтари Зевс, бонувони ҷангара, илоҳаи донишмандӣ
Апполон	писари Зевс, худои равшанӣ, мусиқӣ ва санъат
Гелиос	худои Офтоб
Деметра	илоҳаи зироаткорӣ ва ҳосилдорӣ
Гея	илоҳаи Замин

Фемида	илоҳаи адлия
Гефест	худои оҳангарон

Мувофиқи эътиқоди юнониён худоён дар яке аз вилоятҳои Юнони ҳамсарҳади Македония ва Фессалия-Элида, кӯҳи Олимп зиндагонӣ намудааст. Худоёну илоҳаҳои Юнони қадим ба одамон ниҳоят монанданд. Юнониён рамзан худоёни кӯҳи Олимпро тасвир карда, онҳоро рашкчӣ ва бешафқат, рӯзро бо базми чамшедӣ ва ҳаргуна тадбирҳо гузаронанда, бо якдигар мунозирақунанда ҳисобидаанд. Худоён саҳтдаст ва қасоскоранд. Худоёни юнонӣ шахсони ба азму хоҳишашон муқобилро бешафқатона ҷазо медиҳанд. Аз ин рӯ, юнониён аз худоёни худашон офарида тарсидаанд, ба шарафи онҳо бисёр ибодатхонаҳо сохта, қурбониҳо кардаанд.

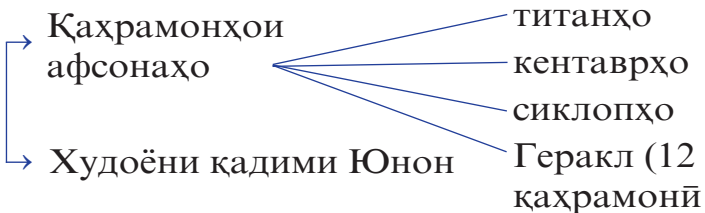

Диметра – худои деҳқонӣ ва ҳосилдорӣ

Аид – худои салтанати марҳумон

Конспекти такягоҳӣ

Савол ва супоришҳо

1. Дар бобати омӯзиши таърихи Юнони қадим афсонаҳо чӣ гуна аҳамият доранд?
2. Юнониён дар афсонаҳо оид ба худоён ҳодисаҳои мухталифи табиатро бо кадом тарз фаҳмонда додаанд?
3. Ба фикри шумо, юнониён чаро худоёни худро рашкчӣ, бешафқат, рӯзро бо базми чамшедӣ ва ҳар гуна тадбирҳо гузаронанда, ба якдигар мунозирақунанда гӯён ҳисобидаанд?

Дионис – худои шароб

ФАСЛИ IV

ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ VI ПЕШ АЗ МЕЛОД ВА АСРИ III МЕЛОДӢ

§ 31. Ҳукмронии Аҳамониён дар Осиеи Миёна

**Томирис –
маликаи
массагетҳо**

Дар хотир доред!

Вакили сулолаи Ахамониён Кир II бисёр давлатҳоро забт намуда, дар набард бо массагетҳо соли 530 пеш аз мелод ҳалок шудааст.

Кир II аввалин шоҳи форс буд, ки барои забт намудани худуди Осиеи Миёна ҳаракат намудааст. Парфия, Марғиёна ва Бохтарро забт намуд. **Дар соли 530 пеш аз мелод Кир II** бо лашкари калон барои забти кишвари массагетҳо шурӯъ намуд.

Аз хусуси чӣ тавр забт гардидани мамлақати массагетҳо «падари таърих» Геродот ҳикоя кардааст. Вақте ки форсҳо ба худуди массагетҳо зада медароянд, шох-хукмдори онҳо Томирис ба истилогарон орому осоиш тарк кардани сарзамини мазкурро тақлиф мекунад. Аммо шоҳи форсҳо ин тақлифро рад мекунад ва барои аз Амударё шино карда гузаштан фармон медиҳад. Геродот аз хусуси қувваҳои асосии массагетҳо ва ҷанги форсҳо чунин ҳикоя намудааст: «Ҷанги мазкур аз тамоми ҷангҳо даҳшатноктар буд. Аввало қўшунҳои ҳарду тараф ба муқобили ҳамдигар саф кашида, аз камон тир ҳолӣ карданд. Вақте ки тирҳояшон тамошуд, ба даст ханчару найза гирифта, ба ҳам дарафтоданд. Набард дуру дароз давом кард. Касе дар фикри ақибнишинӣ набуд. Ниҳоят дасти

Осиёи Миёна дар таркиби давлати Аҳамониён

массагетҳо баланд шуд. Бисёр кӯшунҳои форсҳо қир гардиданд. Дар майдони ҷанг ҳуди Кир II ҳам ҳалок гардид».

Юриши Доро I ба муқобили сакҳо

Дар соли аввали ҳукмронии Доро I ба муқобили истилогарони форс дар Марғиёна ошӯби халқӣ бархост. Ба ошӯб Фрада сарварӣ намуд. Дар байни ошӯбгарон ва кӯшунҳои форс ҷанги ҳалқунанда соли 522 пеш аз мелод ба амал омад. Ҳуди Фрада асир афтод ва қатл карда шуд. Маълумот дар ин хусус дар навиштаҷоти қуллаҳои Бесутун оварда шудааст.

Дар соли сеюми ҳукмдориаш Доро I ба диёри сакҳо юришро сар кард. Дар хусуси набарди мазкур дар навиштаҷоти Бехистун ин сатрҳо иншо гардидаанд: «Шоҳ Доро гуфт: сипас бо кӯшун ба мамлақати сакҳо юриш кардам. Сонӣ сакҳое, ки қулоҳи нӯғаш тезро пӯшида буданд, ба ҷанг даромаданд. Ман вақте ки аз дарё гузаш-

Шоҳи форс

Шерак

**Шерак форсхоро
рохбаладӣ
мекунад**

**Кулохи чан-
говари осиеи-
миёнагӣ, ки аз
биринчӣ
сохта шудааст**

там, сакхоро тамоман торумор кардам, қисми боқимондашро асир намудам Сардори онҳо Сқунхаро ба даст оварда, ба ҳузурам оварданд. Ман ба онҳо дигар сардорро таъин кардам. Ман ҳамин тавр шуданашро хостам. Сонӣ мамлакати маз-қур ба ман тобеъ гардид».

Дар айни замон дар хусуси юриши маз-қур ривояти муаррих Полийен (дар асри II пеш аз мелод) мавҷуд аст, ки ӯ овардааст. Мувофиқи ривояти сакҳо ва ба онҳо така намуда, нақл карда мешавад, ки ба назди форсҳо аз қабилаи сакҳо чӯпон Шерак меояд ва таъкид мекунад, ки форсхоро бо

Худро озмуда бинед!

Доро I – ... Фрада – ...

Шерак – ...

пайраҳае ба ақиб сакҳо мебаранд, ки ин роҳро ба ғайр аз вай қасе намедонад. Аз саҳрову биёбони беоб ҳафт рӯзу шаб ҳаракат мекунанд, аз ташнагӣ кӯшунҳо азоби дӯзахро аз сар мегузаронанд ва фиреб хӯрдани худро пай мебаранд. Форсҳо чӯпони часурро пора-пора мекунанд.

**Идоракунии
давлат хангоми
хукмронии
Ахамониён**

Ба мақсади дар зеро иттиҳоди худ нигоҳ доштани мамлакатҳои забтгардида Ахамониён давлатҳои томо ба вилоятҳои алоҳида – сатрапҳо тақсим намуданд. Қалимаи мазкур аз форсии хшатра «вилоят» гирифта шудааст. Ба сарвари вилоят сатрап ҳокимияти номахдуд дода шуда буд.

Бисёр сатрапҳо вакилони сулолаи Аҳамониён буданд.

Вилоятҳои забтнамудаи Осиёи Миёна аз ҷониби форсҳо ба се сатрап тақсим гардид. Ҳар як сатрап хирочи солона месупурд. Ба ҷуз ин, халқҳои тобеъ ба сохтмони кӯшкҳои ибодатхонаҳо сафарбар гардиданд. Хироч бо нукра, миқдори саршумори чорво (аспон, шутурон, гӯсфандон), маҳсулоти ҳунармандӣ (зарфҳои сафолин, силоҳу аслиҳа, зебу зиннатҳо), либосворӣ ва пӯсти ҳайвонот дода шуданд.

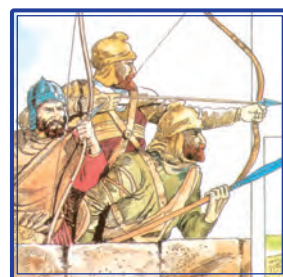
Доро I, вориси вай Ксеркс дар давраи ҳукмронии худ дар вилоятҳои забтгардида ба ҳаёти сиёсии халқҳои Осиёи Миёна ва набарди юниён – форсҳо иштирок намулдаанд. Дар набарди машҳури Марафон (соли 490 пеш аз мелод) дар маркази кӯшунҳои форсҳо сакҳо истода, бомуваффақият ҷангидаанд.

Геродот аз хусуси силоҳу аслиҳаи осийи-миёнагӣ, ки ба муқобили истилогарони юнонӣ ҷангидаанд, муфассал нақл намулдааст. Бохтариён бо камон ва найза, сакҳо бо ханҷару табарзинҳо, хоразмиён ва суғдиён чун бохтариён бо силоҳу аслиҳаи хеш ба ҷанг даромадаанд. Саворагони сакҳо ва бохтариён ҷанговарони аз ҳама беҳтарини лашкари Ксеркс ба ҳисоб мерафтанд.

Рушди маданият Рушди маданият дар асрҳои VI–IV пеш аз мелод дар асоси манбаъҳои хатӣ ва ҳафриётӣ омӯхта мешавад. Онҳо аз ҳамин далолат медиҳанд, ки халқҳои Осиёи Миёна дар бобати рушди ҳунармандӣ, заргарӣ, бо-

Либос ва силоҳи массагетҳо
Таҷдид

Ҷанговарони осийи-миёнагӣ

фандагӣ, дӯзандагӣ, кулолӣ ва бинокорӣ ба дараҷаи ниҳоят баланд расидаанд.

Дар вилоятҳои қадимаи Қизилтеппа, Узунқир, Афросиёб, Кӯзалиқир, Ерқӯрғон ва ҳоказо марказҳои калони ҳунармандӣ ривоч ёфта будаанд.

Дар манбаъҳо аз хусуси кофта гирифтани тилло, нуқра, лаъл, маъдани фирӯза, тайёр гардидани мис ва оҳан, инкишоф ёфтани кулолгарӣ, дар Осиёи Миёна тавассути роҳҳои қадимаи корвонгузар бо мамлакатҳои Шарқ ба роҳ мондани корҳои савдову тиҷорат хабарҳо дода шудаанд.

Дастпонаи тиллогин. Аз хазинаи Амударё

Нусхаи аспу аробае, ки аз тилло сохта шудааст. Асрҳои V–IV пеш аз мелод

Конспекти тақиягоҳӣ

- соли 530 пеш аз мелод Кир II дар набарди муқобили массагетҳо ҳалок гардид (Томирис)
- соли 522 пеш аз мелод – ошӯби Фрада
- соли 519 пеш аз мелод – Доро I – сакҳо (Полийен аз хусуси ҷасорати Шерак)
- сатрапҳо – Осиёи Миёна – се сатрапӣ
- марказҳои ҳунармандӣ – Қизилтеппа, Ерқӯрғон, Узунқир, Афросиёб, Кӯзалиқир

Савол ва супоришҳо

1. Кир II кай ба ҳудуди Осиёи Миёна зада даромад?
2. Ҷанги байни қӯшунҳои Кир II ва массагетҳо роҳи тахти сарварию Тӯмарис шарҳ диҳед.
3. Роҳи интиҳобкардаи Шеракро чӣ тавр арзёбӣ мекунад? Дар бораи ҷасорати Шерак нақл кунед.

§ 32. Муборизаи халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили истилогарони юнону македонӣ

Силоҳу аслиҳа ва санъати ҳарбии халқҳои Осиёи Миёна Дар асрҳои VII–IV пеш аз мелод ҷанговарони Осиёи Миёна бо чӣ мусаллаҳ буданд? Ҷанговарон ба ҷанг бо ҷавшан, ба сар тоскулоҳ пӯшида дохил шудаанд. Бо ханчару шамшер мусаллаҳ шудаанд. Табарзини ҷанговарона ва найзаро ҳам истифода бурдаанд. Тири камон ва кордчаҳо аз оҳану биринҷӣ тайёр шудаанд. Ҷанговарон ҳам дар асп ва ҳам пиёда ҷанг карда тавонистаанд.

**Александр
Македонӣ**

Дар байни халқҳои Осиёи Миёна ханчар «акинак», табарзини ҷангӣ бошад, «сагарис» номида шудааст. Барои аз дурдур истифода бурдани силоҳ тиру камонро кор фармудаанд. Дар болои аспони ҷанговар ҳаракат карда, либоси то сари сина пӯшидашонро ҷавшан ташкил меод.

**Вакилони
аҳолии Осиёи
Миёна.
Аспи VI то
мелод**

Ҳуҷуми ҷавобиро ба муқобили душман саворагон сар карда додаанд. Онҳо асп давонда истода, бо тиру камон, найза ё худ шамшер ба душман ҳамла кардаанд.

Ҳангоми химоя кардани ҳисору шаҳрҳо аз тиру камон ва фалахмонҳо истифода бурдаанд. Бо мақсади мудофия аз сангу порчаҳои лойи пухташуда истифода бурдаанд.

Шаҳрҳо бо деворҳои мустаҳкам ихота гардида, дидгоҳу камингоҳҳо доштанд. Дар

Худро озмуда бинед!

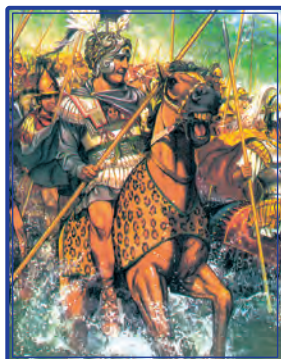
Акинак – ин ... Сагарис – ин ...

Сагарис – та-барзини чангии чанговарони осиемиёнагӣ

Акинак

Чанговарони Искандари Макдунӣ

болои деворҳо барои камонварон роҳравҳо сохта шуда, ба дидгоҳу камингоҳҳо ҳам камонварон гузошта шудаанд.

Истилои Александри Македонӣ

Александр дар соли 336-уми пеш аз мелод подшоҳи Македония гардид. Ӯ ҳамон сол ба синну 20 даромада буд Искандари Макдунӣ соҳиби қувваву қудрат ва часорати ғайриоддӣ, ҳамсалафон ва кушунҳои ба ӯ ниҳоят садоқатнок буданд.

334-уми то мелод вай ба Шарқ юриш сар кард. Ин ҷанг 10 сол давом кард. Дар давоми ана ҳамин юриш вай ҳудудҳои калонро дар Осиёи Хурд, Сурия, Миср, Эрон ва Ҳиндустон забт намуд. Искандари Макдунӣ ба мақсади паҳншавии маданияти юнонӣ дар ин ҳудуди калон имконият фароҳам оварда, ба шаҳрҳои забткарда юнониёнро ҷойгир сохт.

Дар соли 330 пеш аз мелод Александри Македонӣ шоҳи охиринаи сулолаи Аҳамониёни давлати Форси Қадим Доро III-ро торумор кард. Вай пеш аз юриш ба Ҳиндустон ба мақсади таъмини беҳавфӣ ақибгоҳи кӯшунаш халқу қавмҳоеро ба худ тобеъ карданӣ шуд, ки дар он сӯйи Амударё истиқомат мекарданд.

Шаҳри аввалине, ки ба роҳи вай монёв гардид, пойтахти Бохтар (Зариасп) буд. Дар ин ҷо сатрап Бесс буд, ки аз сулолаи Аҳамониён ба ҳисоб мерафт. Вай шаҳри Бактраро ба ихтиёри душманон гузошта, ба он соҳили Амударё гурехта буд.

Сӯғдиёна мустақилияти худро нигоҳ медошт. Александри Македонӣ маслиҳати устози худ, файласуфи Юнони қадим Арис-

Юришҳои Искандари Мақдунӣ

тотелро хуб дар хотир дошт. Ӯ таъкид карда буд, ки ду подшоҳ Кир II ва Дорю I дарёро бо душворӣ убури карда, минбаъд ҳар дуяш ҳам аз нашъаи мағлубият баҳра бардоштааст. Аз ҳамин сабаб ба ин юриш тайёрии пухта дидан лозим меояд.

Забти Мароқанд

Соли 329 пеш аз мелод Александр Македонӣ бо кӯшунҳояш аз Окс – Амударё убури кард. Дар рӯ ба рӯи кӯшунҳо Наутака (қисми шарқии воҳаи Қашқадарё) ва Мароқанда меистод.

Соли 329 пеш аз мелод Искандари Мақдунӣ Мароқандро ишғол намуд. Александр як қисми кӯшунҳои худро дар ин ҷо гузошта, худаш барои забти шаҳри Курушкат (Кирополис) бо қувваҳои асосӣ ба соҳили Сирдарё баромад.

Халқи Суғдиёна ба муқобили истилогарон ба мубориза бархест. Ба зудӣ ба суғди-

Шутуркаши бохтарӣ

Спитамон

**Дар хотир
доред!**

Соли 329
пеш аз мелод
кӯшунҳои
юнону македон
Мароқандро
забт намуданд.
Ба муқобили
онҳо ошӯби
халқӣ тахти
сарпарастии
Спитамон сар
шуд.

Камингоҳ

ён бохтариён, сакҳо ва массагетҳо ҳамроҳ гаштанд. Ба ошӯб роҳбари соҳибистеъдод ва кӯмондон Спитамон сарварӣ мекард.

Спитамон, ки бисёр кӯшун чамъ оварда буд, Мароқандро муҳосира намуд. Александр ба мақсади аз муҳосира халос кардани кӯшуни худ се ҳазор нафар чанговаронро фиристод. Дар наздикии дарёи Зарафшон, ки дар қадим «Политимет» номида мешуд, Спитамон ба роҳи душман камингоҳ гузошта, онро нобахангом пешвоз гирифта, торумор намуд. Худи Александр барои хомӯш кардани ошӯб шурӯъ намуд. Спитамон хабари бо кӯшуни қалон омада истодани Александрро шунида, муҳосираро қатъ карда, кӯшунҳои худро ба сахро бурд.

Барои забт кардани сарзаминҳои Осиёи Миёна Александр қариб се сол саъю кӯшиш намуд, вале ҳудуди на он қадар қалон: Марғиёна, Бохтар, Суғдиёна ва соҳилҳои Сирдарёро бо шаҳрҳои имрӯзаи Бекободу Хучанд ба худ тобеъ карда тавонист. Хоразм, воҳаи Тошканд ва Фарғона мустақилияти худро нигоҳ доштанд. Ҳарчанд ошӯби Спитамон пахш гардида бошад ҳам кӯшунҳои юнону македониягӣ бори аввал нашъаи мағлубиятро чашиданд.

Ба мақсади мубориза ба муқобили сакҳо ва массагетҳо Александр дар соҳили Сирдарё дар шафати Хучанд ба барпо кардани манзили такягоҳӣ фармон дод. Қалъаи

Худро озмуда бинед!

Окс – ин ...

Наутака – ин ...

Мароқанда – ин ...

Курушкат – ин ...

Спитамон – ин ...

Бохтар – ин ...

мазкур Александрия Есхата (Александри канора) номида шуд.

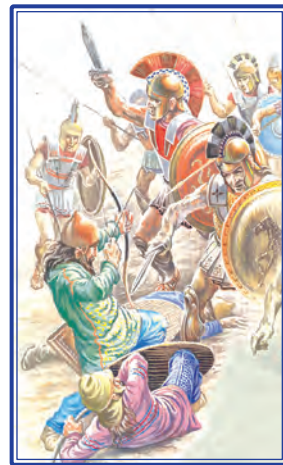
Александр дар Мароқанд гарнизон - кӯшуни махсус гузошта, бо кӯшуни асосӣ ба мақсади зимистонгузаронӣ ба Зариасп (Бохтар) равон шуд. Баҳори ҳамон сол чораи пахш кардани ошӯбро мебинад. Лашкари худро ба се қисм тақсим карда, Суғдиёнаро аз як сӯяш то сӯйи дигараш давр зада мебарояд ва бисёр аҳолиро сар мебурад.

Тирамоҳи соли 328 пеш аз мелод набарди ҳалқунанда байни Спитамон ва Александр ба амал меояд. Азбаски қувваҳо баробар набуд, Спитамон мағлуб мегардад, боз ба дашт ақибнишинӣ мекунад. Дар ҳамон чо ўро хоинона мекушанд.

Давоми мубориза Марги Спитамон иродаи суғдиён ва бохтариёноро шикаста натавонист. Александр ҳисори дар кӯхсори Ҳисор чойгирбудаи Хориён ва Оксиартро ишғол намуда, ба духтари Оксиарт Равшанак хонадор мешавад.

Оқибатҳои истилоъ Ҳаракатҳои истилогаронаи кӯшунҳои юнону македонӣ заминҳои Осиёи Миёнаро ба харобазор мубаддал сохт, қисми зиёди аҳоли қир карда шуд, бисёр шаҳрҳо ба харобазор табдил ёфт.

Мувофиқи навиштаҳои муаррихони юнонӣ Александри Македонӣ дар Осиёи Миёна якчанд шаҳр сохтааст. Шаҳрҳои мазкур бо номи вай Александрияи Окс, Александрияи Есхата, Александрияи Марғиёна ва ҳоказо таъкид гардидаанд. Баъзеи онҳо дар ҷойҳои вайронгардидаи шаҳрҳои Суғдиёна ва Марғиёна, дигарашон ба сифати қалъаҳои

Лаҳзае аз ҷанг

Дар хотир доред!

Искандари Мақдунӣ ба забти заминҳои Осиёи Миёна се сол ҳаракат кард. Вале вай худуди на он қадар калонеро ба зери тасарруфи худ дароварда тавонист.

**Тангаи
Александр**

**Дар хотир
доред!**

**Соли 323
пеш аз мелод
Искандари
Макдунӣ
вафот намуд.
Давлати ӯ ба
се қисм тақ-
сим гардид:
Македония,
Миср, Сурия,
Осиёи Миёна
тобеи Сурия
буд.**

такаягоҳӣ аз нав сохта шудаанд. Дар шахрҳои мазкур аскарони пиёда ва савораи юнону македонӣ ҷойгир шуданд. Сафҳои камшудаи ин аскарон аз ҳисоби ҷавонони Бохтар ва Суғдиёна, ки ба таркиби Македония шомил гардонда шуда буданд, пурра гардиданд.

Бо мурури вақт ҳунармандӣ ва савдову тичорат аз нав барқарор гардид. Анъанаҳои маданияти маҳаллӣ ва юнонӣ бо ҳам омехта гардиданд. Дар ҳамин асос давлатҳои қадимаи Салавкагиён, Юнон-Бохтар ва Парфия рушд ёфтанд.

Конспекти такагоҳӣ

- соли 334 пеш аз мелод юриши Александрӣ Македонӣ ба Шарқ
- Искандар – шоҳи Македония
- силоҳу аслиҳа: акинак, сагарис
- Бактра – Наутака – Мароқанда
- Бесс – сатрапи Бохтар
- соли 329 пеш аз мелод забти Мароқанд
- Спитамон ҷанги соҳили Политимет (дарёи Зарафшон)
- Александрия Есхата
- соли 328 пеш аз мелод мағлӯб гардидани
- Спитамон

Савол ва супоришҳо

1. Силоҳҳои ҷанговарони Осиёи Миёнаро тасвир карда диҳед?
2. Александр Македонӣ ба Суғдиёна кай юришро сар кард?
3. Александрӣ Македонӣ дар ҳудудҳои ишғолгардида ҳокимияти худро бо кадом роҳҳо ба амал баровардааст?

4. Ошӯби Спитамон кай оғоз ёфт ва чӣ тавр анҷомид?
5. Оқибатҳои манфии ба ҳудуди Осиёи Миёна забт карда даромадани кӯшунҳои юнону македониро шумуред?

§ 33. Давлати Салавкиён ва Шоҳигарии Юнон-Бохтар

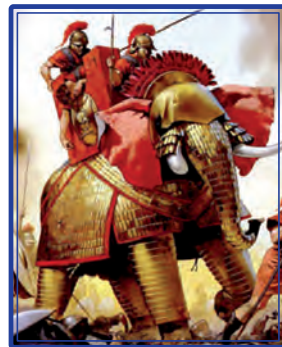
Осиёи Миёна дар таркиби давлати Салавкиён

Соли 323 пеш аз мелод Александр Македонӣ вафот кард. Давлати ӯ ташкил карда ба се қисм Македония, Миср ва Сурия тақсим гардид. Давлатҳои мазкур

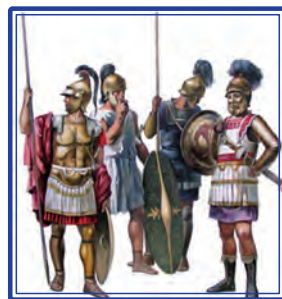
аз тарафи лашкаркашони аз ҳама наздики Александр идора карда мешуд.

Баъди дуру дароз давом кардани ҷангҳои байниҳамдигарӣ соли 312 пеш аз мелод яке аз сарлашқари Александри Македонӣ Салавка ҳукмдори давлати Бобул (Месопотамия) гардид. Ба таркиби давлати салавкиён Месопотамия, Эрон, Парфия, Бохтар, Суғд, Марғиёна мебаромад. Салавка Осиёи Миёна ба таркиби давлаташ даромадаро ба сатрапҳои алоҳидаи вилоятҳо тақсим намуда, ба ҳар яке он сатрап ҳукмронӣ мекард. Баробари ташкили муҳофизати мамлакат ва кӯшун стратеги аз ҷумлаи лашкаркашон таъингардида бо ситондани андоз шугъл меварзид.

Салавка ба вилоятҳои шарқӣ – Парфия, Марғиёна, Бохтар, Суғдиёна писари худ Антиохро ноиб таъин мекунад. Баъди вафоти Салавка Антиох ба ҳукмдори давлати бузург мубаддал ёфт ва 20 сол мамлакатро идора намуд.

Лашқари Салавкиён

Ҷанговарони лашқари Салавкиён

**Кӯхҳои
Бохтари
Қадима**

Салавк

Тарзи зиндагоние, ки ба туфайли истисмори юнониёну македониён аз роҳ баромада буд, дар Бохтар ва Марғиёна ба охистагӣ барқарор шудан гирифтанд. Дар ин маконҳо манзилгоҳҳои нав, шаҳрҳои нав бунёд гардида, зироаткорӣ ва ҳунармандӣ рӯ ба инкишоф ниҳод.

Бактра, Мароқанда, Антиохи Марғиёна (Мавр), Тирмиз ба шаҳр ва марказҳои калони маданӣ мубаддал гардиданд.

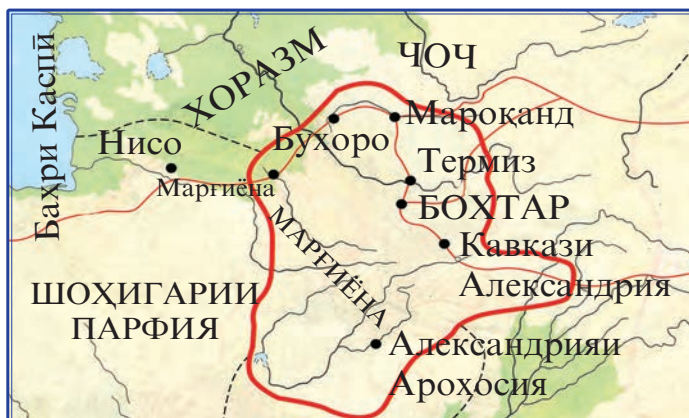
Баъди истисмори юнону македон дар вилоятҳои Осиёи Миёна дар таърих давраи атиқа оғоз ёфт. Охири оқибат ин юришҳо боиси инкишофи муносибатҳои маданӣ байни Шарқу Ғарб ва вусъат ёфтани муовиза шуд.

Дар Бохтар навиштаҷоти юнонӣ, воҳидҳои ченкунии вазни юнонӣ, муомилоти пулӣ, маводи ҳунармандӣ ва санъат паҳн гардид. Дар навбати худ юнониён ҳам анъанаҳои бинокорӣ ва ҳунармандии бохтариёнро аз худ намуданд.

Давлати Юнон-Бохтар Дар соли 250-уми пеш аз мелод Бохтар аз таркиби давлати Салавкиён ҷудо шуда баромад. Мувофиқи хабари муаррихи давраи атиқа Диодот – ҳукмдори ҳазор шаҳри Бохтар ҳудро шоҳ эълон намуд. Аз ҳамон воқеа таърихи давлати Юнон-Бохтар сар шуд. Соли 250 пеш аз мелод аз таркиби давлати Салавкиён Парфия ҷудо шуд, ба рақиби Бохтар табдил ёфт.

Ба таркиби шоҳигарии Юнон-Бохтар ба ғайр аз Бохтар боз Суғдиёна ва Марғиёна ҳам дохил шуда буданд.

Давлати Юнон-Бохтар дар аввалҳои асри II пеш аз мелод

Баъди Диодот ҳукмдории Юнон-Бохтар Йевтидет дар таърихи давлат изи фаромӯшнопазир гузошт. Дар давраи ҳукмронии Деметрӣ – писари Йевтидет шоҳигарии Юнон-Бохтар соҳиби сарҳади аз ҳама калон буд. Як қисми Ҳиндустон ба таркиби ин давлат ҳамроҳ карда шуд.

Дар Парфия ҳокимият ба дасти Митридат I гузашта, тазйикро ба муқобили Бохтар пурзӯр гардонд. Давлати Юнон-Бох-

Дар хотир доред!

Солҳои 140 – 130 пеш аз мелод
 давлати Юнон-Бохтар аз тарафи қabilaҳои юечқҳо забт гардид.

Тангаҳои давлати Юнон-Бохтар

Дар хотир доред!

Бохтар, Мароқанда, Маргиёнаи Антиох (Мавр) ва Тирмиз – шаҳрҳои калонтарини давлати Салавкиён буд

Қиёфай хоразмиёни қадима.
Барқарор шуда

тар барои пеш бурдани набардҳои бардавом маҷбур буд, ин ҳол боиси заиф гардидани ӯ шуд. Аз ин бодиянишинҳои қабилаи юзҷҷо истифода бурда, **солҳои 140–130 пеш аз мелод** давлати Юнон-Бохтарро зер карда гирифтанд.

Конспекти таърихи

- соли 323 пеш аз мелод вафоти Александри Македонӣ
- шоҳигарӣ → Македония
- соли 312 пеш аз мелод → Салавка
- соли 280 пеш аз мелод → Антиох
- антик даври
- соли 250 пеш аз мелод – Юнон-Бохтар
  - ↓ Диодот → Йевтидем → Деметрӣ
- солҳои 140–130 пеш аз мелод – аз ҷониби юзҷҷо (кушонӣ) заминҳои Юнон-Бохтар забт гардид.

Савол ва супоришҳо

1. Давлати Александри Македонӣ ба кадом давлатҳои мустақил тақсим гардид?
2. Аз хусуси Салавк ва Антиох чӣ ҳақиқатҳо маълуманд?
3. Парфия ва Бохтар кай аз давлати Салавкиён мустақил гардидааст?
4. Шоҳигарии Юнон-Бохтар кай ташкил ёфтааст?
5. Дар таърихи давлати Юнон-Бохтар маълумоти юзҷҷоҳои бодиянишин чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи бемаҷра сарҳадҳои давлати Салавкиён ва шоҳигарии Юнон-Бохтарро ишора кунед.

§ 34. Хоразми қадим, давлатҳои Қанғ ва Довон

Хоразми Қадим Дар асри IV пеш аз мелод Хоразм аз давлати Аҳамониён чудо гардида, ба давлати мустақил табдил ёфт. Дар давраи ҳукмронии Александри Македонӣ ва Салавкиён ҳам Хоразм давлати мустақил буд. Аҳолии ин кишвар асосан бо зироаткорӣ машғул мешуд.

Оғози шаҳрсозӣ дар Хоразм ба аввали садаи VII пеш аз мелод рост меояд (Харобаҳои шаҳри Кӯзалиқир). Қалъаи бузурги қароргоҳи ҳукмдори маҳаллӣ бунёд шудааст (Харобаҳои шаҳри Қалъалиқир).

Дар асрҳои III–II пеш аз мелод дар Хоразми қадима шаҳри *Ҷонбозқалъа* аз ҳама қадима буд. Аз зери харобаҳои Қўйқирқирилганқалъа боқимондаҳои ибодатхонаи гирдогирд сохташуда ёфт шуданд.

Дар асрҳои II–III милодӣ бошад, дар шаҳри *Тупроққалъа* аз ин ҳам қорҳои бузург ва мустаҳками бунёдкорӣ ҷомаи амал пӯшонда шуда будаанд. Шаҳр бо деворҳои пурқудрати мудофиавӣ ихота гардида, дар қунҷҳои девор дидгоҳ сохта шудаанд. Кӯчаи марказӣ шаҳрро ба ду қисм тақсим карда, аз он ба атроф кӯчаҳо тўл кашида, маҳаллаҳо аз ҳамдигар чудо шудаанд.

Деворҳои саройи қаср бо тасвири шохҳо, лашкарҳо, созандагон, ҳамчунин ҳайвону паррандаҳо зеб дода шуда буданд. Беш аз 20 ҳайкалчаи лоини рангоранг дар яке аз тоқчаҳои залҳо саросари девор гузошта шудаанд.

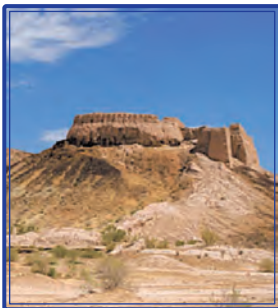
Харобаҳои девори мухофизавӣ.

Қўйқирқирилган қалъа. Таҷдид

Ҷанговари Хоразми қадима

**Қалъаи
Хоразми
кадима**

**Дар хотир
доред!**

**Дар асри I
пеш аз мелод**
дар Хоразм
тақвими
маҳаллиро кор
карда барома-
даанд

**Дар хотир
доред!**

**Давлати Қанғ
дар асри III
пеш аз мелод**
ба вучуд
омадааст.

Дар Хоразм махсусан истехсолоти хунармандӣ ба дараҷаи ниҳоят баланд инкишоф ёфта буд. Ба махсулоти кулолгарӣ, оҳангарӣ, асбобҳои мисин, силоҳҳо, махсулоти заргарӣ талаб калон буд. Аҳолии Хоразм бо Сугдиёна, Марғиёна, Бохтар ва бодиянишинони сахро аз наздик муносибатҳои тиҷоратиро ба роҳ монда буд. Аз ин кишварҳо роҳҳои муҳими тиҷорат тӯл кашидаанд.

Аз ҳудуди Хоразм навиштаҷоти аз ҳама қадимаи Осиёи Миёна ёфт гардидааст. Онҳо ёдгориҳои Ойбӯйирқалъа (асрҳои V–IV пеш аз мелод) ҳаде, ки дар сатҳи хум навишта шудаанд ва хати маҳаллиеанд, ки аз Қўйқирилганқалъа (**асрҳои III–II пеш аз мелод**) ёфт гардидаанд. Дар асри I мелодӣ дар Хоразм тақвими маҳаллиро кор карда баромадаанд ва онро то асри VIII истифода бурдаанд.

**Давлати
Қанғ**

Дар Чин ин давлатро Қанғуйу гуфтаниш маълум аст. Дар **асри III пеш аз мелод** ба он сакҳо асос гузоштаанд. Мувофиқи аниққунии қадимшиносон харобаҳои шаҳри Қанғха пойтахти ҳамонвақтаи давлати сакҳо будааст. Он Қанғдиз буда, ба вай дар асри III пеш аз мелод асос гузоштаанд.

Дар охири асри II пеш аз мелод муттаҳидқунии қабилҳои қанғ дар атрофи давлати пурқуввате оғоз ёфт. Ҳатто ҳукмдорони он аз номи худ тангаро сикка занонданд. Дар давлати Қанғ истехкомҳои муқтадир, қалъа, ибодатхонаҳои шаҳр, маҳалҳои савдо ва хунармандӣ барпо гардиданд.

Яке аз марказҳои маданияи давлат воҳаи Тошканд буд. Махз дар ҳамин ҳудуд зиро-

ати муқимӣ ва маданияти савдову хунар-мандӣ ба вучуд омад.

Барои гул-гулшукуфонии иқтисодиёти мамлакат гузаштани қисми шимолии Роҳи бузурги абрешим имконият фароҳам овард. Лекин, маҳз ҳамин ҳол барои бо Чин сар задани набардҳо оварда расонд. Дар набарди мазкур қанғарҳо (аҳолии давлати Қанғро ҳамин тавр меномиданд) бисёр вақт ғолиб меомаданд.

Худро озмуда бинед!

Қанаха – ин ...

Қанғдез – ин ...

Қангуйу – ин ...

Қанғ – ин ...

Давлати Довон

Таърихи Довон (дар манбаъҳои чинӣ бо ҳамин ном баён гардидааст), тахминан аз аввали асри III пеш аз мелод оғоз ёфта, дар Фарғона ҷойгир буд.

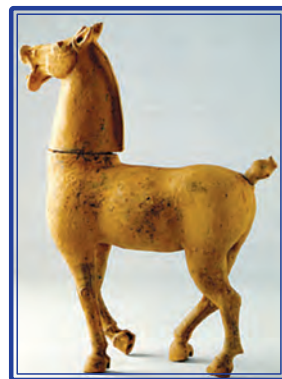
Ҳукмдорони Чин чандин маротиба ҳаракат карданд, ки давлати мазкурро забт намоянд. Вале саъю кӯшишашон зоеъ рафт. Дар яке аз юришҳои ҳарбӣ онҳо пойтахти давлати Довон Эрширо ба даст оварданд, вале дар зери тазйиқи аҳолӣ ба ивази хироч онро партофта рафта маҷбур шуданд.

Давлати Довон дар савдои байналхалқӣ байни Чин ва дигар давлатҳои Шарқ мақеи қалон бозидааст. Диққату эътибори ҳукмдорони Чинро бисёр вақт аспҳои наслдори Фарғона ба худ ҷалб сохта буд. Ба яке аз наслҳои аспон ҳатто «Самовӣ» гӯён ном гузошта буданд. «Аспони самовӣ» бақувват ва ниҳоят зебо буданд.

Далелҳое, ки қадимшиносон ёфтаанд, маълумотҳои солномаҳои чиниро тасдиқ

Манзараи чанг.
Расми замонавӣ

Пайкараи асп

«Аспони
самовӣ»

мекунанд: дар асрҳои II–I пеш аз мелод Фарғона ниҳоят тараққӣ ёфта, аҳолиаш соҳибистеъдод, хуб мусаллаҳ гардида ва ба кӯшунҳое соҳиб буд, ки хеле хуб машқ мекардаанд. Аҳолии атрофи шаҳрҳои Шӯрабашат, Учқӯрғон ва дигар шаҳрҳои давлати Фарғона заминро шудгор карда, шолӣ ва гандум мекориданд, дар бобати боғдорӣ ва тоқпарварӣ ба комёбиҳои калон муваффақ гардида буданд.

Чуноне ки олимони аниқ кардаанд, дар асри III мелодӣ давлати Довон барҳам ёфтааст.

Конспекти таъягоҳӣ

Хоразми Қадим
(асри IV пеш аз
мелод то асри
III мелодӣ)

- шабакаҳои обёркунӣ
- хунармандӣ ва савдо
- шаҳр ва давлатҳо
- сатҳи баланди бинокорӣ
- пайкаратарошӣ ва тасвирҳои деворӣ
- хати Қадимаи Хоразм
- Ҷӯнбошқалъа, Қӯйқиркирилганқалъа, Тӯпроққалъа

Давлати Қанғ
(асри III пеш
аз мелод то
асри III мелодӣ)

- Қанғуйу (Қанғха)
- қанғарҳо
- Қанға – Қанғха – Қанғдез (Битуан)
- набардҳо бо Чин
- порчашавӣ

Давлати Довон
(асри III пеш аз мелод
ва асри II мелодӣ)

- Довон
- набардҳо бо Чин
- Ерши – пойтахт
- «аспони самовӣ»
- Шурабашат, Учқӯрғон
- барҳамхӯрӣ

Дар хотир доред!
Дар асрҳои II–I пеш аз мелод Довон ниҳоят тараққӣ карда буд

Савол ва супоришҳо

1. Хоразм дар кадом аср аз давлати Аҳамониён чунда мустақил гардид?
2. Хунармандии хоразмиёнро тасвир кунед? Аз хусуси шаҳрҳои қадимаи Хоразм чихоро медонед? Аз хусуси маданияти ба худ хоси Хоразм ҳарф занед?
3. Давлати Қанғ кай ташкил ёфта, дар манбаъҳои мухталиф чӣ тавр номида шудааст?
4. Аз хусуси давлати Довон ва маданияти он чихоро медонед?

Кӯзаи асри II–I пеш аз мелод

§ 35. Шоҳигарии Кушон

Ташкилѐбии давлати Кушон Дар солҳои 140–130 пеш аз мелод қабилҳои юзҷчиҳо ба ҳудуди давлати Юнон-Бохтар зада дармаданд. Онҳо дар заминҳои Бохтар ҷойгир шуданд ва **асри I мелодӣ** сардори хонадони Гуяюшиан (Кушон) тамоми мулки юзҷчиҳо ба зери тасарруфи ҳокимияти худ дароварда, ба давлати Кушон асос гузошт.

Тасвири ҷавон. Расми деворӣ

Шоҳигарии Кушон

Ҳукмдори Кушон

Хукмдори аввалини мулкҳои муттаҳидгардидаи юзҷиҳо Кудзула Кадфиз гардид. Кудзула Кадфиз вақти ҳукмронии худ давлатҳои Афғонистон ва Кашмиро ба

Худро озмуда бинед!

**Кудзула Кадфиз – ин ...
Канишка – ин... Вима Кадфиз – ин ...**

**Тангаҳои
Шоҳигарии
Кушон**

давлати Кушон ҳамроҳ кард. Дар замони ҳукмронии шоҳ Канишка пойтахти Бохтар ба Пешовар (Афғонистони ҳозира) кӯчонида шуд, давлати Кушон бошад, ба салтанати бузурге мубаддал ёфт.

Ба ҳудуди он заминҳои Ҳиндустон, Хўтан, Афғонистон ва ҷануби Ўзбекистон шомил буданд. Давлати Кушон ба қатори империяҳои Рим, Парфия, Чин дохил шуд. Давлати Кушон завоҷ ёфт ва пароканда гашт.

Тараққиёти Дар давраи ҳукмронии Вима
ҳочағӣ Кадфиз дар шоҳигарии Кушон тангаи номи ҳукмдор сабтёфта

сикка занонда шуд. Ҳукмдор ислоҳоти пулро гузаронд, қурби тангаҳои сикказода баланд гардид. Тангаҳоро аз тиллову нуқра сикка занонда буданд.

Дар давраи ҳукмронии Канишка давлати Кушон ба қуллай тараққиёти худ расид. Шаҳрҳои нав ба нав қад қашиданд. Бо империяҳои Ҳиндустон, Чин ва Рим муносибатҳои савдо ва сафирӣ ба роҷ монда шуд.

Ҳунармандӣ ҳам ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст. Ҳангоми ҷараёни омӯзиши ёдгориҳои воҳаи Сурхондарёи давлати Кушон – Холҷаён, Далварзинтеппа, Айритом,

**Тасвири
мусиқор –
бонувон**

Зартеппа, Қоратеппа ва ғайра бозёфтҳои ба дастамада инро тасдиқ менамоянд.

Асоси иқтисодиёти давлати Кушонро зироаткорию обӣ, тиҷорат ва ҳунармандӣ ташкил меод. Дар давраи давлати Кушон осиеб, намудҳои чигир васеъ истифода бурда, олотӣ коркарди замин тасмил ёфт.

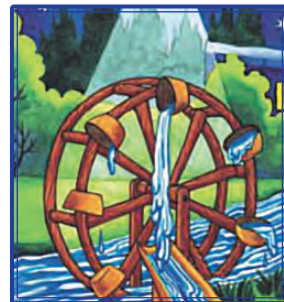
Хат дар давлати Кушон Ба туфайли алоқаи байни-ҳамдигарии маданӣ ва савдои халқҳои, ки дар ҳудуди давлати Кушон зиндагонӣ кардаанд, дар Осиёи Миёна **хати қадимаи оромӣ** васеъ паҳн гардидааст. Хати мазкур дар Осиёи Ғарбӣ пайдо гардида, азбаски ба алифбо тақия мекард, азхудкуниаш ба осонӣ сураи гирифтааст. Дар натиҷаи омӯзиши ёдгориҳои қадимаи Тирмиз намунаҳои навишти оромии алифбои Кушону Бохтар ёфт гардидааст. Дар давлати Кушон боз як нави хат шакли навишти Кушон мавҷуд будааст, ки дар он ҳарфҳои якҷунҷа ва гирдогирд шудаанд.

Дар шоҳигарии Кушон хати қадима мавҷуд буданаширо аз ғори Сурхкӯтал (наздики шаҳри Қундузи Афғонистон) ёфт гардидани алифбои юнону навиштаҷоти кушонӣ он низ тасдиқ менамоянд.

Дар поёноби Амударё, водиҳои Зарафшон ва Қашқадарё дар асоси алифбои оромӣ хатҳои хоразмӣ ва суғдӣ ҳам васеъ паҳн гардида буданд. Бозёфтҳои оид ба намудҳои мухталифи хат гувоҳӣ медиҳанд, ки шоҳигарии Кушон бо бисёр давлатҳои ҷаҳон алоқаҳои доманадор доштааст.

Эътиқоди динӣ

Вақте ки давлати Кушон ташкил меёфт, аҳолии асосии Бохтар, Суғдиёна асосан ба

Чигир ускунаи оббарорӣ

Ҳайкали сохти сари бонувон.
Асрҳои I–II

**Тасвири
шоҳзодаи
кушонӣ**

**Тасвири сари
Буддо.
Далварзинтеппа
Аввали асрҳои
II-III.**

дини зардуштӣ эътиқод дошанд. Дар давраи ҳукмронии Канишка як қисми Ҳиндустон ҳамроҳ карда, алоқаҳои наздик ба роҳ монда шуданд. Буддой, ки ба ҳудуди давлати Кушон ворид гардида меомад, якҷоя бо зардуштӣ то асри VIII мелодӣ дар Осиёи Миёна мавҷуд буд.

Маҳз аз воҳаи Сурхондарё буддой ба саросари Осиёи Миёна васеъ паҳн гардидааст.

Худро озмуда бинед!

***Чигир – ин ... Хати Кушон – ин ...
Буддой – ин ... Хати ором – ин ...***

Меъморӣ ва санъат

Дар давраи Кушонӣ дар ҳудуди ҳозираи Ўзбекистон бинокорӣ ва меъморӣ ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст. Далварзинтеппа ва Тирмизи кӯҳна барин шаҳракҳо бо деворҳои мудофиавие ихота гардида буданд, ки аз хишти хом сохта шудаанд. Худи шаҳрҳо ба маҳаллаҳои ҳунармандон ва мавзёҳои истиқоматӣ тақсим гардиданд.

Дар кӯшкҳои ҳукмдори Холчаён (воҳаи Сурхон), ибодатхонаи буддоӣ дар Тирмизи кӯҳна (Қоратеппа, Файёзтеппа), ибодатхонаи буддоӣ Далварзинтеппа тасвирҳо ба девор ва ҳайкалчаҳои мутааллиқи ҳамон давр ёфт гардидаанд, ки намунаи волои санъат ба ҳисоб мераванд.

Тасвири хоси шоҳзодаҳо, аёнҳои қаср, чанговарон, ҳайкали Буддо ва тасвирҳои думбуранавозу уднавози аз Айритом ёфташуда аз ҷумлаи онҳоянд.

Кандакорӣ хеле рушд ёфта буд. Аз Далварзинтеппа донаҳои шоҳмоти аз ус-

тухон сохта пайдо гардид. Дар санъати Кушон анъанаҳои маҳаллӣ, услуби санъати эллинистии Шарқи қадима ва Юнони Қадима мувофиқ гардидаанд.

Конспекти таъҷоҳӣ

Давлати Кушон (асри I пеш аз мелод – асри III мелодӣ).

- солҳои 140–130 пеш аз мелод истилои юзҷчиҳо
- юзҷчиҳо — кушониён
- ҷойгиршавӣ дар Бохтар
- Далварзинтеппа, Айритом, Холчаён
- Кудзула Кадфиз
- Вима Кадфиз
- Канишка
- навиштаҷот
- зардуштӣ, буддоӣ

Думбуранавоз.
Намуна аз ёдгориҳои Айритом

Савол ва супоришҳо

1. Юзҷчиҳо ба Бохтар кай зер карда даромадаанд?
2. Дар давраи Канишка дар шоҳигарии Кушон чӣ гуна навиғариҳо рӯй додаанд?
3. Дар давраи қадом шоҳ тангаҳое, ки номи ҳукмдор иншо гардида буданд, сикка зада шудаанд?
4. Аз хусуси навиштаҷот, санъат ва эътиқоди динии даври Кушон нақл кунед.

Пайкараи чавандози шутурсавор

§ 36. Роҳи бузурги абрешим

Бавучудой ва шабакаҳо То асри XVI мелодӣ дар тараққиёти таърихӣ-маданӣ ва савдои байни халқҳои Шарқ ва Ғарб Роҳи бузурги абрешим мавқеи қалон бозидааст, ки дар дунёи

Дар хотир доред!

Роҳи бузурги абрешим дар асри II пеш аз мелод ба вучуд омадааст. Он «Роҳи бузурги меридиан» номида шудааст. Ба роҳи мазкур номи «роҳи абрешим» соли 1877 аз ҷониби ҷуғрофидони немис **Ф.Рихтгофен** дода шудааст.

Донаҳои шоҳмот, ки аз устухони фил сохта шудаанд

Зарфҳои сафолин

қадим бо ҳамин ном машҳур гардидааст. Роҳи мазкур дар **асри II пеш аз мелод** ба вучуд омадааст ва «Роҳи бузурги меридиан» таъкид гардидааст. Ба ин роҳ номи «Роҳи абрешим»-ро соли 1877 ҷуғрофшиноси немис **Ф.Рихтгофен** додааст.

То ташкилѐбии Роҳи бузурги абрешим байни ҳудудҳои Осиѐи Миѐна ва Шарқи Қадим барои савдо ва муовизаи маданӣ роҳҳои мухталиф мавҷуд будаанд.

Роҳи бузурги абрешим ба дарозии 12 ҳазор километр тӯл кашидааст. Он аз соҳили

Роҳи бузурги абрешим

бахри Зард оғоз ѐфта, ба воситаи Туркистони Шарқӣ, Осиѐи Миѐна, Месопотамия ба соҳилҳои баҳри Миѐназамин рафта расидааст. Дар сари роҳи он Сиан, Дунхуан, Ёркент, Самарқанд, Бухоро, Тирмиз, Мавр ва дигар як қатор шаҳрҳо ҷойгир шуда буданд.

Аз Суғдиѐна ба Чин газворҳои пашмин, қолин, зебу зиннат ва сангҳои қимматбаҳо рафта расидаанд. Аз Бохтар шугурҳо, Фарғона аспҳои наслдор, аз Бадахшон лаъл рафта, аз Ҳиндустон ба Осиѐи Миѐна калобаву газворҳо ва корвонҳои омадаанд, ки

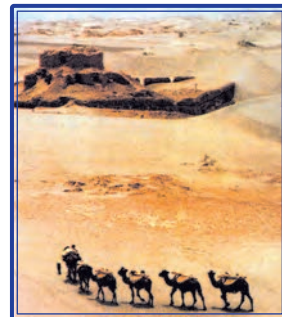
пундабонаро овардаанд. Аз Чин биринч гирифтаанд.

**Роҳи бузурги
абрешим дар
таsvири
Чжан Суан**

Императори Чин Ю-Ди сафир Чжан Суанро ба мақсади дарёфти иттифоқчиён дар мубориза ба муқобили қабилаҳои хунн фиристод. Хуннҳо ноҳияҳои шимолии Чинро толону тороч карда буданд. Сафир ба дасти хуннҳо ба асирий афтод ва қариб даҳ сол дар маҳбас ҳобид. Вай аз асирий гурехта, тавассути дараҳои Тиёншони Марказӣ ба Иссиққул мебарояд. Қад-қади дарёи Норин ҳаракат карда, ба водии Фарғона меояд. Дар ин ҷо барои худ шаҳрхоро кашф мекунад. Шаҳрҳои мазкур ба шоҳигарии Фарғона мансуб буданаширо фаҳмида мегирад.

Чжан Суан аз водии Олой гузашта, ба ватани худ бармегардад. Сафир тамоми чизеро, ки дидаасту шунидааст, ба император нақл мекунад. Вай ба ватанаш як аспӣ Фарғона ва тухми юнучқаро оварда буд. Аспӣ мазкурро чиниён «самовӣ» номидаанд. Ю.Ди дар шафати саройи худ тухми юнучқаро мекоронад. Сонитар он дар тамоми қисми шимолии Чин кишт мегардидагӣ шуд. Ҳамин тавр, ба воситаи роҳе, ки Чжан Суан паймудааст, дар асрҳои II–I пеш аз мелод аз мамлақати Чин ба Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ қорвон тавассути Роҳи бузурги абрешим ҳаракат кардааст.

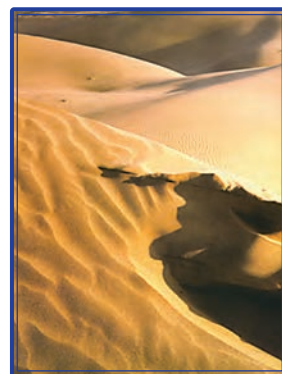
**Аҳамияти
Роҳи бузурги
абрешим** Таърихи Роҳи бузурги абрешим ба таърихи алоқаҳои савдои калонмиқёс ва мубодилаи савдои доманадори халқҳои Шарқ ва Ғарб алоқаманд аст. Таърихи

**Ба воситаи
Роҳи бузурги
абрешим**

**Дар хотир
доред!**

Роҳи гаштаи
Чжан Суан ба
Роҳи бузурги
абрешим асос
гузоштааст.

**Баландиҳои
регзори дашт**

Дар хотир доред!

Роҳи бузурги абрешим имкон дод, ки халқҳои мамлакатҳои Фарбу Шарқ аз алоқаҳои фарҳангии байниҳамдигарӣ боҳабар гарданд.

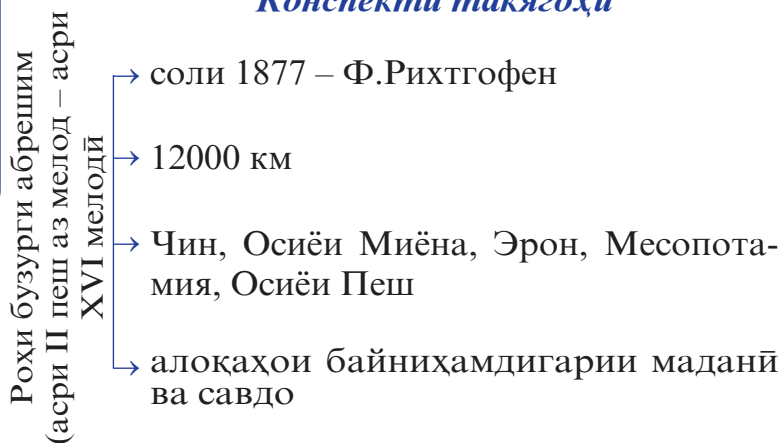
Пиллаи кирми абрешим

Роҳи бузурги абрешим

мазкур таърихи байниҳамдигарии ҳамкорӣ, муо-виза ва ғанӣ сохтани маданиятҳо буда, асоси сулҳу салоҳ ва тараққиётро ташкил додааст. Осиёи Миёна дар марказе ҷойгир аст, ки самтҳои асосии онро миёнабур карда мегузарад. Ба ин ҷо тоҷирон, хунармандон, олимон ва мусиқидонҳои мамлакатҳои мухталиф ташриф овардаанд.

Конспекти такягоҳӣ

Савол ва супоришҳо

1. Шабаккаи роҳи корвонгузарро, ки бисёри мамлакатҳои ҷаҳонро бо ҳам васл карда меистод, кӣ «Роҳи бузург абрешим» номидааст?
2. Дарозии Роҳи бузурги абрешим чӣ қадар аст?
3. Қадом шаҳрҳои Ўзбекистон дар сарғаҳи Роҳи бузурги абрешим ҷойгир шудаанд?
4. Саросари Роҳи бузурги абрешим саёҳат кунед. Аз хусуси шаҳру кишварҳои дурдаст ҳикоя кунед.
5. Тоҷирон ба воситаи Роҳи бузурги абрешим аз қадом мамлакатҳо чихоро овардаанд?

ФАСЛИ V РИМИ ҚАДИМ

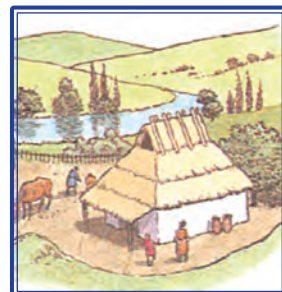
§ 37. Итолиёи қадим

Шароити тибий ва аҳолии қадима

Дар нимқазираи Апеннин иқлим мўътадил буда, дар давоми сол борон кам меборид. Дар мамлакати Итолиё, ки нимқазираро пурра фаро гирифта буд, хушксолӣ ва хунуқӣ намешуд. Азбаски кишвари серхӯрок ва заминҳояш серҳосил буд, дар давоми бисёр асрҳо машғулияти асосии аҳолии Итолиёи қадимаро зироаткорӣ ва чорводорӣ ташкил додааст. Дар нимқазираи Апеннин замонҳои қадим қabilaҳои гуногун зиндагонӣ кардаанд. Ликурҳо яке аз қabilaи қадимаи Итолиё буда, бо чорводорӣ шуғл варзидаанд.

Маънои қадимаи «Итолиё» ба юнонӣ «кишвари гӯсолаҳост». Юнониёне, ки дар ин кишвар **асрҳои VIII-VI то мелод** ба колония асос гузошта буданд, барои чарондани модаговҳо чарогоҳоро ташкил кардаанд.

Манбаи қадимии оби чоришавандаи нимқазираи Апеннин дарёи По мебошад. Тамоми қabilaҳои нимқазира италикҳо номида шудаанд. Дар қисми шимолӣ-ғарбии Итолиё этрускҳо зиндагонӣ кардаанд. Машғулияти асосии онҳо зироаткорӣ буд. Дар **асри VIII пеш аз мелод** этрускҳо дар Итолиё 12 шаҳр – давлат ташкил мекунанд. Дар асри VII пеш аз мелод ба мақсади бо мамлакатҳои Шарқ ба роҳ мондани савдои озод бо колонияҳои юнонӣ мубориза мебаранд. Мамлакати

Манзилгоҳи қадими римиён

Итолиёи қадим

Аҳолии Рими кадим. Тасви-ре, ки ба девори Помпей кашида шудааст

Дар хотир доред!

Мувофиқи ривоятҳо ба Рим дар соли **753** пеш аз мелод асос гузошта шудааст.

Гурги мода-модар, ки Ромил ва Ретро макондааст

Карфаген ва калонияи Финикияи соҳили шимолии Африқо ҳам ба онҳо ҳамроҳ мегардад. Сараввал карфагенҳо ва этрускҳо ғалаба мекунанд, аммо дере нагузашта кӯшунҳои юнионӣ онҳоро ҳам дар хушкӣ ва ҳам дар баҳр торумор намуд.

Худро озмуда бинед!

**Италикҳо – ин ... Этрускҳо – ин ...
Маънои «Итолий» – ин ...**

Ба Рим асос гузошта шуд

Шаҳри Рим аз бошишгоҳҳои кулаи зироаткорӣ соҳили дарёи Тибр сар мешавад. Бошишгоҳҳои хурде, ки дар саросари Тибр ҷойгир шуда буданд, якҷоя гардида, ба шаҳри калон мубаддал ёфтанд. Рим дар ҳафт баландӣ ҷойгир шудааст. Вақте ки Тибр аз соҳилҳои худ мебарояд, водии байни баландиҳо ба ботлоқзоре табдил меёфтанд, ки аз онҳо одамон гузашта наметавонишанд.

Мувофиқи ривоятҳо соли **753** пеш аз мелод аз тарафи бародарон Ромил ва Рет ба шаҳр асос гузошта шудааст. Баъди дида ба дунё кушодан кӯдакони навзодро ба соҳили дарёи Тибр мурад гуфта партофта мераванд. Дар соҳили дарё онҳоро гурги мода – модар меёбад, мемаконад, як ҷӯпон бародаронро гирифта бонӣ мекунад, тарбия менамояд.

Вақте ки ба воя мерасанд, дар соҳили Тибр сохтани шаҳр аҳд мекунанд. Бародарон бо ҳам ҷанг карда, Ромил бародари худро мекушад, ба шаҳр бошад, номи худро медуҳад. Имрӯзҳо ҳам, чуноне дар афсона таъкид гардидааст, гурги мода-модар, ки кӯдаконро макондааст, рамзи Рим ба

хисоб меравад. Рим ба шаҳри калоне табдил ёфт. Дар баландии Капитолий барои ҳимоя аз душман қалъа барпо гардид.

Идораи Рими қадим Пештар римиён ҳукмдори худро интиҳоб кардаанд. Ҳукмдорон ҳам сарвари ҳарбӣ, ҳам судя, ҳам коҳин шудаанд. Шахсе, ки лақабаш Тарквинии мағрур буд, ҳукмдори интиҳобшударо кушта, ҳокимиятро ба дасти худ мегирад. Аҳолии ба ғазаб омада, ошӯб мебардорад. Тарквинӣ аз шаҳр ронда мешавад, Аҳли шаҳр қарор мекунанд, ки тамоми ҳокимият набояд дар дасти як кас чамъ гардад. Вожгуни ҳокимияти шоҳӣ ба Республикаи Рим асос мегузорад.

Конспекти тақягоҳӣ

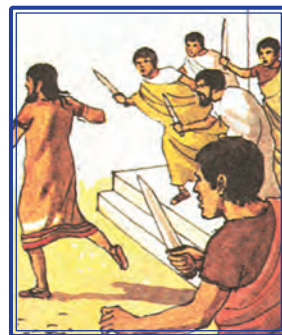
- нимҷазираи Аппенин
- Итолиё – «кишвари гӯсолаҳо»
- лигурҳо, италикҳо
- асри VIII пеш аз мелод иттиҳоди 12 шаҳр – давлат
- соли 753 пеш аз мелод – дар соҳили дарёи Тибр ба шаҳри Рим асос гузошта мешавад

Савол ва супоришҳо

1. Аз харита худуди Итолиёро нишон диҳед ва хусусиятҳои ҷуғрофии онро нақл намоед?
2. Аҳолии Итолиёро чӣ номидаанд?
3. Калимаи «Итолиё» ба кадом тарз пайдо шудааст?
4. Чаро гурги мода – модар рамзи Рим ба хисоб меравад?

§ 38. Республикаи Рим

Идоракунии республика Подшоҳони Рим барои муҳокимаи масъалаҳои муҳим Маҷлиси Халқро даъват мекар

Пеш кардани Тарквинӣ аз шаҳр

Дар хотир доред!

Пас аз пеш кардани Тарквинии мағрур соли **509** пеш аз мелод Рим республика эълон гардид.

Ибодатхонаи Рим. Таҷдид

Қисми марказии
Рим

Дар хотир доред!

Давлати Рим,
ки охири **асри
VI пеш аз мелод** арзи ҳастӣ
кардааст,
республика но-
мида шудааст.

данд. Маҷлиси Халқ чанг эълон мекард, сулхро барқарор менамуд, конунхоро қабулу бекор, тамоми шахсони мансабдорро интихобу ба лавозим таъин мекард. Қарори маҷлисро Сенат тасдиқ мекард. Агар аз лотинӣ тахтуллафз тарҷума намоем, маънои «Сенат» «машварати оқсақолон» ном дорад. Авлодони сенаторҳо патритсийҳо, халқи оддиро бошад, плебейҳо номидаанд. Дар идоракунии Рим танҳо патритсийҳо иштирок мекарданд. **Дар охири асри VI пеш аз мелод** давлати Рим республика номида шуд.

Агар аз забони лотинӣ тарҷума кунем, калимаи «республика» маънои «**кори халқ**», «**кори умумӣ**»-ро мефаҳмонад («рес» – кор, «публика» – халқ). Маҷлиси халқ аз патритсийҳо ду шахсро ба муддати як сол ҳоким интихоб мекард. Онхоро консулҳо меномиданд.

Азбаски бар ивази ба давлат хизмат кардан дастмуд дода мешуд, шахси қашшоқ, масалан, консул шуда наметавонист. Барои ташкил кардани интихобот пули қалон талаб карда мешуд. Шахсони сарватманди соҳиби ғуломон бо ҳар роҳу восита интихобкунандагонро ба худ майл мекарданд, масалан, хӯроки нисфирӯзиро ройгон ташкил карда, тӯхфаҳо инъом менамуданд.

Шахсони ғуломдори сарватманде, ки номзадии худро рӯзи интихобот ба консулӣ гузоштаанд, ба бар либоси ҳарири сафедро, ки «кандида» ном дошт, мегирифтанд. Ҳозира калимаи «кандидат», яъне барои ишғоли лавозим шахси ҳаракаткунанда, аз калимаи қадимаи «кандида» гирифта шудааст ва

Худро озмуда бинед!

Сенат – ин ... Патрисиёҳо – ин ...
Плебейҳо – ин ... Республика – ин ...

маънои номзадро ифода мекунад. Ранги сафед вичдони номзадҳо чун либосашон беғубору покиза буданаширо ифода месохт.

Сенат дар мамлакат соҳиби ҳокимияти баланд буд. Ягон қонун дар Сенат муҳокима нагардида, аз ҷониби Мачлиси Халқ қабул намегардид. Шахсони асосии мансабдор – консулҳо бевосита давлатро идора мекарданд. Мабодро аз Сенат шахсони соҳибтаҷрибаву боҳурмат ҷой гирифта бошанд, баробари гузаштани вақт ин консулҳо бе ягон интиҳобот аз Сенат ҷойро ишғол мекарданд ва ба аъзои умрбоди он – сенаторон мубаддал мегардиданд. Ҳангоми набардҳо ва ё сарзадани ошӯби халқ диктатор ва ё вари он – сарвари кӯшунҳои савора таъин мегардид. Диктатор ҳокимияти номаҳдудро соҳиб буд.

Консулҳо

Дар хотир доред!

Сенат аз 300 нафар иборат буд. Ягон қонун дар Сенат муҳокима нагардида, аз ҷониби **Мачлиси Халқ** қабул намегардид.

Идоракунии Республикаи Рим

Ҳар як консулро иборат аз 12 нафар қаровулони фахрӣ ликторҳо ҳимоя мекарданд. Консулҳо ба сифати соҳиб будани ҳуқуқи ҷазо додани ҷинояткорон аломатро доштанд. Яъне онҳо дастаи аргамчинчаҳоеро овехта мегаштанд, ки дар мобайнашон табарҷаи хурд буда, дар китфонашон бардошта

Ошӯби плебейҳо

Нисбати қонуншиканхо чазои тан истифода мегардид

Дар хотир доред!

Дар оғози асри III пеш аз мелод тамоми шаҳрвандони Рим қатъӣ назар аз мавқеи ишғолкардашон дар назди қонун баробар гуфта қонунҳо қабул гардид.

мегаштанд. Консулҳо ду нафар, онҳо хангоми ҳаллу ҷасли масъалаҳои муҳим бо якдигар маслиҳат карданашон шарт буд. Онҳо дар давоми сол Республикаи Римро идора карда, римийро суд менамуданд. Ҳар сол онҳо ба Маҷлиси Халқ ҳисобот медоданд. Дар Республикаи Рим лавозими Трибуни халқ ҳам таъсис гардида буд. Трибунҳои халқ манфиатҳои римийни қашшоқро ҳимоя менамуд. Трибуни халқ калимаи «вето» (манъ мекунам)-ро гуфтаниш мумкин буд. Дар ин ҳол қонун қабул намегардид.

Худро озмуда бинед!

Диктатор – ин ... Ликтор – ин ...

Консулҳо – ин ... Трибуни халқ – ин ...

Қонунҳои 12 чадвал

Қонунмандии Рими қадим ба қонунҳои шифоҳӣ асос мекард. Дар судҳо бисёр вақт патритсийҳое, ки қарорҳои ноадолатона қабул мекарданд, маҷлис ташкил мекарданд. Мувофиқи талаби плебейҳо ҳайати иборат аз даҳ патритсий ташкил ёфта, онҳо мебоист маҷмӯи хаттии қонунҳоро тартиб медоданд. Аммо ҳайат ин корро ба иҷро нарасондааст.

Ҳамон вақт қӯшунҳои римийн исён мебардоштанд, ки асосан аз плебейҳо иборат буданд. Онҳо ба кӯҳи муқаддаси атрофи Рим рафта, шаҳри навро, ки ба қонунҳои худ молик аст, месозем гуфта огоҳ мекарданд. Ҳамин тариқ, дар мобайни асри V то мелод қонунҳои дар 12 лавҳаи мисин кандакоришуда барои муоина дар майдони марказии Рим ҷойгир мешуд. Патритсийҳо

ба қабул кардани қонунҳои нав маҷбур мешуданд, ки аз 12 ҷадвал иборат буданд.

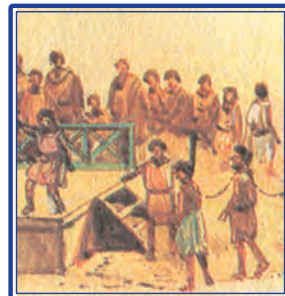
Қонунҳо мулки хусусиро дахлнопазир эълон намуданд. Бисёр қонунҳо нобарорабарии плебейҳо ва патритсийҳоро аз нигоҳи қонунӣ таъмин сохтаанд. Фақат дар мобайнҳои **асри IV пеш аз мелод** тамоми шаҳрвандони Рим қатъӣ назар аз мавқеашон дар назди қонун баробар буданашон аз нигоҳи қонунӣ мустаҳкам карда шуд.

Конспекти таъягоҳӣ

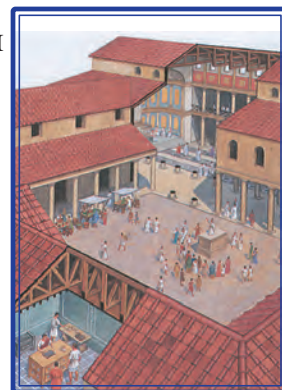
- ҳокимияти олии республика – Маҷлиси Халқ
- Сенат – «машварати оқсақолон»
- патритсийҳо
- плебейҳо
- Республика «қори халқ»
- консулҳо – шахсони сармансабдори республика
- диктатор – ҳукмдори Рим дар солҳои ҷанг
- Трибуни халқ – намояндаи аҳолии қашшоқи Рим дар Сенат
- вето – «манъ мекунам»
- «қонунҳои 12 ҷадвал»

Савол ва супоришҳо

1. Дар Рим идораи республика бо кадом тарз ба роҳ монда шудааст?
2. Калимаи «республика» чӣ маъноро ифода мекунад?
3. Диктатор кист? Дар кадом ҳолат вай ба ҳукмдори Рим мубаддал меёбад?
4. Қонунмандии Римро маънидод кунед. Ба худ хосии он аз чӣ иборат аст?
5. «Қонунҳои 12 ҷадвал» манфиати кихоро химоя менамуд?

Қонунҳо ба ғуломон мутааллиқ набуданд. Онҳоро дар бозорҳо мефуруҳтанд.

Форум-майдони марказии Рим

**Акведук (кубур-
ҳои овезони об**

**Тога – либоси
римӣ**

**Меркурий-
худои савдо-
тичорат**

§ 39. Ҳаёти Республикаи Рим

Ҳаёти шаҳрҳо Баробари васеъ гардидани худуди империя теъдоди шаҳрҳо ҳам афзун гардидан гирифтанд.

Шаҳрҳои Рим пешакӣ дар асоси нақшаи пухта таҳиягардида барпо мешуданд. Дар шаҳрҳо бисёр вақт биноҳои ҷамъиятии зебо ва истиқоматӣ, ибодатхонаҳо, ҳаммомҳо, растаҳои савдо ва дорухонаҳо арзи амал кардаанд.

Бисёр одамон дар хонаҳои 2–3-ошёна истиқомат кардаанд. Одамони бадавлат бештар барои худ кошона сохтаанд. Дар ин хонаҳо низоми марказонидашудаи гармӣ буданд: фаршҳо гарм карда, тавассути кубурҳо ба маъвоҳо об оварда мешуд. Хонаҳои мозаикаҳо бо суратҳо аз шиша ва пораҳои санг оро дода шуда буданд. Кошонаҳои шохона – хонаву ҷойҳо – деворҳои виллаҳо ро бо фрескаҳо – расмҳои ҳангоми корҳои пардозиди истифода бурдашуда зеб меоданд. Дар маркази ҳар як шаҳр – Форум майдони бозор, ҷой барои ҷамъомади Маҷлиси Халқ, ибодатхонаи марказӣ буд. Об ба шаҳр тавассути акведук оварда мешуд, ки ба хотири кас кӯпури чандқабатаро меовард.

Либосҳои, ки одамон дар бар доштанд, мавқеи онҳо ро дар ҷамъият муайян мекард. Масалан, писарбачагон дар 14-солагии «тога»-и пуштиранг пӯшидаанд. Агар ба синни 14 расанд шахси ба воярасида ҳисобида шудаанд ва токии ҳарир пӯшидаанд. Ана ҳамин хел токии ҳарирро сенаторон ҳам ба бар мекарданд. Бонувони римӣ куртаҳои мухталифрангро пӯшидаанд, ба сар ва китфоншон руймол мепартофтанд.

Худро озмуда бинед!

Мозаика – ин ...

Акведук – ин ...

Фреска – ин ...

Тога – ин ...

**Худоёни
Рими
қадима**

Дар ҳаёти рӯзмарра римиён аз худоёни худ мадад ва ва-соятгариро хоста мурочиат кардаанд. Барои худоён ибодатхонаҳои бошукӯҳ барпо кардаанд. Ба ҷуз ин, дар ҳар хонадони римӣ худои худӣ буд. Худоёни римӣ бисёр вақт худоёни юнониро ба хотир меовард. Римиён пеш аз оғози кори муҳим барои дасти мадад дароз кардан ба худоён қурбониҳо кардаанд.

Худоҳои турфае чиҳатҳои мухталифи ҳаётро идора мекарданд. Масалан, агар дар набард ба мағлубият дучор оянд, гуё бо ягон кори худ чаҳли худои ҷанг Марсро бархезондаем, гуён фикр кардаанд.

Худои асосии Рим худои осмон, раъду барқ ва тиру камон Юпитер ба ҳисоб мерафт. Юпитер ҳимоятгари давлати Рим, тақдири халқ ва давлатҳоро идора мекунад. Нептун худои баҳр, худои ҳоб Морфей, худои шикор Диана ба ҳисоб мерафтанд. Римиён Вулканро худои оташ ва оҳангарон пиндоштаанд. Венера худои баҳор ва муҳаббат, Бахус худои май буд. Илоҳаи олии Рим Яститсия ба ҳисоб мерафт. Илоҳаи тақдири Рим бошад, Фортуна ба ҳисоб мерафт.

Дар ибодатхона ҳайкали бузурги сархудои Рим Юпитер гузошта шудааст. Дар паҳлӯи ибодатхона алтар – ҷойи баланде буд, ки ба

Худро озмуда бинед!

Худоёни Рими Қадим – ин ...

Алтар – ин ...

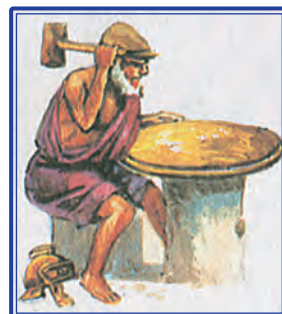
Фурияҳо – ин...

Нептун – худои баҳрҳо

Юпитер – худои раъду барқ

Вулкан – худои оташ ва оҳангарон

**Яститсия –
худои адолат**

**Фортуна –
илоҳаи тақдир**

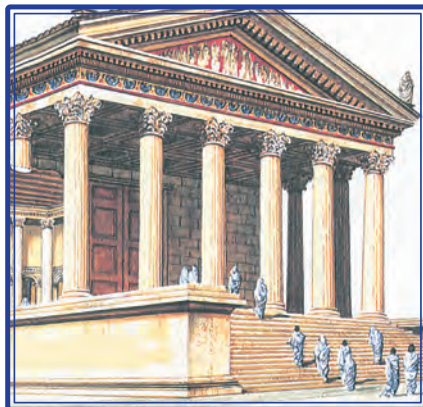
он қурбонӣ мегузоштанд. Одатан говҳо, гӯс-фандон, хукҳо ва бузҳоро қурбонӣ кардаанд.

Маросимҳои динӣ Маросимҳои динӣ дар доираҳои қатъан муайянгардида ба иҷро расонда шудаанд. Аз

болои ҷӣ тавр гузарондани маросимҳои динии қохинҳо понтификҳо – руҳонӣони Рим назорат бурдаанд. Понтификҳо тақвими идҳо, тартиби тантанаҳову маросимҳоро таҳия намудаанд, ба ҳайати понтификҳое, ки аз 5 нафар то 15 нафар рӯҳонӣ иборат буданд, понтифики бузург сарварӣ мекард. Понтифики бузург бо худоён маслиҳат карда, ҳулосаи дарқорӣ медиҳад, меҳисобиданд.

Римӣён тамоми қорҳои муҳимро аз фолқушой сар намудаанд. Қохинҳое фол мекушоданд, ки онро бо кӯмаки авдугҳо амалӣ гардондаанд. Авдугҳо мувофиқи парвози паррандаҳо, раъду барқ, донҳое, ки ба паррандаҳои муқаддас пошида мешуданд, акси садо ва ҳоказо нигоҳ карда, фол мекушоданд. Мабодо аломатҳо аз таҳти дил нагардад, қорҳо ба муддати муайян ба таъхир гузошта мешуданд.

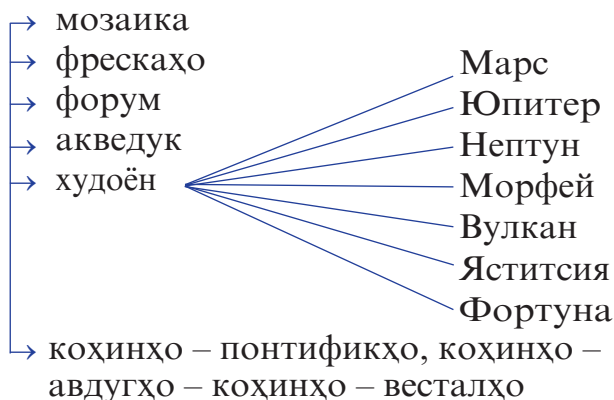
Илоҳаи оташдони ҳонадон – оташи муқаддас дар ибодатхонаи Веста нигоҳ дошта

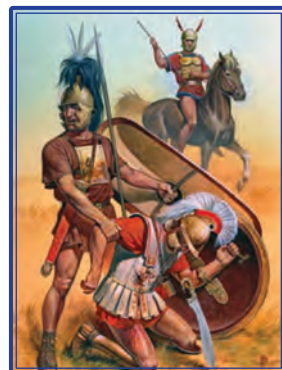
**Ибодатхонаи
Рим**

мешуд. Нигоҳ доштани оташи муқаддас ба ҷумлаи вазифаи муҳими коҳинаҳо – бонувон мебаромад. Оташи фурузонро бошад, ҳаёт мавҷуд аст, мепиндоштанд. Аз ин рӯ, таъсири нуфузи весталка – коҳинзанон баланд буд.

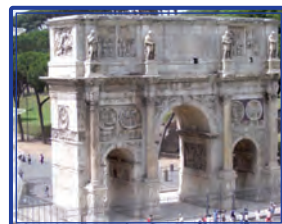
Конспекти таърихи

**Аскарони Рим
хангоми набард**

**Аскари захм-
бардоштаи Рим**

**Аркаи триум-
фалии Ғалабаи
Рим**

Савол ва супоришҳо

1. Аз хусуси ҳаёти аҳолии шаҳри Рим нақл кунед.
2. Либосҳои римиён бо чияш аз ҳамдигар фарқ мекард?
3. Худоеёни Римро номбар кунед. Онҳо аз худоеёни юнонӣ бо чӣ фарқ мекарданд?
4. Коҳинҳои понтифик ва коҳинҳои авдуг кихоянд?
5. Коҳинҳои весталка кадом ўҳдадорию асосиро дар зимма доштанд?

§ 40. Мубориза барои ҳукмронӣ дар баҳри Миёназамин

Лашкари Рим Республикаро аз душманони беруна ҳимоя кардан зарур буд. Баъд қўшун ба қувваи доимии харбӣ табдил ёфта буд. Дар лашкар мар-

**Катапул-
та – силоҳи
тирпарронӣ**

**Ашёҳои
химоявии
ҳарбиёни Рим**

Ганнибал

дон-шаҳрвандон аз 17 то 46-солагӣ хизмат мекарданд. Гурӯҳи чанговарони иборат аз 80 нафар сентурия номида мешуд. Аз якчанд сентурия когорта, аз 10 когорта легион ташкил меёфт. Қисми зиёди чанговарон аскарони хуб таълим гирифта, ба онҳо дар лашкар хизмат кардан ба кори якумра мубаддал ёфта, мӯҳлати хизмат 25-сол муқаррар гардида буд. Ба ивази ҳамин мӯҳлати хизмат легионер бо хонаву ҷой, маоши дуруст ва ба имконияти хизмат кардан дар дигар кишварҳои таркиби Рим соҳиб мегардид.

Римиён тактикаи ба худ хоси пеш бурдани чангро таҳия намуда буданд: сараввал шаҳр муҳосира гардида, сонӣ аз асбоби номаш *катапултаи* муҳосира истифода бурда, деворро сӯроҳ макарданд ва ба шаҳр зада медаромаданд. Бо кӯмаки манораи дарози муҳосира, ки аз тахтачаҳои пухтаи филизӣ тайёр шуда буданд, аз деворҳои баланд мегузаштанд. Барои он ки гурӯҳҳои ҳарбӣ дар ҳудуди империя ба зудӣ ҳаракат кунанд, дар мамлакат шабакаҳои хуби роҳ барқарор гардида буд. Ба воситаи роҳҳои мазкур ба ғӯшаи дилхоҳи империя рафтан мумкин буд. Дар сарҳадҳои империя бошад, қалъаҳои сангин барпо шуданд.

Баъди ғалаба мувофиқи қарори Сенат кӯшунҳои Рим триумфи мутантанро қайд мекард. Дар пеши кӯшун болои аробае, ки чор асп гирифта мебурд, саркарда мерафт, ки дар сараш гулчамбари лавр овезон буд.

Набардҳои Худуди давлати Рим
Пунӣ пайваста афзун мегардид.
Дар миёнаҳои **асри III** пеш аз мелод сарлашкарони Рим ба ғайр аз қисми шимолии мамлакат тамоми Итолиёро забт

Худро озмуда бинед!

Сентурихо – ин ... Легион – ин ...
Когорта – ин ... Триумф – ин ...

намуданд. Ба зудӣ нақшаҳои истилогаронаи онҳо ба худудҳои ҳамсоя ҳам паҳн гардид.

Дар ин вақт соҳилҳои Африқои Шимолӣ, ҷазираҳои Сардиния, Корсикоро фаро мегирифт, ишғол намуда, худудҳои худро домандор кард. Ва маҳз масъалаи Ситилия сабаби асосии сар задани набардҳо байни Рим ва Карфаген гардид.

Римиён бо Карфаген се маротиба ҷангиданд. Набардҳои мазкур ба таърих бо номи набардҳои Пуни дохил шудааст. Чунки римиён Карфагенро Пуна гӯён ба забон гирифтаанд. Дар набарди яқум римиён ғалаба карданд.

Ғуломдорони Карфаген қисми зиёди Испониёро забт намуданд. Ба лашкари Карфаген сарлашқари моҳир Ганнибал сарварӣ мекард.

Худро озмуда бинед!

Карфаген – ин ... Ганнибал – ин ...
Пуна – ин ...

Вайронкунии Карфаген Ганнибал аз кӯҳсори гӯе гузаштанашаванда убури карда, худуди Италиёро забт намуд ва соли **216** пеш аз мелод дар ҷанги наздики Канн лашкари римиёнро торумор кард. Дар ин набард 70 ҳазор легионери рими ҳалок гардид.

Баъди мағлубият римиён аз ҷанги ҳалқунанда худро ба қанор гирифтанд. Аҳолии

Дар хотир доред!

Ба лашқари Карфаген сарлашқари моҳир **Ганнибал** роҳбарӣ мекард. Ба лашқари Рим бошад **Сципион** сарвар буд.

Ҷанговарони Ганнибал

Пиёдагардони рими дар набард

**Дар хотир
доред!**

Соли 202 пеш аз мелод дар наздикии шаҳри Зама лашкари Ганнибал аз тарафи римиён яксон карда шуд

**Вайронкунии
Карфаген**

**Сипари
ҳимоявии лашкари Рим, ки «Сангпушт» ном дошт**

Итолиё Ганнибалро ҷонибдорӣ накард. Чунки лашкари зархарид мамлакатро толону тороч намуда буд. Вақте ки сарлашкари римӣ Ссипион нобахангом бо қўшунҳои худ ба соҳилҳои Африко фурумад, Ганнибал барои ғимояи Карфаген шурӯъ кард. Аммо **соли 202 пеш аз мелод** лашкари ӯ аз тарафи римиён дар наздикии шаҳри Зама (Африкаи Шимолӣ) торумор карда шуд.

Карфаген ба Рим таслим шуда, ба миқдори калон бойигарӣ товопулӣ супурдана шуд. Вале дере нагузашта Карфаген барои эҳёи қудрати худ ҳаракат намуд.

Дар мобайни **асри II пеш аз мелод** ҷанги сеюми Пунӣ ба амал омад. Римиён Карфагенро муҳосира намуданд, аммо аҳоли барои ғимояи он бархост. Аҳли Карфаген шаҳри худро ду сол ғимоя намуд, дар шаҳр гурӯҳҳои сар шуд. Легионерҳои римӣ бо як ҳамла манзилҳоро забт намуданд, чизу чораи дар роҳашон дучоромадаро тороч мекарданд ва оташ мезаданд.

Ҳамин тавр, **соли 146 пеш аз мелод** Карфаген ба харобазор мубаддал ёфт. Қўшунҳои Рим нашъаи ғалабаро чашида бо ҳазорон ғуломон ба Итолиё баргаштанд.

Худудҳое, ки аз тарафи Рим забт гардидаанд Баъди ҷангҳои Пунӣ худҳои калон-калони аз сарҳадҳои Рим дуродур ҳам ба тасарруфи Рим гузаштанд. Сарзаминҳои истилогардидаи римиён провинсия (музофот) номиданд. Ситилия, Корсика, Сардиния, Испониё, Юнон, Осиёи Сағир, Пеш, Миср ва дигар худудҳо ба ҷумлаи онҳо шомил буд. Нои-

бон проконсулҳо таъин мегардид, ки музофотҳоро идора мекарданд.

Онҳо соҳиби ҳокимияти номахдуд буданд. Проконсулҳо одатан ба як сол интихоб мегардиданд ва онҳо мамлакатҳои дар зери итоати худ бударо бетанаффус ғорат мекарданд. Барои он ки музофотҳо ба муқобили Рим барнахезанд, римиён ба усулияти «Тақсим куну ҳукматро рон!» таъя карда, қор пеш мебуданд. Римиён ба баъзе шахрҳо қасдан барои дигарон ҳасад бурдан ва бо якдигар чанг карданашон имтиёзҳо меоданд.

Конспекти таъягоҳӣ

- сентурӣ → когорта → легион
- Триумф
- Набардҳои Пунӣ { Карфаген – Ганнибал
- соли 216 пеш аз мелод – торумори Рим – Сципион
- соли 146 аз мелод – вайронкунии Карфаген
- провинсияҳо
- проконсулҳо
- «Тақсим куну ҳукматро рон!»

Савол ва супоришҳо

1. Триумф чист? Дар кадом ҳолатҳо триумф қайд гардидааст?
2. Қўшунҳои Рим аз кӣҳо ташкил ёфта буд?
3. Сабаби асосии набардҳои Пуниро маънидод кунед?
4. Аз харита самтҳои юриши Ганнибалро нишон диҳед?

Дар хотир доред!

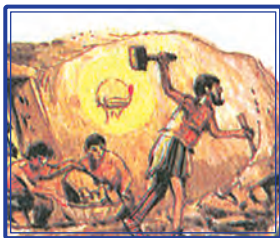
Заминҳои истилошударо римиён провинсия номидаанд. Барои идоракунии провинсияҳо вакилон-проконсулҳо таъин гардидаанд.

Саворагони Рим

§ 41. Гуломон ва гладиаторон

Гуломдорӣ дар Рим Дар натиҷаи набардҳои зафаровар дар Рим миқдори гуломон афзуд.

Гуломони сангбур

Мувофиқи тасавури римиёни озод гулом пурра дар ихтиёри гуломдор аст ва барои вай амвол ба ҳисоб меравад.

Дар давлати Рим ҳисси манфиатдорӣ аз меҳнати гуломон набуд. Ба онҳо дастмуд намедоданд. Аз ин рӯ, гуломон каму нохуб кор мекарданд.

Дар асри I–II мелодӣ ба гуломдорон маълум гардид, ки меҳнати гуломон фоидовар нест. Бисёр гуломдорон гуломонро ба ичорагарони замин мубаддал сохтанд. Аз ошӯби гуломон ҳаросида, заминдорон ба мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии замин заминҳои худро ба мулкҳои хурд-хурд тақсим карда, ба бенавоёни озод ба ичора додан гирифтанд.

Дар ана ҳамин заминҳо ичоракорон бо зироаткорӣ машғул шуданд. Онҳо ба замин ҳар чӣ қадар хубтар муносибат кунанд, ҳамон қадар ҳосили фаровон мебардоштанд ва қисми зиёдаш дар ихтиёрашон мемонд.

Ичоракорони хурди замин колонҳо номида мешуд. Барои истифодабарӣ аз замин онҳо ба заминдорон аз ҳисоби маҳсулоти руёндашуда ҳақ медоданд.

Гуломдори Рим

Рафта-рафта миқдори гуломони мутеъ кам гардид. Баъзе заминдорон барои пеш бурдани корҳои хоҷагӣ дар заминҳои хурд ба гуломон олотӣ меҳнат, тухмӣ ва бо оилааш якҷоя зиндагонӣ кардан руҳсат медоданд. Ин гуломон «гуломони қулбадор», яъне гуломони манзилдор номида мешуданд.

Худро озмуда бинед!

Колонҳо – ин ...

«Ғуломони кулбадор» – ин ...

Чангҳои гладиаторон

Яке аз тамошоҳои маҳбуби римиён чанги гладиаторон буд. Аксар гладиаторон ғуломон ё худ чинояткорон буданд. Онҳоро дар мактабҳои махсуси пӯшида сабақ меоданд.

Ҳаёту мамоти ҳар як гладиатор ба азму хоҳиши тамошогарон вобаста буд. Баъди ҳар як чанг тамошогарон зинда мондан ё куштани гладиатори мағлубгардидаро ҳал мекарданд. Агар бисёр тамошогарон сарангушти дасти рости худро ба боло бардоранд- гладиатори мағлубшуда зинда мондааст, баръакс ба пас фуруварда шавад, ўро дар пеши назари тамошогарон куштаанд. Набардҳо дар варзишгоҳҳои сангин, амфитеатрҳо ба амал омадаанд.

Баъзан гладиаторҳо ба гурӯҳҳои калон чанг кардаанд, дар ҳамон лаҳза сахна майдони чангро ба хотир меовард: гладиаторони кушташуда, захмдоргардида ва ҷондода истода дар ҳама ҷо ба чашм бармехӯрданд. Барои боз ҳам шавқовартар шуда набардҳо дар байни гладиаторон гузаронда мешуданд, ки қуввашон бо ҳам баробар буд. Дар якеаш танҳо шамшер ва сипар бошад, дар дигараш тўр ва чангак (нўгаш чун найза) буд. Гладиаторе, ки бо тўру чангак мусаллаҳ буд, худро бо ягон чиз ҳифз карда наметавонист, вай рақибашро ба тўр печонда, бо чангак ўро куштаниш мумкин буд.

Дар хотир доред!

«Ғуломони кулбадор» ин аз ҷониби ғуломдорон таъмин гардидани ғуломон бо замини хурд, олоти меҳнат, тухмист. Ба онҳо барои барпо кардани оила ва манзилгоҳ рухсат дода шуда буд.

**Намуди берунаи
колизей**

Ошўби Спартак (солҳои 74–71 пеш аз мелод)

Ошўби ғуломон тахти сарвари Спартак (соли 74 пеш аз мелод) аз ҳама оммавӣ ва муташаккили дунёи қадим гардид. Барои саркашӣ аз хизмат дар лашкари Рим ба мактаби гладиатори шаҳри Капуя ғуломи фракиягӣ Спартак фурӯхта шуда буд. Вай ғуломонро ба ошўб тайёр

Чанги гладиаторон

Уқоби римӣ. Рамзи ҳукмдорони Рим ҳисобида шудааст

Худро озмуда бинед!

*Гладиаторҳо – ин ... Колизей – ин...
Амфитеатр – ин ... Чангак – ин ...*

Колизей

кард. Аммо касе дар ин бора ба римиён хабар дод. Спартак ва 200 нафар тарафдорони ӯ ба посбонони маҳбасхона ҳучум мекунанд ва аз маҳбас мегурезанд. Азбаски дар шаҳр имконияти истиқомат набуд, ба ағбаҳои кӯҳҳои Везувӣ баромада рафтанд. Ба оҳиштагӣ ба сафи онҳо ғуломоне ҳамроҳ шудан гирифтанд, ки аз соҳибони худ мегурехтанд. Сафи ошўбгарон афзуд. Даре нагузашта миқдори онҳо ба 10 ҳазор нафар расид.

Ба мақсади торумори ғуломон кӯшуни сеҳазорнафара дар наздикии кӯҳҳои Везувӣ лагери харбӣ барқарор намуд.

Муҳосира сар шуд. Аммо Спартак нақшаи нобаҳангому қатъиро амалӣ гардонд. Ғуломон аз навдаҳои тоқ норвон тайёр карда, аз ҷониби ноаён аз қулла ба паст фуromaданд. Спартак аз ақибии римийён зарба зада, онҳоро торумор намуд. Дар байни ошӯбгарон ихтилоф пайдо шуд. Бисёрии ғуломон барои аз мамлакат баромада на-рафтани, торумори Рим ва аз ғуломдорон халос шудани аҳд карданд.

Ошӯби Спартак

Ба муқобили Спартак тахти сарпарастии сарлашкар Марк Красс кӯшуни бисёрҳа-зорнафара фиристода шуд. Баҳори соли 71 пеш аз мелод дар ҷанги ҳалқунанда кӯшуни Спартак торумор карда шуд, худи вай дар ҳамин набард ҳалок гардид. Беш аз шаш ҳазор нафар асирон ба ҷӯбҳои солибдор бо меҳ дар роҳи байни Рим - Капуя кӯфта кушта шуданд.

Дар хотир доред!

Ошӯби Спартак солҳои 74–71 пеш аз мелод ба амал омада, он бо мағлубияти ғуломон ба анҷом расидааст.

Конспекти таъҷоҳӣ

- меҳнати ғуломон фойданок набудани маълум гардид
- колонҳо – иҷорагарони заминҳои хурд
- «ғуломони кулбадор»
- гладиаторҳо
- амфитеатри Колизей
- соли 74 пеш аз мелод – ошӯби Спартак
- Қароргоҳи кӯҳи Везувӣ
- соли 71 пеш аз мелод торумори лашкари Спартак

Савол ва супоришҳо

1. Миқдори ғуломон дар Рим аз ҳисоби кӣ афзун гардид?
2. Мавқеи ғуломон, колонҳо ва «ғуломони

Ҳалокшавии Спартак

кулбадор» аз ҳамдигар чӣ гуна фарқ мекунад?

3. Римиён нисбати ғуломон чӣ гуна муносибат доштанд?
4. Макону самти ошӯби ғуломонро таҳти сарпарастии Спартак дар харита нишон диҳед.

Истироҳати лашкарони Рим

§ 42. Сарнагуншавии Республикаи Рим

Сабабҳо Ошӯбҳои ғуломон ғуломдоронро хеле саҳт тарсонд. Дар назди ғуломдорон масъалаи зарурати ба вучуд овардани диктатураи ҳарбӣ ба сифати ҳокимияти пурқувват меистод. Сенаторон ва шахсони мансабдори камшумор давлати бузургро ҳамвора идора карда наметавонистанд.

Дар асри I пеш аз мелод сарварони ҳарбие, ки мунтазам ба қўшунҳои зархарид тақия мекарданд, ба қувваи воқеӣ тадби́л ёфтанд. Аскарони зархаридро бошад, қувваву қудрати ҳарбии Рим ва нерӯи давлат не, балки молу мулк бештар шавқманд мегардонд. Дар Рим бошад, бисёр сарлашкароне буданд, ки сарвари давлатро ба зиммаи худ гирифтани́ шуданд.

Қарор ёфтани ҳокимияти Сезар

Баъди он ки ошӯби Спартак хомӯш карда шуд, Красс ва Помпей барои ҳокимият дуру дароз мубориза бурданд, аммо дар яке аз набардҳои, ки империяи Рим пеш мебуд, Красс ҳалок гардид. Акнун барои Помпей Сезар ягона рақиби хавфнок буд. Ба тӯфайли ғалабаҳои дар набарди Галлия нуфус ва обрӯи Сезар баланд буд.

Баъди набарди музаффаронаи Галлия дарёи Рабикори сари роҳи Римро убуд карда,

Байрақҳои римиён

соли 49 пеш аз мелод Юлий Сезар барои якка-хоким гардидан муборизаи ошкороро сар кард. Сезар ҳамон вақт ин тавр гуфта буд: «Қуръа партофта шуд». Ҷонибдориҳои аҳолии Рим аҳамияти ҳалқунанда касб намуд. Қўшунҳои Помпей дар Испониё меистод. Сезар ғалаба кард. Вай ба император ва диктатори Рим-ҳокимияти номаҳдуд мубаддал гардид.

Ҳолати мазкур он қадар тўл нақашид. Сенаторон аз ҳокимияти номаҳдуди Сезар норизо шуда, ғитна барангехтанд. Онҳо аҳд карданд, ки Сезарро мекушанд ва дар Сенат мавқеашонро барқарор менамоянд. Ба ғитнагарон яке аз дўстони наздики Сезар Брут раҳбарӣ кард. Ҳангоми маҷлиси Сенат ғитнагарон Сезарро печонда гирифтанд ва бо ишора ба вай бо ханҷарҳо зарба задан гирифтанд. Сезар дар ҳамин ҷо ғавтид.

Дар соли 44 пеш аз мелод ҳукмронии Юлий Сезар ба анҷом расид.

Ҳудро озмуда бинед!

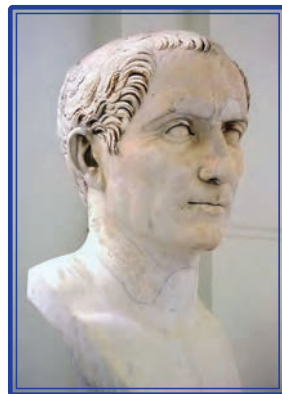
Красс, Помпей, Сезар – ин ...

Брут – ин ... Император – ин ...

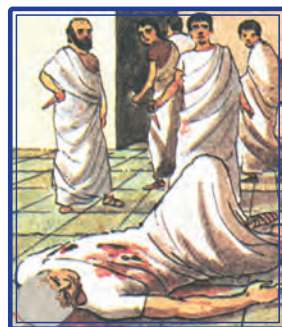
Оқибатҳои мубориза ба-рои ҳокимият

Баъди он Брут барои аз нав барқарор кардани республика кўшид. Вале сенаторон ба тартиботи пештар баргаштанро нахоистанд. Бисёри онҳо сарвати худро дар давраи ҳукмронии Сезар ба даст оварда буданд. Брут ва тарафдорони вай барои ба Юнон гурихта рафтани маҷбур шуданд.

Дар айни маҳал дар Рим қияни Сезар, ки император бонӣ карда гирифта, номаш Гай Юлий Сезар Октавиан буд, пайдо гардид.

Сезар – императори Рим

Қуштани император Сезар

Октавиан ба ҳукмдори мамлакат тадбил ёфт. Вай ба муқобили Брут ва тарафдорони ӯ мубориза бурд.

Дар Юнонистони шимолӣ Брут кӯшун чамъ карда, ба Рим хавфи ҷиддӣ овард. Бо Октавиан Марк Антонӣ иттифоқ мебандад ва республикачиёнро торумор месозанд. Баъди он Октавиан идоракунии қисми ғарбии давлати Рим, Антонӣ бошад, музофоти шарқии мамлакатро ба дасти худ мегиранд.

Антонӣ ба Миср омада, ба малика Клеопатра хонадор мешавад. Ба тариқи тӯхфаи акди никоҳӣ Антонӣ музофоти шарқии Римро ба ихтиёри Клеопатра мегузорад. Он боиси норозигии Октавиан мегардаду **соли 31 пеш** аз мелод дар соҳилҳои Юнон байни флотҳои Антонӣ ва Октавиан набард ба амал омад. Вақте ки набард ба арши аълояш расида буд, Клеопатра ва Антонӣ ба шаҳри Александрия мегурезанд. Армия ва флот ба Октавиан таслим мегардад. Соли дигар Октавиан бо кӯшунҳояш ба Миср рафта мерасад, Антонӣ ва Клеопатра худкушӣ менамоянд.

Соли 29 пеш аз мелод Октавиан аз Сенат унвони император ва лақаби Августро мегирад. Октавиан як қатор ислохотро ба рӯйи об баровард. Император корҳои бунёдкориро доманатор кард. Дар давраи ҳукмронии ӯ дар Рим бисёр қасру ибодатхонаҳо сохта шуданд.

Октавиан-Август вафот кард. Ворисони вай Калигула ва Нерон ҳукмронӣ карданд. Дар давраи ҳукмронии онҳо империя рӯ ба таназзул ниҳод. Дар мобайни **асри II мелодӣ** қувваву қудрати Рим аз нав барқа-

Динори Юлий Сезар. Солҳои 49–48 пеш аз мелод

Клеопатра – маликаи Миср

роҳ гардид. Даври мазкур «асри заррин»-и империяи Рим ном гирифтааст.

Соли 98 мелодӣ Траян ба тахти императорӣ нишаст. Траян дар давраи ҳукмронии худ бо дакҳо набарди беамоне бурд, ки дар соҳили дарёи Дунай истиқомат мекарданд. Дар сутуни 40 метраи колоннаи Траян, ки онро дакҳо оро додаанд, манзараи набард бо дакҳо акси худро пайдо кардааст. Ва ин расмҳо кандакорӣ гардидаанду дар ин бора нақл менамоянд. Дар ин давр худудҳои Сурия ва Месопотамия дар таркиби Рим буд. Траян дар набардҳо бо Парфия комёб гардид.

Худро озмуда бинед!

Октавиан-Август – ин ...

Сезар – ин ...

Клеопатра – ин ...

Траян – ин ...

Конспекти такягоҳӣ

- мубориза барои ҳокимият – Красс – Помпей
- соли 49 аз мелод – Юлий Сезар – императори Рим
- Куштори Сезар – Брут
- соли 31 пеш аз мелод – ҷанги Антонӣ ва Октавиан
- Октавиан – император Август
- асри II мелодӣ империяи Рим «асри заррин»
- соли 98 мелодӣ – император Траян – Сутуни Траян

Савол ва супоришҳо

1. Сабаби асосии воҷуни Республикаи Римро маънидод кунед!

Марк Антонӣ

Дар хотир доред!

Соли 29 пеш аз мелод Октавиан аз Сенат унвони император ва лақаби Августро гирифт. Вай асосгузори империяи Рим ба ҳисоб меравад.

Император Октавиан-Августин

Сутуни Траян

Пиёдагардони Рим

2. Дар Рим қарор ёфтани ҳокимияти Сезар чӣ тавр руй дод?
3. Куштори Юлий Сезарро кӣ ва барои чӣ ташкил намуд?
4. Баъди куштори Юлий Сезар дар Рим чӣ гуна тағйиротҳо рӯй доданд?
5. Дар мубориза барои яккаҳокимияти чаро Октавиан ғолиб омад?

§ 43. Барбодшавии империяи Рим ва рӯварӣ ба завоҷ

Вожгуни империя Баъди давраи император Траян римиён набардҳои зиёди истилогаронаро ба рӯйи об набароварданд. Дар асри III мелодӣ иқтидору қудрати империяи Рим суст шудан гирифт. Императорро акнун лашкар интиҳоб мекард, дар лашкар ҳам дар байни гурӯҳҳои мухталиф мубориза авҷ мегирифт.

Дар айнаи замон дар тарафҳои шимолӣ-ғарбии сарҳади империя қабилҳои бодиянишин пайдо гардиданд. Римиён ба онҳо «варварҳо» ном ниҳоданд ва барои дар сарҳад нигоҳ доштани лашкари қалон маҷбур буданд. Аввал юнониён тамоми халқҳо ва қабилҳоеро, ки забонашон ба онҳо нофаҳмо буд, «варварҳо» номида буданд. Римиён, бошанд, ба фикри онҳо халқҳои дараҷаи

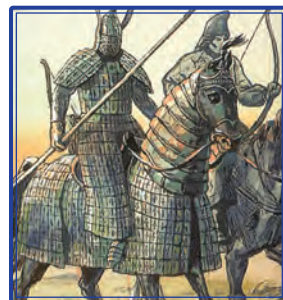
Худро озмуда бинед!

«Варварҳо» ...

маданияташон пастро ҳамин тавр меномиданд. Аз ин рӯ, римиён барои дар сарҳад нигоҳ доштани лашкар маҷбур буданд.

Империяҳои Рими ғарбӣ ва шарқӣ Дар замони император Константин, яъне соли 330 мелодӣ пойтахти империяи

Рим шаҳри Византия эълон гардид, ки дар соҳили Босфор ҷойгир буд. Мувофиқи фармони император тамоми биноҳои кӯхнаи шаҳр вайрон карда ва шаҳри нав барпо гардид. Шаҳр ба шарафи император Константинопол номида шуд. Империяи бузургро аз Константинопол истода идора кардан кори душвор буд. Дар замони император Феодосӣ соли 395-уми мелодӣ империяи Рим дар байни ду писари ӯ ба Ғарбиву Шарқӣ тақсим гардид. Ба қисми ғарбӣ вилоятҳо дар Итолиё ва Африкаи Шимолӣ, қисми шарқӣ бошад, заминҳои нимҷазираи Балкан, Осиёи Сағир ва Миср шомил буданд. Дар империяи Рими Шарқӣ ҳокимияти ягонаи император нигоҳ дошта шуд. Рими Ғарбӣ ба давлатҳои алоҳида пароканда шудан гирифт.

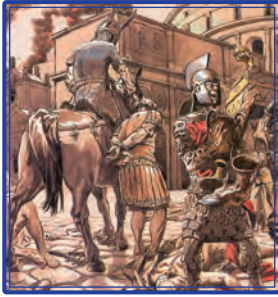

Варварҳо дар останаи Рим

Готҳо дар Рим Дар соли 410-уми мелодӣ готҳо тахти сарпарастии Аларих Римро муҳосира намуданд. Римён бо онҳо машварат карданд, аммо шабона ғуломон дарҳоро боз намуданд. Истилогарон ба шаҳр зада даромаданд. Готҳо ҳайкалҳоро несту нобуд карда, китобҳои бебаҳоро сӯзонданд, Римро се рӯз тороч карданд. Рими толону торочгардида бе кӯйу кас монд. Германҳо бесавод буда, ҳеҷ гоҳ ба театрҳо, китобхонаҳо ва ҳаммомҳо нарафта буданд. Вақте ки ба сарҳади Рим омаданд, меъморӣ, зебогии ҳайкалҳо ва шахомати онҳоро муносиб арзёбӣ карда натавонистанд. Ҳамаи онро бешафқатона несту нобуд карданд. Германҳо ба мақсади ихота кардани деворҳои қалъачаҳои худ тахтачаҳои сангини ибодатхонаҳо ва китобхонаҳоро кӯчонда бурданд.

Дар хотир доред!

Дар замони император Феодосӣ соли 395-уми мелодӣ империяи Рим ба қисмҳои Ғарбӣ ва Шарқӣ тақсим шуд.

**Готҳо Римро
толону тороч
мекунанд**

**Дар хотир
доред!**

Рим соли 410
аз ҷониби
готҳо тахти
сарпарастии
Аларих яксон
гардид.

**Аскари
вандалӣ**

**Вожгуни
империяи
Рими Ғарбӣ**

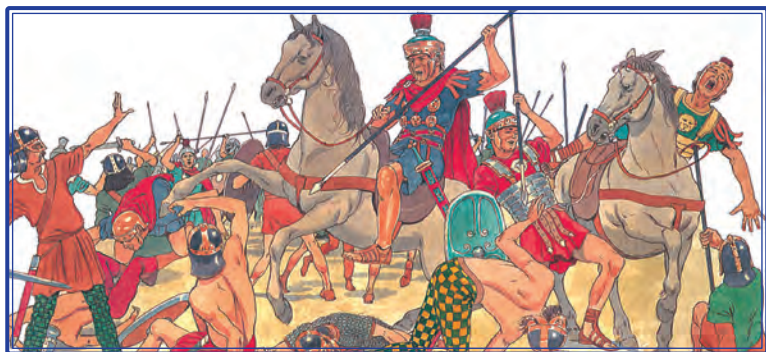
Ишғоли Рим аз тарафи готҳо аҳолии империяро ба ларза овард. Дар давоми садсолаҳо римиён аз болои рақибони худ мунтазам ғалаба ба даст оварда буданд, тамоми мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназаминро забт карда, худро бошад, ҳукмдори ҷаҳон мепиндоштанд. Рим бошад, ҳамчун «шаҳри абадӣ» тавсиф карда мешуд. Қисми зиёди римиён Рим агар ба завол рӯ оварад, саросари ҷаҳон несту нобуд мегардад, меҳисобиданд.

Аларих ҳам вафот кард, вале душмани аз он ҳам қатоли Рим қабилаҳои хунн тахти сарпарастии Атилла ба майдон баромаданд. Атилла ба империяи Рими Шарқӣ ҳучум кардан гирифт. **Соли 452-уми мелодӣ** хуннҳо ба Итолиё зада даромаданд.

Соли 455-уми мелодӣ ба Рим қабилаҳои вандалӣ германӣ ҳам ҳучум овард, онҳо дар тӯли ду ҳафта шаҳрро толону тороч намуданд. Вандалҳо тамоми чизу чораеро, ки ҳамроҳашон бурда наметавонистанд, хароб карданд. Соли 476-уми мелодӣ қўмондони қўшун Одоакр императори охири Рими аз сарой пеш карда баровард ва нишони унвони императориро ба Константинопол фиристод.

Сарҳадҳои империяи собиқи Рими Ғарбиро қабилаҳои германӣ ишғол намуданд. Ҳамин тавр, соли 476-уми мелодӣ империяи Рими Ғарбӣ вожгун шуд ва ба сифати санаи хотимавии таърихи дунёи қадим ба таърих дохил шуд.

Манзараи набард

Конспекти такягоҳӣ

- соли 330-уми мелодӣ пойтахти империяи Рим-Византия (Константинопол)
- соли 395-уми мелод Империяи Рими ↳ Фарбӣ
- Соли 410-уми мелодӣ – готҳо Римро ба хароба тадбил доданд – Аларих ↳ Шарқӣ
- соли 452-уми мелодӣ истилои Рим аз ҷониби хуннҳо – Аттила
- соли 455-уми мелодӣ зада даромадани қабилаҳои вандалӣ германӣ
- соли 476-уми мелодӣ вожгуни империяи Рими Фарбӣ

Савол ва супоришҳо

1. Аз хусуси лашкари Рим нақл кунед?
2. Римиён киро «варварҳо» номидаанд? Римиён бо кадом қабилаҳои варварҳо рӯ ба рӯ гардидаанд?
3. Сабаби ба империяҳои Рими Фарбӣ ва Шарқӣ тақсим гардидани империяи Рим дар чист?
4. Аз хусуси забт гардидани Рим нақл кунед?
5. Сабабҳои вожгуни империяи Рими Фарбиро маънидод кунед?

Дар хотир доред!
Соли 455-уми мелодӣ ба Рим қабилаҳои вандалӣ олмонӣ хучум овард, онҳо давоми ду ҳафта шаҳрро толону тороч карданд.

Тасвири набарди римиён бо кӯшунҳои варварҳо

Дар хотир доред!
Соли 476 империяи Рими Фарбӣ вожгун гардид.

§ 44. Маданияти Рими Қадим

**Хона – қалъаи
римии
сарватманд**

Тарзи зиндагонии Римиён

Патрисийҳо, ки зодагони римӣ буданд, дар хонаи оддӣ якошёнагӣ зиндагонӣ карда, миқдори ғуломонашон ҳам он қадар зиёд набуд.

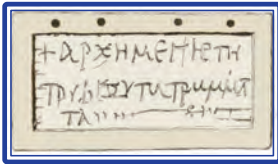
Бо мурури вақт дар тарзи зиндагонии римиён тағйиротҳои чиддӣ рӯй доданд. Дар оғӯши теппағихое, ки шахсони бадавлат зиндагонӣ мекарданд, тамошогоҳ ва боғҳову саробӯстонҳо бисёр буданд, ҳаво бошад, нисбати маҳалҳои ҳамвор тозаву соф, шахсони ба император наздик соҳибони ин кошонаҳо буданд.

**Термаҳои Рим.
Расми замонавӣ**

Римиёне, ки бадавлат набуданд, дар ҷойҳои ҳамвори мобайни баландӣ иқомат мекарданд. Дар ин ҷо кӯчаҳо тангу ифлос буд: ахлотро рост ба кӯча мепартофтанд.

Миқдори аҳолии Рим пайваستا зиёд гардид. Зеро деҳқонони хонавайроншуда аз чор тараф ба пойтахт меомаданд.

**Чадвале, ки аз
мум сохта
шудааст**

Императороне, ки ба меҳри қашшоқони римӣ мушарраф шуданӣ буданд, барои аҳолии пойтахт бо номи «термаҳо» ҳаммомҳои зебо сохтанд (аз юнонии «гарм» гирифта шудааст, «термос» ҳам аз ҳамин баромадааст). Ба ивази ҳаққи ночизе ҳар як римӣ имконияти ба термаҳо афтиданро дошт. Дар ин ҷо баробари ҳавзҳои об барои шиноварӣ толорҳои варзишӣ мавҷуд буданд. Дар назди термаҳо барои таълим ва шуғлварзӣ бо фанҳои китобхонаҳо ҳам буданд.

Таълим

Таълим, ки нишонаи асоси маданият аст, дар Рим бо худ хос буд. Таълимгирии бача-

гон ба чӣ тавр додани ҳақ аз ҷониби падару модарон вобаста буд. Фарзандони римиёни бенаво азбаски ба корҳои хоҷагӣ ба волидон кӯмак мерасонданд, дар мактаб таҳсил намекарданд. Фарзандони сарватмандон аз 6-солагӣ ба мактаб мерафтанд. Бачагоне, ки ҳарфхоро ёд мегирифтанд, бо кӯмаки ручкаи филизии стил ҳарфхоро дар болои тахтачаҳои бо мум фарогирифта кандакорӣ мекарданд.

Баъди ёд гирифтани хондан, навиштан ва ҳисобу китоб бисёриҳо хонданро қатъ мекарданд. Баъзеяшон таҳсилро дар грамматика (мактаби миёна) давом медоданд. Таърих, ҷуғрофия, геометрия, мусиқӣ ва ситорашиносиро меомӯхтанд.

Ба омӯзиши забони юнонӣ диққату эътибори махсус нигаронда мешуд, чунки китобҳо доир ба соҳаҳои илм ба забони юнонӣ навишта шуда буданд. Ҳар як шахсе, ки арбоби сиёсӣ шуданӣ бошад, *санъати нотикӣ* ва *риторика*, зебо ҳарф заданро меомӯхт.

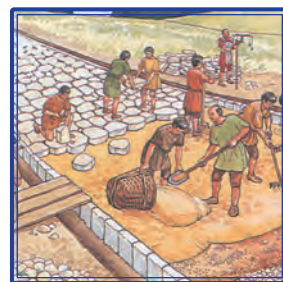
Корҳои бинокорӣ дар империяи Рим ниҳоят ба авҷи аълояш расида буданд. Амфитеатрҳо, сиркҳо, театрҳо, ибодатхонаҳо, саройҳо, аркҳои триумфал ва дигар бисёр иморатҳои бисёрошӯна барпо гардиданд. Шаҳрҳои деворҳои баланд ихота мекарданд.

Дар хотир доред!

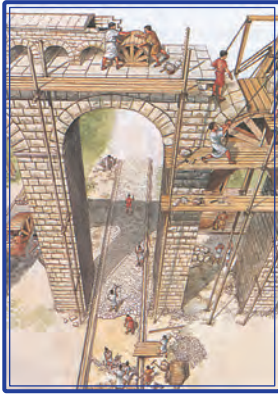
Стил – ҷўбчаҳои оҳанин барои навиштан дар тахтачаҳои бо мум рўкачгардида таъин гардидаанд.

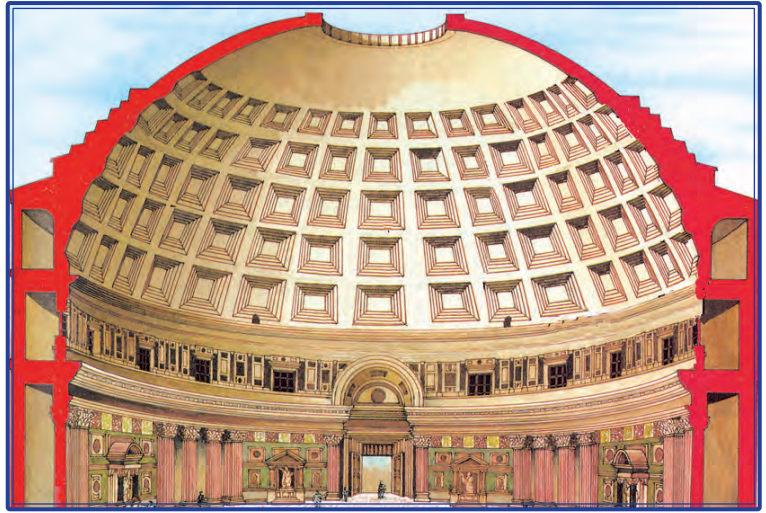
Рақамҳои лотинӣ

Соҳтмони роҳ дар Рим

**Сохтмони
акведук**

Пантеон – бутхонаи тамоми худоён

**Дар хотир
доред!**

Дар Пантеон – бутхонаи тамоми худоён ҳар як шахсе, ки дар империяи Рим истикомат мекард, имконияти сачда кардан ба худои худро дошт.

Меъморӣ ва пайкаратарошӣ Меъмории римӣ аз меъмории юнонӣ бо рангорангӣ ва мустақилии худ фарқ мекард. **Дар асри I мелодӣ** Рим шаҳри аз ҳама бузургу аҳолиаш ниҳоят зиёд буд. Ҳамон вақт ҳатто мақоли зерин баланд садо меод: «Тамоми роҳҳо ба Рим мебаранд». Ҳазорон ғуломон ба воситаи чангалзор, кӯҳҳо ва ботлоқзорҳо роҳҳо мегузаронданд. Баробари роҳҳо водопроводи Рим – кубурҳои об кашида, боқимондаҳои он то замони мо расида омадаанд.

Кубурҳо дар асоси нишебкунӣ гузошта, аз чашмаҳои кӯҳсор худи об меомад. Барои кубурҳоро аз болои чариҳо, саҳрову водиҳо кашидан *акведикҳо* – кӯпрукҳоро аз қисми аз ҳама болои анҳорҳо сохтаанд.

Кӯпрукҳоро саросар аз санг сохтан хеле қимат меафтод ва сохтмон вақти дароз давом мекард. Римӣён масолеҳи нави бинокорӣ-бетонро кашф намуданд. Бинокорон аз

Услубҳои меъмории Сутунҳо

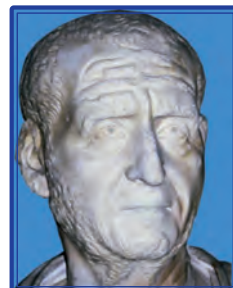
Ҳамакунга ду девори борик қад қашонда, холигии байни деворҳо бо бетон пур намудаанд. Баъди ҳушқ шудан вай аз санг ҳам мустаҳкам гардидааст. Истифодабарии бетон ба римӣ имкон дод, ки биноро тезу мустаҳкам созанд.

Қолизей, ки амфитеатри аз ҳама қалонтарини Рим ба ҳисоб мерафт, ҳамчун гувоҳи шахомати замон то рӯзҳои мо расида омадааст.

Баъди ихтирои бетон шифтҳо дар шакли гумбаз бидуни сутунҳо сохта шудаанд. Пантеони Рим бо ҳамин васила сохта шудааст (ба юнонӣ маънои «ибодатхонаи тамоми худоён»-ро медиҳад). Ҳар як шахсе, ки дар Рим истиқомат мекард, имконияти ба Пантеон омада, ба худӣ худ сачда қарданро дошт.

Дар Рими Қадим асарҳои машҳури таърихӣ офаридаанд. Муаррих Тит Ливӣ «Таърихи Рим»-ро навиштааст. Плутарх аз ҳаёти саркардаҳои юнонӣ-римӣ китобро таълиф намудааст. Квинт Курсий Рут аса-

Муаррихони Рим:

Квинт Курсий Рут

Плутарх

Тит Ливӣ

ри «Таърихи Искандари Макдунӣ»-ро офаридааст. Тамоми ин асарҳо то ба мо расида омадаанд.

**Ибодатхонаи
аввалини
насронӣён**

Бавучудоии дар аввали асри I мелодӣ дар зери ҳокимияти Рим Фаластин қарор дошт. Дар сарзамини онҳо – шаҳри Вифлеем тавлид ёфтани «Писари Худо» ривояте ҳаст, ки номи Исоро гирифта буд.

Дар 30-солағӣ бо дувоздаҳ нафар ҳамсафони худ ба Фаластин сафар карда, оиди оятҳои Худо нақл мекунад, мӯъҷизаҳои мухталиф намоиш медиҳад. Яъне ба беморони аз зиндагонӣ умедашон кандаро ба ҳаёт мегардонад. Рӯҳониёни маҳаллӣ Исо пайғамбарро барои ҳақиқати мавҷудаи диниро вайрон кардан айбдор ҳисобида, ӯро ба қатл мефармоянд. Ҳукми мазкурро ноиби Рим Понти Пилат тасдиқ карданиш шарт буд. Сараввал ӯ аз ин кор саркашӣ намуд, вале дар зери таъйиқи рӯҳониён розигӣ дод. Исоро дар кӯҳи Голдоф ба чӯби салибдор мебанданд. Исо мемирад. Мурдаи ӯро ба яке аз ғорҳо бурда мемонанд. Рӯзи сеюм барои дафн омада ба набудани ҷасади Исо Масеҳ дар ҷояш шохид мегарданд.

**Бастани Исо ба
чӯби салибдор**

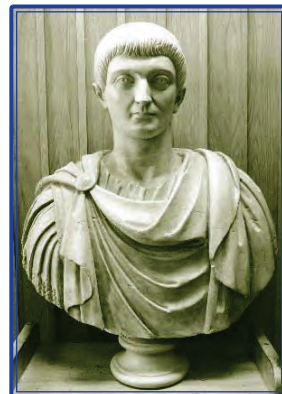
Исо пайғамбар аз нав зинда гардида ва ба меъроҷ бардошта шуда, барои арзёбии кори одамони вафот карда ва зиндагонӣ кардаистода ба рӯйи Замин баргашта омадан ваъда дода будааст.

Ривоятҳо дар ҳаққи Исо Масеҳ номи Йёвангелия (Инчил)-ро гирифтааст. Агар он аз юнонӣ тарҷума карда шавад, калимаи мазкур маънои «Хушхабар»-ро медиҳад.

Пайравони таълимоти пайгамбар Исо насронийён (христианҳо) мебошанд. Шогирдонашон апостолҳо (ховариҳо)-янд. Ба ҷамоаҳои насронийён епископҳо сарварӣ мекунанд. **Асри I мелодӣ** санаи ба вучуд омадани насронӣ (христианӣ) ба ҳисоб меравад.

Ҳукмдорони Рим насронийёнро ба зеритаъқиб мегиранд, ба азобу уқубати мухталиф гирифта менамоянд. Он боиси норозигии одамон мегардад.

**Император
Константин**

Мувофиқи ривоятҳо император Константин ба сипари аскарони худ кашидани рамзи насрониро фармудааст ва ғалаба кардааст.

Дар соли 313 мелодӣ император Константин фармон бароварда, дини насрониро бо дигар динҳо баробар эълон мекунад. Фармон ба насронийён руҳсат дод, ки ибодатхона созанд ва ошкоро ибодат намоянд.

**Дар хотир
доред!**

**Дини насронӣ
дар асри
I мелодӣ
ба вучуд
омадааст.**

Конспекти таъгоҳӣ

Дар хотир доред!

Император
Константин
соли 313
мелодӣ
фармон ба-
роварда, дини
насрониеро бо
дигар динҳо
баробар эълон
мекунад.

Савол ва супоришҳо

1. Оид ба тарзи зиндагонии римиён ҳикоя таҳия кунед.
2. Дар давлати Рим кадом намудҳои таълим мавҷуд буд, чӣҳоро ёд меод?
3. Хусусиятҳои меъмории Римро номбар кунед.
4. Номи иншооти аз ҳама калони Римро номбар кунед.
5. Аз хусуси Пантеони Рим чӣҳоро медонед?
6. Исо пайғамбар кист? Аз хусуси насрониён чиро медонед?

Хулоса

Одамон аз қадим аз ихтироъ ва кашфиётҳои офаридашуда истифода мебаранд. Онҳо усулҳои зироаткорӣ, чарх, кубурҳои об, алифбо, тақвим, рақамҳо, хона ва ҳамин қабил комёбиҳо мебошанд.

Мо ҳанӯз ҳам аз ёдгориҳои маданияте дар ҳайрат меафтем, ки халқҳои дунёи қадим офаридаанд. Ҳоли ҳозир ҳам бисёр асарҳои муаллифони қадима моро ба мардӣ, меҳнатдӯстӣ, муҳаббат ба Ватан ҳидоят месозанд.

Бунёдкорӣ доимо қадр ёфтааст. Ҳатто дар давраи қадим ҳам ҳаёти аҷдодони қадимамон зери хавфу хатар, аз ташвишҳо саршор, мақсади асосии одамон дарёфти ғизо бошад ҳам, инсоният барои дарки олам ҳаракат намудааст. Он барои рушди маданияти маънавий ҳамчун пойдевор хизмат кард.

Алоқаи байниҳамдигарии мисриён, юнониён ва римиён бо маданияти Шарқ суръати рушди илму фанро баланд бардошт, ба инкишофи маданияти дунё оварда расонд.

Акнун шумоён решаи таърихи дунёи қадим ва таърихи Ўзбекистон аз қариб чандин асрҳо об хӯрданаширо хуб медонед. Маҳз дар гузаштаи дур дар диёрамон барои рушди мероси маданияи асос гузошта шуда буд. Дар ин ҷо шаҳрҳо ва давлатҳои қадима ташкил ёфтаанд. Зироаткорон, ҳунармандон ва бинокорон бо меҳнати бунёд-коронаи худ шӯҳрати диёрро саросари дунё паҳн кардаанд.

Муҳаббат нисбати Ватан дар часорати қаҳрамонҳои халқие намудор мегардад, ки ба муқобили истилогарони сершумор мубориза бурдаанд. Томирис, Шерак, Спитамон ва боз бисёр қаҳрамонҳои часур озодии кишварро аз ҳаёти худ боло гузоштаанд.

Дар манбаи нахустини хаттӣ – «Авасто» Ўзбекистон ба сифати мамлақати аз ҳама беҳтарин ҳудудҳои қадимаи кишоварзӣ офарида шуданаширо номбар кардааст.

Дар поёнобҳои Амударё, заминҳои Хоразми кӯҳан, кӯҳи водиҳои Сурхон, Қашқадарё ва Зарафшон тарғиботгарони

дини зардуштӣ қасидаи муқаддасро аз хусуси муборизаи абадӣ байни некиву бадӣ тараннум кардаанд. Онҳо одамонро ба сулҳу салоҳ, адолат ва некӣ даъват кардаанд. Одамон ба оила, хона, об ва замин бо ҳурмату эътибор нигаристаанд, дар шуури фарзандонашон тасаввурро дар хусуси мақоми баланди инсон дар ҷамъият ҷойгир сохтаанд.

Қаҳрамонӣ, часорати таърихии аҷдодонамон дар ҳисси ватанпарварӣ тарбия мекунад, ҳимоя кардани манфиати Ватанро меомӯзад.

Президенти якуми Республикаи Ўзбекистон И.А.Каримов моҳияти ғояи миллии истиқлолро баён сохта, рушди мамлакатро ба гул-гулшукуфонии маънавии ҷамъият, ки аз шахрвандони тамоми Ўзбекистон қатъи назар аз миллат, забон ва динашон таркиб ёфтааст, тарбия намудани инсонии комил узван вобаста намуда, зарурияти кадркунӣ ва эҳтиёт намудани мероси аҷдодро баён сохт.

Халқамон ба некӣ, сулҳу осоиш ва бунёдкорӣ ҳаракат мекунад. Он ба маънавиёти бой асос мекунад, ба равнақи имрӯзаву оянда, ҷонибдорӣ он вобаста.

Мо маданияти моддӣ ва маънавии Ватанамонро эҳтиёти намуда, арзиши маънавии ғуншудро ғант сохта, корҳои неки аҷдодро давом доданамон лозим.

Барои ба амал баровадани мақсад ва вазифаҳои вусъат додани маънавиёт ҳар як инсон барои худро шахрванди ҳақиқи мамлакат ҳис намудан мероси бой ва маънавиёти қадима, кӯҳнаи таърихи аҷдодро амиқан омӯхтанаш имрӯзҳо воқеияти бойи тағйирёбии оламшумулро бошуурона идрок намудан, ба тараққиёти ҷамъият ва давлатамон деҳлдор будани худро сарфаҳм рафтани лозим.

ЛУҒАТИ ИСТИЛОҲОТИ ТАЪРИХӢ

Австралопитек – навъи одами қадима.

Агора – ҷои чамъомади Маҷлиси Халқ дар шаҳрҳои Юнон, майдони марказӣ.

Акведик – кўпруки баланде, ки дар болояш ҷӯе доштааст, ки ба шаҳр об меовард.

Алтамир – ғоре, ки оид ба зинаи охиринаи палеолит дар харсангҳо расмҳо ёфт гардидаанд.

Амфитеатр – иншооти калони бебом, ки тамошогарон дар атрофи сахна нишастаанд ва онҳо бо ҳам пайваст гардидаанд.

Амфора – кўзаи калони сарпўшдор, ки барои нақли моддаи моеъ ва нигоҳ доштани он таъин гардидааст.

Амулет – ба фикри мисриён, маводи хурд, ки мабодо инсон ҳамроҳи худ гирифта гардад, ўро аз рўҳи бад ва балову қазоҳо ҳимоя мекунад, тумор.

Анимизм – эътиқод ба мавҷуд будани ҷону рўҳҳое, ки муҳити инсонро фаро гирифтаанд.

Архитектура – санъати биносозӣ ва бунёди дигар иншоотҳо.

Археология — фаннест, ки манбаъҳои ашёвиро меомӯзад ва аз рӯйи онҳо гузаштаи таърихро аз нав барқарор мекунад, қадимшиносӣ.

Агронавтҳо – қаҳрамонҳои Эллада, ки мўйинаи тиллогин (пўсти кўчқори сеҳрнок)-ро ҷустуҷў намуда, ба воситаи киштии сербодбондор ба саёҳат баромадаанд.

Ориён – халқҳои қадима, тарҷумааш маънои «содиқон», «озодҳо»-ро мефаҳмонад, ориёнҳо.

Буддо – Номи Сиддхартна Гаутама, лақабаш; бо тарзи «Маърифатнок» тарҷума мегардад.

Буддой – таълимоти динӣ, ки дар Ҳиндустон аз тарафи Сиддхартна Гаутама асос гузошта шудааст.

Варвар – дастҳо; шахси дилхохи ҳорич, ки бо забони юнонӣ ҳарф намезанад; баъдтар калимаи мазкур нисбати одамоне кор фармуда мешуд, ки бемаданият буданд.

Гилгамииш – қаҳрамони афсонавии Месопотамия, шахси таърихӣ, шоҳи шаҳри Урук.

Гоплит – аскарӣ пиёдаи бо силоҳи вазнин мусаллаҳгардидаи лашқари Юнони Қадим ва Юнону Македония.

Шахр – давлат (полис) – шахри худидоракунист, ки атрофаш-ро ба тасарруфи худ гирифтааст; давлати хурди мустақил дар Юнони Қадим ва Рим; дар полис ҳокимият дар дасти шахрвандони баробархуқуқ буд.

Данайҳо – Гомер дар «Иллиада» юнониёнро ҳамин тавр номидааст.

Делта – маконе, ки манзараи умумии секунчаро дар резишгоҳи дарёи Нили Миёназамин ба вучуд меоварад.

Демократия – ҳар як шахрванд оид ба масъалаи идоракунии давлат фикри худро баён месозад, ҳамчунин сохтори иҷтимоӣ, ки дар идоракунии мамлакат иштирок менамояд.

Диадонҳо (ворисон) – сарлашкарони ҳарбие, ки баъди вафоти Искандари Мақдунӣ аз болои худудҳои мухталиф ҳокимияти худро ба роҳ гузоштаанд.

Диктатор – ҳукмдори хотимабие, ки хангоми рӯй додани вазъияти фавқулодда таъин карда мешавад.

Династия (сулола) – авлоди шоҳон, ки паси ҳам ҳукмдорӣ мекунад; номи сулолаҳо одатан бо як ном гуфта шудаанд. Масалан, Аҳамониён.

Ғуломи қарздор – чараёни ғулом гардидани шахрвандони озод, ки қарзро сари вақт барнагардондаанд.

Баҳшидани қурбонӣ – ба мақсади қонё гардондани меҳру шафқат ба худоён маводҳо ҳада карда мешаванд.

Коҳинҳо – рӯҳониёни ибодатхонаҳо.

Зиккурат – манораи калони зинапоядор, ки дар болояш ибодатхона ҷойгир шудааст.

Изроглифҳо – дар Юнони қадим хати мисриёнро ҳамин тавр номидаанд; маънои «навиштаҷоти муқаддас»-ро ифода мекунад.

Ибодатхона – бино ё маскан, ки муқаддас эълон гардида, одамон ба худо сачда кардаанд.

«Иллиада» – достони Гомер дар бораи набарди Троя.

Империя – давлате, ки ҳокимияти номахдуди ҳукмдор ҷорӣ гардидааст.

Италикҳо – қабилаҳои қадима, ки дар нимҷазираи Апеннин истиқомат кардаанд.

Баландии Капитолӣ – теппагии аз ҳама баланди Рим.

Колонияҳо – манзилгоҳ ва шахрҳое, ки кишвари худро тарк намуда, дар сарзамини нав барқарор кардаанд.

Бодиянишинон – одамоне, ки ҷойи доимии истиқоматӣ надоранд.

Легион – воҳиди аз ҳама бузурги лашкари Рим.

Хати мехӣ – хати қадимаи шумерҳо ва форсҳо.

Метек – ачнабие, ки дар Афина истикомат мекард.

Мозаика – расми манзаравӣ, ки дар маводи сафолини рангин ё худ шишапора ба девор ё худ расми манзаравие, ки хангоми андовакунӣ дар фарш истифода бурда шудааст.

Мохенҷодаро – тамаддуни аз ҳама қадимаи Ҳиндустон.

Ҷасади мумиё (гардонда) шуда – барои дафн тайёр гардидааст, часаде, ки барои дуру дароз нигоҳ доштан бо моддаҳои махсус аз нав кор карда мешавад.

Некропол – қабристон, мақбара.

«*Нот*» -ҳо – давлатҳои аввалини Миср.

Ойкумена – қисми рӯи Замин, ки одамон зиндагонӣ мекунанд, худудаш.

Бозиҳои Олимпӣ – дар шаҳри Олимпиадаи нимҷазираи Пело-пенос дар чор сол як маротиба ба шарафи Зевси олимпиядагӣ мусобиқаҳои умумиварзишӣ гузаронда мешаванд.

Папирус – қамише, ки мағзи пояаш барои навиштаҷот ҳамчун мавод истифода мегардад.

Патритсийҳо – авлодони сенаторон.

Плебейҳо – халқи оддӣ, шаҳриён, бенавоён.

Республика – маъноӣ «қори умумӣ»-ро мефаҳмонад, номи сохтор.

Сенат – маъноӣ «Машварати оқсақолон»-ро мефаҳмонад.

Стратег – сарвари ҳарбии Афина.

Сфинкс – пайкараш аз шеру сараш аз инсон. Мавҷудоти афсонавӣ, ки аҳромҳоро ҳимоя кардаанд.

Таърихи атиқа – таърихи Юнони Қадим ва Рими Қадим.

Термаҳо – ҳаммомҳои ҷамоатии шаҳри Рими Қадим.

Фаланга – сафқашии аскарони бо силоҳҳои вазнин таъмингардида одатан дар 9 ё 16 қатор.

Фиръавн – ҳукмдори Миср: маъноӣ «қонадони бузург»-ро мефаҳмонад.

Фреска – расми дар девор кашидашуда.

Форум – маркази шаҳр, ки барои гузарондани ҷамъомад ва майдони бозор хизмат кардааст.

ТАКРОРИ ХОТИМАВЇ

Ҳангоми омӯзиши таърихи дунёи қадим то чӣ андоза аз худ кардани истилоҳу номҳои таърихино яқ озмуда бинед. Мабодо душворӣ кашед, ба саҳифаҳое, ки дар матн нишон дода шудаанд, мурочиат кунед.

<i>авгурҳо</i> – 154	<i>хатти меҳӣ</i> – 41	<i>стратег</i> – 100
<i>агора</i> – 93	<i>мозаика</i> – 152	<i>сфинкс</i> – 44
<i>акведик</i> – 152, 124	<i>мӯмиёкунӣ</i> – 38	<i>тамаддун</i> – 30
<i>атлас</i> – 153	<i>неолит</i> – 12, 20	<i>термаҳо</i> – 180
<i>амулет (тумор)</i> – 45	<i>«ном»-ҳо</i> – 30, 31	<i>трийера</i> – 110
<i>амфитеатр</i> – 161	<i>нумизматика</i> – 5	<i>тоға</i> – 156
<i>анимизм</i> – 15	<i>Ассурия</i> – 38	<i>триумф</i> – 159
<i>антропологҳо</i> – 8	<i>хочагии</i>	<i>фаланга</i> – 92
<i>адинок</i> – 187	<i>азхудкунанда</i> – 14	<i>фиръавн</i> – 35
<i>археологҳо</i> – 8	<i>палеолит</i> – 12	<i>файласуф</i> – 114
<i>буддой</i> – 66	<i>палестр</i>	<i>фреска</i> – 155
<i>гладиаторҳо</i> – 161	<i>(мактаб)</i> – 94	<i>чопперҳо</i> – 14
<i>гоплитҳо</i> – 86	<i>папирус</i> – 44	<i>эллинигардонӣ</i> – 134
<i>демократия</i> – 93	<i>патриархат</i> – 11	<i>элинҳо</i> – 112
<i>диктатор</i> – 159	<i>патритсийҳо</i> – 152	<i>энеолит</i> – 12
<i>коҳин</i> – 36, 31	<i>перийекҳо</i> – 95	<i>эпиграфика</i> – 5
<i>зардуштиён</i> – 80	<i>пирамидаҳо,</i>	<i>этнограф</i>
<i>зиккурат</i> – 45, 47	<i>аҳромҳо</i> – 40	<i>(ховаршиносӣ)</i> – 8
<i>сохтори иқтисодӣ</i> – 10	<i>плебейҳо</i> – 152	
<i>ибодатхона</i> – 15	<i>полисҳо</i> – 92	
<i>изроглифҳо</i> – 44	<i>провинсияҳо</i>	
<i>илотҳо</i> – 89	<i>(музофотҳо)</i> – 161	
<i>хочагии истехсолӣ</i> – 20	<i>риторика</i> – 176	
<i>кастаҳо</i> – (варнҳо) – 63	<i>авлод, насаб</i> – 11	
<i>колонияҳо</i> – 91	<i>сагарис</i> – 28	
<i>колонҳо</i> – 160	<i>саркофаг (тобути</i>	
<i>матриархат</i> – 11	<i>сангӣ)</i> – 41	
<i>мезолит</i> – 12, 18	<i>сатрап</i> – 122	
<i>метекҳо</i> – 87, 94	<i>Сенат</i> – 152	
<i>микролитҳо</i> – 20	<i>сӯзанақ</i> – 149	
<i>тамаддуни Минои</i> – 90	<i>стил</i> – 93	

ИСТИЛОҲОТИ ТАЪРИҲӢ ВА ҶУҒРОҒӢ ОИД БА ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ

<i>Афина</i> – 87, 93	<i>Курушкат</i>	<i>Пирей</i> – 88
<i>Афросиёб</i> – 78, 124	<i>(Кирополис)</i> – 125	<i>Қалъалиқир</i> – 132
<i>Аккад</i> – 43, 47	<i>Лагаш</i> – 45	<i>Канг (Кангуй)</i> – 133
<i>Александр,</i>	<i>Лаконика</i> – 89	<i>Қизилтеппа</i> – 78
<i>Есхата</i> – 126	<i>Ласко</i> – 16	<i>Қўшилиш</i> – 19
<i>Алтамир</i> – 16	<i>Ливия</i> – 32	<i>Қўйқирилган-</i>
<i>Аппенин</i> – 90, 145	<i>Маснай</i> – 19	<i>қалъа</i> – 132
<i>Айритом</i> – 139	<i>Магадна</i> – 65	<i>Қоратеппа</i> – 138
<i>Бохтра (Зарианс)</i> –	<i>Македония</i> – 102	<i>Рим</i> – 146
<i>125, 126</i>	<i>Малла</i> – 65	<i>Розетт</i> – 40
<i>Бохтар</i> – 76	<i>Водии Марафон</i> – 98	<i>Сардиния</i> – 159
<i>Бесутун</i> – 9, 60	<i>Маргиёна</i> – 118	<i>Селенгур</i> – 14
<i>Бобул</i> – 49, 51	<i>Мароқанда</i> – 125	<i>Шумер</i> – 44
<i>Везувий</i> – 162	<i>Мауря</i> – 65	<i>Сидон</i> – 56
<i>Византия</i> – 168	<i>Мемфиз</i> – 31	<i>Сугдиёна</i> – 176
<i>Дилварзинтеппа</i> – 139	<i>Месопатамия</i> – 43	<i>Сополитеппа</i> – 23
<i>Довон</i>	<i>Мидия</i> – 58	<i>Спарта</i> – 89
<i>(Паркана)</i> – 135	<i>Микенн</i> – 85	<i>Сурия</i> – 32
<i>Эрон</i> – 57	<i>Миср</i> – 28	<i>Тир</i> – 56
<i>Фаластин</i> – 56	<i>Митаннӣ</i> – 53	<i>Туша</i> – 55
<i>Финикия</i> – 56	<i>Мохенҷодаро</i> – 62	<i>Урарту</i> – 55
<i>Фрот</i> – 43	<i>Нил</i> – 28	<i>Узунқир</i> – 78
<i>Ганг</i> – 61	<i>Ниневия</i> – 55	<i>Хараппа</i> – 62
<i>Голгоф</i> – 176	<i>Мидия</i> – 32	<i>Хуанхе</i> – 68
<i>Ҳинд</i> – 61	<i>Обишир</i> – 19	<i>Яҳудистон</i> – 56
<i>Баҳрайн</i> – 43	<i>Окс (Амударё)</i> – 125	<i>Ерқўргон</i> – 78
<i>Итолиё</i> – 145	<i>Олдувай</i> – 13	<i>Юнон-Бохтар</i> – 130
<i>Иверихон</i> – 29	<i>Олимпия</i> – 106	<i>Юнонистон</i> – 84
<i>Чонбошқалъа</i> – 23	<i>Олтинтеппа</i> – 76	<i>Замонбобо</i> – 23
<i>Карфаген</i> – 156	<i>Олвива</i> – 92	<i>Заратсой</i> – 19
<i>Қўзалиқир</i> – 178	<i>Оишиур</i> – 54	<i>Зартеппа</i> – 139
<i>Костантинопол</i> – 168	<i>Ассурия</i> – 54	<i>Зинҷ</i> – 13
<i>Коринф</i> – 104	<i>Пантикарей</i> – 92	
<i>Корсика</i> – 159	<i>Парфия</i> – 130	
<i>Кошала</i> – 65	<i>Паталипутра</i> – 65	
<i>Крит (Кнос)</i> – 85	<i>Пелопоннес</i> – 84	
<i>Ктесифон</i> – 171	<i>Персепол</i> – 60	

НОМҲОИ ТАЪРИХИ ДУНӢИ ҚАДИМ

<i>Аралих</i> – 170, 171	<i>Константин</i> – 168	<i>Сезар</i> – 165
<i>Антиох</i> – 129	<i>Красс</i> – 163	<i>Шампо-</i> <i>луонн Ч.Ф.</i> – 40
<i>Антон й</i> – 166, 167	<i>Ксеркс</i> – 100	<i>Шерак</i> – 120
<i>Аристофан</i> – 109, 110	<i>Кудзула</i>	<i>Сим Суан</i> – 9
<i>Аристотел</i>	<i>Кадфиз</i> – 137	<i>Син Шихуандй</i> – 72
<i>(Арасту)</i> – 103, 110	<i>Квинт Курсий</i>	<i>Скинна</i> – 119
<i>Арриан</i> – 9, 10	<i>Руф</i> – 9	<i>Софокл</i> – 109
<i>Архимед</i> – 112, 113	<i>Луи Ван</i> – 73	<i>Суқрот</i> – 113
<i>Аттила</i> – 170	<i>Искандари</i>	<i>Солон</i> – 94
<i>Бесс</i> – 124	<i>Мақдунй</i> – 103	<i>Спартак</i> – 162
<i>Брут</i> – 165	<i>Менес</i> – 30	<i>Спитамон</i> – 125
<i>Буддо</i> – 66, 67	<i>Менкаура</i> – 37	<i>Страдон</i> – 9
<i>Вима Кадфиз</i> – 137	<i>Мениа</i> – 55	<i>Тарквинй</i> – 147
<i>Деметрий</i> – 131	<i>Милтиад</i> – 99	<i>Томирис</i> – 119
<i>Демокрит</i> – 112	<i>Митридат I</i> – 130	<i>Траян</i> – 167
<i>Доро I</i> – 9, 59	<i>Навуходонор II</i> – 50	<i>Тутанхамон</i> – 38
<i>Драконт</i> – 93	<i>Нерон</i> – 167	<i>Тутмос II</i> – 33
<i>Дюперрона</i> – 112	<i>Октавиан-</i>	<i>Тутмос III</i> – 33
<i>Евтидем</i> – 130	<i>Август</i> – 167	<i>Ю. Ди</i> – 73
<i>Есхил</i> – 121	<i>Оишиурбанал</i> – 55	<i>Хафра</i> – 37
<i>Фидй</i> – 110	<i>Перикл</i> – 96	<i>Хунй (Хеонс)</i> – 37
<i>Филипп II</i> – 102	<i>Платон</i>	<i>Яхмос</i> – 33
<i>Фрада</i> – 119	<i>(Афлотун)</i> – 113	<i>Зардушт</i> – 80
<i>Ганнибал</i> – 157	<i>Полийен</i> – 120	<i>Чандрагупта</i> – 65
<i>Гераклит</i> – 112	<i>Помпей</i> – 165	<i>Хаммуранй</i> – 49
<i>Геродот</i> – 112	<i>Понти Пилат</i> – 176	
<i>Гилгамии</i> – 47	<i>Равшанак</i>	
<i>Гомер</i> – 108	<i>(Роксана)</i> – 127	
<i>Исо Масех</i> – 176	<i>Ф. Рихтгофен</i> – 141	
<i>Калигула</i> – 167	<i>Ромул</i> – 146	
<i>Камбиз</i> – 34	<i>Салавк</i> – 129	
<i>Канишка</i> – 138	<i>Сардур I</i> – 55	
<i>Киаксар</i> – 58	<i>Саргон I</i> – 48	
<i>Кир II</i> – 159		
<i>Клеопатра</i> – 166		

ТАЪРИХИ ДУНЁИ ҚАДИМ ДАР ТАҚВИМҲО

I миллион – ҳазораи 100 пеш аз мелод – зинаи аввали палеолит дар Осиёи Миёна.

ҳазораи 100–40 пеш аз мелод – зинаи миёнаи палеолит.

ҳазораи 40–20 пеш аз мелод – зинаи охири палеолит.

ҳазораи 12–7 пеш аз мелод – давраи мезолит.

ҳазораи 6–4 пеш аз мелод – давраи неолит.

миёнаи ҳазораи 4–3 пеш аз мелод – давраи энеолит.

ҳазораи 4 пеш аз мелод – манзилгоҳҳои шумер ва аккадҳо дар Месопотамия, ба вучуд омадани шаҳрҳои Урук, Эриду, Лагаш, Ур.

ҳазораи 4 пеш аз мелод – бавучудоии манзилгоҳҳо дар соҳилҳои Нил.

соли 2600 пеш аз мелод – бунёди аҳрами Хеопс (Хупӣ) дар Миср.

ҳазораи 3 пеш аз мелод – бавучудоии тамаддуни Чин.

ҳазораи 3 пеш аз мелод – бавучудоии шаҳрҳои Мохенчадуро ва Хараппа.

миёнаи ҳазораи 3–2 пеш аз мелод — давраи биринҷӣ.

ҳазораҳои 3–2 пеш аз мелод – рушди «Роҳи лаъл».

ҳазораи 2 пеш аз мелод – бавучудоии аввалин давлатҳои бузург дар ҳудуди Осиёи Пеш: Хетт, Митаннӣ, Ассирия.

ҳазораи 2 пеш аз мелод – ташкилҳои шоҳигарии Бобул.

ҳазораи 2 пеш аз мелод – ташкилҳои калонтарин манзил-гоҳҳои деҳқонӣ, аз қабилҳои Замонбобо, Сополитеппа, Чарқутон.

ҳазораи 2 пеш аз мелод – ташкилҳои давлатҳои Микен ва Крит.

асри XVIII пеш аз мелод – ҳукмдори Бобул Хаммурапӣ (солҳои 1792–1750 пеш аз мелод) Месопотамияро дар давлати ягона муттаҳид сохт.

соли 1500 пеш аз мелод – юриши бузурги истилогаронаи Фиръавн Тутмос II.

асри XII пеш аз мелод – дориён Лаконикаро истилоъ намуданд ва ба шаҳри Спарта асос гузоштанд.

асри XI пеш аз мелод – ташкилҳои давлати Исроил.

асри IX пеш аз мелод – ҷойгиршавии форсҳо ба ҷануби Эрон.

асри VIII–VI пеш аз мелод – колонияҳои Юнони бузург.

дар аввали асрҳои IX–VIII пеш аз мелод – сарнагуншавии давлати Урарту.

асрҳои VIII–VI пеш аз мелод – бавучудоии коллонияҳои Херсонес, Пантикапей, Танаис, Фасис, Трапезинг.

ҳазораи I пеш аз мелод – паҳншавии зардуштӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна.

асрҳои IX–VIII пеш аз мелод – зинаи ба даври оҳан гузаштани Осиёи Миёна.

асри VIII пеш аз мелод – бавучудоии 12 иттифоқи шаҳр дар Итолиё.
соли 776-уми пеш аз мелод – ташкилёбии Рим.

асри VII пеш аз мелод – ба давлати ягона боз муттаҳидшавии Миср.

асри VII пеш аз мелод – ташкилёбии шоҳигарии Бохтари қадима.

асри VII пеш аз мелод – бавучудоии шаҳри Кӯзалиқири Хоразм.

асрҳои VII–IV пеш аз мелод – рушди шаҳрҳои Қизилтеппа, Афросиёб, Узунқир, Ёркӯргон, Кӯзалиқир.

асрҳои VII–VI пеш аз мелод – бавучудоии давлатҳо Магадна, Кошала, Малла дар Ҳиндустон.

асрҳои VII–V пеш аз мелод – давраи «бисёрподшоҳӣ» дар Чин.

соли 621 пеш аз мелод – қабул гардидани қонунҳои Драконт.

соли 605 пеш аз мелод – вожгуни шоҳигарии Ассурия.

соли 594 пеш аз мелод – гузарондани ислоҳоти Солон дар Афина.

соли 558 пеш аз мелод – ташкилёбии шоҳигарии Форс (Кир II).

солҳои 545–540 пеш аз мелод – забти Парфия, Марғиёна ва Бохтар аз тарафи Кир II.

соли 539 пеш аз мелод – аз чониби форсҳо забт гардидани Бобул.

соли 530 пеш аз мелод – ҳалок гардидани Кир II дар Осиёи Миёна (Томирис).

соли 525 пеш аз мелод – аз тарафи шоҳи Эрон Камбиз забт гардидани Миср.

соли 522 пеш аз мелод – ба сатрапҳо таксим шудани салтанати Доро I.

соли 522 пеш аз мелод – ошӯби Фрада ба муқобили Доро I.

519 пеш аз мелод – юришҳои истилогаронаи Доро I ба муқобили қабилаҳои сак (ҷасорати Шерак).

соли 509 пеш аз мелод – Рим республика эълон гардид.

садаҳои V–IV пеш аз мелод – паҳншавии тангаҳои аввалин дар Осиёи Миёна.

- солҳои 490–449 пеш аз мелод** – набардҳои Юнону Форс.
- соли 490 пеш аз мелод** – набарди водии Марафон.
- соли 480 пеш аз мелод** – набарди Фермопил (часорати сесад нафар спартагиён).
- соли 480 пеш аз мелод** – набарди Саламин байни юнониён ва форсҳо.
- соли 479 пеш аз мелод** – набарди назди шаҳри Платея – ғалабаи юнониён.
- солҳои 443–429 пеш аз мелод** – ҳукмдории стратег Перикл дар Афина.
- садаи IV пеш аз мелод** – озодшавии хоразмиён, сакҳо ва массагетҳо аз зулми Аҳамониён.
- соли 337 пеш аз мелод** – ба иттифоқи шаҳр-давлатҳо якҷояшавии шаҳрҳои Юнон.
- соли 334 пеш аз мелод** – Юриши Искандари Мақдунӣ ба Шарқ.
- соли 330 пеш аз мелод** – забти салтанати Аҳамониён аз тарафи Искандари Мақдунӣ.
- соли 329 пеш аз мелод** – аз тарафи юнону македонии тахти сарпарастии Искандари Мақдунӣ истилои Мароқанд.
- соли 329 пеш аз мелод** – ҷанги сохилҳои дарёи Зарафшон: торумори кӯшунҳои юнониву македонӣ (Спитамон).
- соли 328 пеш аз мелод** – мағлубияти Спитамон дар ҷанг ба муқобили лашкари Искандари Мақдунӣ.
- соли 327 пеш аз мелод** – забти Ҳиндустон аз тарафи Искандари Мақдунӣ.
- соли 323 пеш аз мелод** – вафоти Искандари Мақдунӣ.
- соли 318 пеш аз мелод** – аз тарафи Чандрагупта пеш кардани кӯшунҳои юнону македонӣ аз Ҳиндустон.
- соли 312 пеш аз мелод** – оғози ҳукмронии Салавк-асосгузори давлати Салавкагиён.
- соли 280 пеш аз мелод** – Антиох ҳукмдори давлати Салавкагиён.
- асри III пеш аз мелод** – ташкилҳои давлати яғонаи Син.
- соли 250 пеш аз мелод** – ташкилҳои шоҳигарии Юнон-Бохтар.
- соли 250 пеш аз мелод** – ташкилҳои давлати Парфия.
- асри III пеш аз мелод** – тамоми матнҳои таълимоти зардуштӣ дар 21 китоб ҷамъ оварда шуд.

- асри III пеш аз мелод** – ташкилѐбии давлати Қанғ.
- асри III пеш аз мелод** – ташкилѐбии давлати Довон.
- асри III пеш аз мелод** – шаҳрҳои Чонбосқалъа ва Куйқирилганқалъаи Хоразм.
- солҳои 246-210 пеш аз мелод** – ҳукмдории Син Шихуандӣ дар Чин.
- соли 216 пеш аз мелод** – торумори лашкари Рим дар Канн.
- соли 206 пеш аз мелод** – ошӯб ба муқобили сулолаи Син дар Чин.
- соли 202 пеш аз мелод** – дар наздикии шаҳри Зама қӯшуни Карфаген аз тарафи римиён торумор гардид.
- асри II пеш аз мелод** – аз тарафи римиён вайрон гардидани Карфаген.
- солҳои 140 ёки 130 пеш аз мелод** – аз тарафи юэччиҳо (кушониён) забт гардидани давлати Юнон-Бохтар.
- асри I пеш аз мелод** – вожгуни давлати Парфия.
- асри I пеш аз мелод** – кашфи қоғаз дар Чин.
- соли 74 пеш аз мелод** – ошӯби Спартак.
- соли 71 пеш аз мелод** – торумори армияи Спартак.
- соли 49 пеш аз мелод** – Юлий Сезар – императори Рим.
- соли 29 пеш аз мелод** – ба Октавиан аз тарафи Сенат унвони император ва лақаби Август дода шуд.
- соли 98 мелодӣ** – аз инқироз баромадани мамлакат дар давраи императори Рим Траян.
- асрҳои I-II мелодӣ** – давраи гул-гулшукуфии шоҳигарии Кушон.
- асри II мелодӣ** – ошӯби «рӯймолзардон» дар Чин.
- асрҳои III-II мелодӣ** – сохтмони шаҳри Тӯпроққалъаи Хоразм.
- асри III мелодӣ** – порчашавии давлати Кушон.
- соли 394 мелодӣ** – боздошти гузарондани бозиҳои Олимпӣ.
- соли 395 мелодӣ** – тақсимшавии империяи Рим: Ғарбиву Шарқӣ.
- соли 410 мелодӣ** – аз ҷониби истилогарони готҳо тахти сарпарастии Аларих яксоншавии Рим.
- соли 452 мелодӣ** – ба Итолиё зада даромадани хуннҳо-Аттила.
- соли 455 мелодӣ** – забти Рим аз тарафи вандалҳо (қабилаҳои герман).
- соли 476 мелодӣ** – вожгуни Рими Ғарбӣ.

**ANATOLIY SAGDULLAYEVICH SAGDULLAYEV
VASILIY ANUFRIYEVICH KOSTETSKIY**

О'quv nashri

**QADIMGI
DUNYO TARIXI**

(Tojik tilida)

Umumiy o'rtta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik

To'ldirilgan beshinchi nashri

Toshkent — «Yangiyo'l poligraf servis» — 2017
Nashriyot litsenziyasi AI №185, 10.05.2011 y.

Тарҷумон — Ш. Турдиқулов
Муҳаррир — Э. Турдиқулов
Мусаҳҳиҳ — М. Қиронова
Саҳифабанди компютери — Ҳ. Шарипова

Аз оригинал-макет ба чоп 10.10.2017 иҷозат дода шуд.
Андозаи 70x90 ¹/16. Гарнитурани «Times TAD».
Бо усули офсет чоп шуд.
Љузъи нашрию ҳисоби 12,0. Љузъи чопии шартӣ 14,04.
Теъдоди нашр 6278 нусха.
Супориши № 17-309.

Дар матбааи ХЭТН «O'zbekiston»-и
Оҷонсии матбуот ва ахбори Республикаи Ўзбекистон
100129, Тошканд, кучаи Навой, 30 чоп шудааст.

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Чадвали болоӣ ҳангоми ба ичора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш яклухт, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, надаридааст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноат бахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш қоҳида, якчанд хатҳо қашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои чудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Китобро барқарор кардан аз имкон берун аст.